મેસર્સ સી. ડી. શાહ એન્ડ Huzur Deputy Collector, Surat.

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧.

કર્તવ્ય=કરવા યોગ્ય કામ; ફરજ; [ધર્મ
પ્રત્યે=તરફ; સાથે
પૂજ્ય=પૂજવા લાયક
નમન કરવું=નમવું; પગે લાગવું
અનેક=(અન્=નહિ+એક)=એક નહિ એટલે ઘણાજ
દુઃખ=આપદા; પીડા. (દુઃખ ત્રણ પ્રકારના છે, આધિ=મનની પીડા; વ્યાધિ=શરીરની પીડા; ઉપાધિ=બહારથી આવેલી પીડા)
સ્તન=થાન; ધાઇ
અગણિત=(અ=નહિ+ગણિત)=નહિ ગણી શકાય એટલા; ઘણાજ
અણચિંતવ્યા=(અણ=નહિ+ચિંતવ્યા=ધાર્યા)=અણધાર્યા
અસંખ્ય=(અ=નહિ+સંખ્ય=સંખ્યા)=સંખ્યા વગરના એટલે ઘણાજ
પાળનાર=(પાલ=પાલણ+નાર=કરનાર=પાલણ કરનાર.
સ્મરણ=ધ્યાન; ભક્તિ
સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો
ગ્રહ=સુર્યની આસપાસ ફરતા ગોળા (એ નવ છે)
ઉપગ્રહ=(ઉપ+ગ્રહ)=મુખ્ય ગ્રહની આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ
નિયમિત=(નિયમ+ઇત=વાળો)=નિયમ પ્રમાણે
ભ્રમણ કરે છે=ફરે છે; ભટકે છે
અગાધ=(અ=નહિ+ગાધ=છાછરૂ)=ઘણું ઉંડું; અપાર; અથાગ; ગહન
મસીદ=મુસલમાનોને નિમાજ પડવાનું મકાન
અગિઆરી=(સંસ્કૃત અગ્ન્યાગાર; અગ્નિ=દેવતા+આગાર=સ્થળ) પારસીઓના આતશબેહરામ પૂજવાની જગા
દેવળ=ખ્રિસ્તીઓનું પ્રાર્થના કરવાનું

મકાન
સંતાન=છૈયાં છોકરાં; વસ્તાર
પરિવાર=કુટુંબ કબીલો; ખટલો
મરકી=ઘણાં માણસ મરી જાય એવો રોગ; કોલેરા; શીતળા; પ્લેગ વગેરે
દુષ્કાળ=દુષ્કાળ ઉપરથી દુષ્=નઠારો+કાળ=વખત) અનાજ પાણી મોંઘા મળે એવો વખત
સદ્વિચાર=(સદ્=સારા+વિચાર) સારા વિચાર
દિલાસો=ધીરજ
પારિસ=ફ્રાન્સ દેશનું મુખ્ય શહેર (એ આખી દુનિયામાં સૌથી સુંદર શહેર છે)
મોટા મનથી=ઉદાર દિલથી
આપણને નહિ હોય તો આપણા પાડોશીને હજો=મતલબ કે આપણી પાસે નહિ હોય પણ આપણા પાડોશી પાસે હોય તો કોઇક દિવસ આપણને ખપ લાગે.
કહેવત=કહેતી; અનુભવ સિદ્ધ વાક્ય
હિતકર=(હિત=ભલું+કર=કરનાર) ભલું કરનાર
આરોગ્ય=સુખાકારી, તનદુરસ્તી
આહાર=ખાવાનું
વિહાર=ફરવા હરવાની મોજ
ખાવાને માટે જીવવાનું નથી=ખાઈપી એશઆરામ માટે જીવવાનું નથી પણ જીવવાને માટેજ ખાવું જ જોઇએ. મતલબ કે અતિશય અને ભારે પદાર્થ ખાવા નહિ.
મર્મ=છુપો ભેદ; ગુપ્ત વાત
પવિત્ર=નિર્મળ શુદ્ધ; પાપ વગરનું,
નજર આગળ રાખી=મનમાં ખડા કરી.
વર્તન=ચાલ
ભ્રષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું; બગાડવું.
વખતને નકામો જવા દેવો નહિ=સારા કામમાં વખત ગાળવો.
તરંગો=વિચારો પર વિચાર
વિચારવા=મનન કરવા.
સત્પુરૂષ=(સત્=સારો+પુરૂષ)=સારા માણસ
સમાગમ=(સમ=સાથે+આગમ=આવવું)=મેળાપ; મુલાકાત

સાર—માણસની મુખ્ય ફરજ ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) પરમેશ્વર પ્રત્યે. (૨) પાડોશી પ્રત્યે. (૩) પોતાના પ્રત્યે.

પાઠ ૨.

દિલ્હી=જમના નદીપર હાલની રાજધાનીનુ શહેર છે. (હીંદુ અને મુસલમાનની રાજધાનીનું શહેર હતું. એમાં ૧૮૭૭, ૧૯૦૨ ને ૧૯૧૧ માં દરબાર ભરાગો હતો.)
વેપારની ધમાલવાળા=મ્હોટો વેપાર કરનારા
પુરાણું=જુનું; અગાઉનું
ખંડેર=ખુલ્લી ભોંય
શાહજાહાનાબાદ=(શાહજહાં+આબાદ =વસાવેલું)=શહાજહાંએ વસાવેલું તે
ઇમારત=ઉંચી બાંધણીનું મોટું ઘર
ઘુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું ઢાંકણ; ગુંબજ
અરબીલેખો=અરબી ભાષામાં પત્થરમાં કોતરેલાં લખાણ.
કુરાન=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક
મ્હેલાત=ભવ્ય મકાનો
દિવાને આમ=રૈયત અથવા સાધારણ વર્ગના લોક માટે કચેરી ભરવાનું મકાન
દિવાને ખાસ=અમીર ઉમરાવોને માટે કચેરી ભરવાનું મકાન
બેગમો=પાદશાહની સ્ત્રીઓ
બીબીઓ=અમીરોની સ્ત્રીઓ
હમામખાનું= (હમામ=નાહવાનું+ ખાનું=ઠેકાણું)=નાહવાનું ઠેકાણું
હોજ=છોથી બાંધેલો કુંડ
હેરત=અચંબો; નવાઈ; અચરતી
જળહળી રહેલી=પ્રકાશેલી; ઝળકાટ મારી રહેલી
મયુરાસન=(મયુર=મોર+આસન= બેઠક)=મોરના આકારની બેઠક (એમાં હીરા માણેક વગેરે જડાવ્યાં હતાં. એની કિંમત ટાવરનિયર નામના યુરોપી ઝવેરીએ સાડા ૭ કરોડની કરી હતી)
હેવાલ=બ્યાનઃ વૃત્તાંત
ખ્યાલ=ધારણા; અટકળ.

શરાફ=હુંડી, વ્યાજુ વગેરે કરનાર
પેઢી=શરાફની દુકાન
દિલ્હીગર=દિલ્હીના વતની
જમા થયેલા=ભેગા થએલા
સલ્તનત=રાજ્ય સત્તા; હકુમત; પાદશાહી
એશઆરામ=મોજશોખ
નિરુદ્યમી=(નિર્=નહિ=ઉદ્યમ+ઈ=વાળો) ધંધા વગરનો
નવાણુ=પાણીની જગાઓ, જેવા કે કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે
જગ જાહેર=દુનિયામાં પ્રખ્યાત
કુતુબમિનાર=કુતુબુદ્દીને બંધાવેલો મિનારો
લાટ=ઉંચો સ્તંભ
અશોક=ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર; બિંદુસારનો પુત્ર (એણે બૌદ્ધ ધર્મને આશરો આપ્યો હતો)
હજીરો=કબર; રોજો; મિનારો
હૃદયભેદક=વાંચતાં અફસોસ થાય એવો
વેધશાળા=આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગા.
મજલા=માળ
અટક=બાધા; પણ; નિયમ; પ્રતિજ્ઞા
વૃંદાવન=ગોકુલની પાસેનું વન; (જ્યાં શ્રીકૃષ્ણે લીલા કરી હતી તે)
જયસ્તંભ=જીતનો થાંભલો: કીર્તિ
ઢાળેલો=નાખેલો; દાટેલો [સ્તંભ
મર્હુમ=સ્વર્ગવાસી; અગાઉ થએલા
કૈસરેહિંદ=હિંદનો સિંહ એ નામનો ઇલકાબ છે.
જંગી=ઘણોજ મોટો
રાજ્યાભિષેક=(રાજ્ય=રાજા+અભિષેક+નવા રાજાપર દૂધ પાણીની જે ધારા કરવી તે)=રાજાએ તખ્તનશીન થવું તે

સવાલ—દિલ્હીમાં જોવા લાયક મકાનો ક્યાં ક્યાં છે અને તે કોણે બંધાવેલાં ? દિલ્હી નામ શા આધારે પડ્યું ? દિલ્હીનો કયો ભાગ જોતાં અચંબો લાગે છે ? મયુરાસન વિષે શું જાણો છો ? દિલ્હીમાં દરબાર ક્યા ક્યા સનમાં ભરાયો હતો ? જુમામસીદ કુતુબમિનાર.

જયસ્તંભ વિષે શું જાણો છો ? હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું ?

પાઠ ૩.

પરાક્રમ=લોકોમાં જશ મળે એવું કામ કરવાનું સામર્થ્ય તે
દળ=લશ્કર; સેના
મહારથી=મોટો જોરાવર લડવૈયો
ઘૂસી ગયો=દાખલ થયો
વાદળ=જુથ; ટોળું
ચીરી=વિખેરી, કાપી નાખી
પ્રતાપી=પરાક્રમી
દાખવવામાં=બતાવવામાં
પાછી પાની કરવી=કાયરપણું બતાવવું.
હક=અખત્યાર; દાવો; માલકી
સહાયક=(સહાય=મદદ+અક=કરનાર) =મદદ કરનાર
નીમકહલાલી=જેનું અન્ન ખાવું તેનું સારૂ કરવું તે; કૃતજ્ઞતા
લાલી=તેજ; શૌર્ય
પૂર્વજ=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલા) બાપદાદા
છાપ=મેળવેલી કીર્તિ
યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ=કાયમ; હયાત; સૂર્ય ચંદ્ર રહે ત્યાં સુધી
સાથરે=પથારીએ
રોળ=કેર
તુંબડા=ઢોચકાં; માથાં
અડફતે ચડતાં=અટવાઇને આવતા
તરવાર તાણી તૂટયા છે=તરવાર લઇ ઘૂમે છે
બાણુની હેલી કીધી છે=તીરનો વરસાદ વરસાવ્યો છે
ભાજીમૂળા=ભાજીમૂળા જેવા; કમતાકાતવાળા
ઊડી પડયા છે=ધસીને દોડયા છે
વિસામો લેવાની=ઢીલ કરવાની
ઝાઝેરૂં=ઘણું
પગ વાળવાનો=નચિંત બેસવાનો
કારમી=ભયંકર; બિહામણી
કીકિઆરી=ચીસ
કાયાનો ધર્મ=શરીરનું ભાન
વાયુવેગે=પવન જેટલી ઝડપે
સંચરી=જઈ
હર=શિવ
શર=બાણ; તીર

ટંકાર=અવાજ
સંહાર=નાશ
કારમો=ભયંકર
જેર કરો=તાબે કરો
જોધ=જોદ્ધા, લડવૈયા
મર્દો=પુરૂષો; બહાદુરો; શૂરવીરો
સિસોદીઓ, તુંવાર; ઝાલા; સલુંબરા =એ રજપુત કુળની શાખાઓ છે.
પાવ=પગ
પાવ પાછો ન ધરો=પાછા ન હઠો.
ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ
ઘાવ=ફટકો
પિતૃ=પિતા
પંડ=પિંડ
મહી=પૃથ્વી
ફેર ન મળે=નક્કી; ખચિત
લા'વ=લાહવો; ઓરીસો
દુર્લભ=(દુર+લભ=)=મળવું કઠણ
દાવ=વખત
તલપાવી=કુદકો મરાવી
હોદ્દો=છત્રીવાળી અંબાડી
નિરંકુશ=(નિર=નહિ+અંકુશ=દાબ) =દાબ વગરનો; સ્વતંત્ર
વકરાએલા=ખીજવાયલા
દારૂણ=મોટું; જબરૂં; ભયંકર
ઇંદ્રાસન=(ઇંદ્ર+આસન)=ઇંદ્રનું આસન
મહિમાવાન=મોટાઇવાળું
વિધાતા=બ્રહ્મા
મિથ્યા થવાનો=મટવાનો
ઉલટેલાં=સામા થએલાં
અળગુ=આઘું; દુર
પ્રાણઘાતક=(પ્રાણ=જીવ+ઘાત=હત્યા +અક=કરનાર)=મરણ નીપજે તેવો
વિમાનમાં પગ મૂકતો થોભાવો= સ્વર્ગે જતો અટકાવો
સાહિત્ય=હથિયાર
અંધારા ઉલેચવાનાં થશે=મહેનત ફોગટ જશે.
મરદાની=મરદાઇ; બહાદુરી
વિલંબ=વાર; ઢીલ
પૂર્ણ પરાક્રમ=પુરેપુરી બહાદુરી

અન્વય—સિસોદીઆ, ધનુષનો ટંકાર કરી શર વાવરો, તુંવાર

તરવારે કરી શત્રુનો સંહાર કરો. (૧) ઝાલા, કારમો ક્રોધ કરી ભાલા વાવરો, સલુંબરા સાવધ રહીને મહા જોધ જોર કરો. (૨) મર્દો પાછો પાવ ન ધરો અને નામ અમર કરો; પ્રતાપ ચેતક ઠેકવી, સલીમ શિર ઘાવ દે છે. (૩) પુરૂષો પગ પાછો પડે, તો પિતૃ પંડ લે નહિ; જુદ્ધમાં જય કીધા થકી નવ ખંડમાં કીર્તિ રહે છે. (૪) મહી વિષે મરવાનું છે. એમાં ફેર ન મળે, ક્ષત્રી મર્દો જુદ્ધમાં તન તજે, પણ ઘેર મરે નહિ. (૫) ઓ ! શુરા શિશોદીઆ આ દુર્લભ દાવ આવ્યો છે પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લા'વ લો. (૬)

સમજુતી—હે સિસોદીઆ. રજપુતો ! કામઠાનો અવાજ કરી બાણ વાપરો. હે ! તુંવાર રજપુતો તરવારથી દુસ્મનોનો નાશ કરો (૧) હે ! ઝાલા રજપુતો ભયંકર ક્રોધ કરીને ભાલા વાવરો; સલુંબરા સાવધ રહી મોટા લડવૈયા તાબે કરો. (૨) બહાદુરો પાછી પાની ન મુકરો. (પીઠ ન બતાવો) અને તમારૂં નામ અમર કરો. પ્રતાપસિંહ સલીમના માથા પર ફટકો મારે છે. (૩) હે ! શુરવીરો પીઠ બતાવીએ તો પિતા પિંડ લે નહિ. (પિતા નાખુશ થાય) લડાઈમાં જીત મેળવ્યાથી આખી પૃથ્વીમાં આબરૂ (કાયમ) રહે છે. (૪) પૃથ્વીમાં જન્મ ધરીને (નક્કી) મરવાનું છે. એમાં લગાર પણ ફરક નથી. ક્ષત્રી મરદો લડાઈમાં મરે છે પણ ઘેર મરતા નથી. (૫) ઓ શૂરવીર સિસોદીઆ રજપુતો ! આવો ફરી ન મળે એવો આ વખત આવ્યો છે. પ્રતાપસિંહને આબરૂ આપો અને તમે આબરૂ મેળવો. (૬)

સાર—હંમેશાં ધણીનું ભલું ઇચ્છવું.

પાઠ ૪.

કુદરતનું વર્ણન

દીસંત=દેખાય.
મંગળકારી=(મંગળ+કાર+ઇ) આનંદદાયક
પરિતાપ=(પરિ=ચારે

તરફથી=તાપ=દુઃખ)
=પુરેપુરું દુઃખ
નિવારી=મટાડી
મધુર=મીઠી
કોમળ=નાજુક; સુંદર
શી=કેવી
તરુવર=(તરુ+વર)=મોટાં
ઝાડ
અમૃત=મિઠાશ
ઝીલે=લે; ચાખે
રસીયું=ઓપ ચઢાવ્યો
પરમ=મોટું
શોભન=શોભનારૂં
લોભન=મોહ પમાડવું તે
લોચન=આંખ; નેણ
સ્વર=સુર, અવાજ
સરિતા=નદી
મલિનતા=મેલાપણું.
ગંદકી
સમાવતી=મટાડતી

શશી=ચંદ્ર
અંતર=મન
વિહારતો=વાતો; મોજ
કરતો
લેહ્રી=લહેર; તરંગ
પસારતો=ફેલાવતો
હરે=લઇ લે
પુરણ=પુરું
વાસીત=(વાસ+ઇત)
=વાસવાળું; સુગંધીદાર
શ્રમ=થાક
વિરમતા=આરામ લેતાં;
શાંત થતાં
નાવડી-નાની હોડી
ધવળ=સફેદ; ધોળું
ખળળ=ખળખળ
નાવિક=ખલાસી
સમો=વખત
વાગોળતા=મોંમાં પાછું

લાવી ચાવતા
કદીય=કદી
શીંગડી=નાના નાજુક
શીંગડાં
કંઠની=ગળામાંની
ગાજતી=વાગતી
પથિક=(પથ+ઇક)
વટેમાર્ગુ: રસ્તે જનાર
ઓઢણુ=ઓઢવાનું લુગડું
ભ્રાંત-ખોટો વિચાર
શાંતિ=જંપ
ત્રાસ=બીક
નિવાસ=રહેઠાણ
સકળ=બધી
રચના=શોભા
ઉચરતી=બોલતી
કીરતી=વખાણ; સ્તુતિ
કરતા=કરનાર; પરમેશ્વર

અન્વય—જંગલ મંગળકારી દીસંત, મનુષ્યના પરિતાપ નિવારી કોમળ મધુર ચંદની શી ખીલે (છે !) સહુ તરૂવરો અમૃતને ઝીલે (છે) (૧) બધું વન રૂપેરી રસે રસીયું (હોય તેવું) પરમ શોભન (તે

લોચનને લોભન (કરનારૂં છે) મીઠો સ્વર કરતી જતી સરિતા મલિનતા (અને) તાપ સમાવતી, (૨) (નદીના) જળે ચંદ્ર તણા કીરણો રમતાં (જણાય છે. વળી) વિહારતો શીતળમંદ પવન જળ મહીં ઝીણી લેરી પસારતો જાય છે તેથી શશી તણી છબી અંતર ઉછળે છે. (૩) (તે પવન) વન (નાં) ફૂલોની ઘણી સુગંધી હરે (છે ને તે વડે) તે વનને પુરણ વાસિત કરે (છે) દિવસના અતિશે શ્રમ પામતાં પશુ પંખી (ત્યાં) છુપી ગયાં (ને) વિરામતાં (જણાય છે) (૪) નદી મહીં જળ કાપતી નાવડી (નો) સફેદ સઢ અતિ પવને કુલ્યો (છે) અરે એનું ઉદર વિશાળ હશે (તેથી) ખરે ધવળ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું (છે) (૫) જળમાં ખળળ બહુ શબ્દ થતા; બહુ શ્રમથી નાવિક હાંકતા (હતા) સમો જતાં નદી તીરે ગાડી છુટી (છે તેના) બળદ બેસી શું ઘાસ વાગોળતા! (૬) કદીય ત્રાંકડી (શીંગડી) ડોલતી (જણાય) કંઠની ઘંટડી મધુર વાજતી (સંભળાય છે) પથિક ભયની ભ્રાંત તજી નિરાંતે ઓઢણુ તાણી (ને) સૂઈ ગયાં. (૭) અહીં શાંતિ નિવાસ કરી રહી (છે તેથી) અહીં તો જન ત્રાસ વિસરતા, આ સકળ રળિઆમણી રચના (પોતાના) કરતા તણી કીરતી ઉચરતી. (૮)

સમજુતી—જંગલ આનંદદાયક દેખાય છે. માણસોનાં દુઃખને મટાડી આ મધુર કોમળ ચાંદની કેવી શોભી રહી છે! બધાં ઝાડ અમૃતને ઝીલે છે અર્થાત્ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે છે. (૧) બધું વન રૂપાના રસવડે (ચંદ્રિકાવો) રસી લીધું ન હોય! મતલબ કે રૂપેરી ચાંદની પૂર્ણ પ્રકાશી રહી છે. એવું જે ઘણું શોભિતું તે આંખને લલચાવનારૂં છે અર્થાત્ આની લલિન શોભા આંખમાં લોભ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે જાણે જોયાજ કરીએ એવી આંખને ઇચ્છા થાય છે.

મધુર અવાજ કરતી નદી મેલાપણું (મેલ) અને તાપ શાંત કરતી. (૨) નદીના પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણ રમતાં જણાય છે, વળી મોજમાં વાતો ઠંડો ધીમો પવન પાણીમાં ઝીણા તરંગો હલાવતો જાય છે તેથી ચંદ્રમાની છબી ઉછળતી હોયની ! એવું આપણા મનમાં લાગે છે.(૩) તે પવન વનમાંનાં ફૂલોની ઘણી સુવાસ લઈલે છે. ને તેવડે તે (પવન) જંગલને પુરેપુરૂં સુગંધીદાર કરે છે. દિવસની ઘણી મહેનતથી થાકેલા પશુપંખી ત્યાં છુપાઈ જઈને આરામ પામતા જણાય છે. (૪) નદીમાં પાણી કાપતી જતી હોડીનો ધોળો સઢ ઘણા પવનથી ફુલેલો જણાય છે, અરે એનું પેટ મોટું હશે તેથી ખરેખર ધોળા લુગડાથી તેને ઢાંકી દીધું છે. (૫) હોડીના ચાલવાથી પાણીમાં ખળખળ ઘણા શબ્દ થતા અને ઘણી મહેનતથી ખલાસીઓ હાંકતા હતા; વખત થઈ જવાને લીધે નદી કિનારે ગાડી છુટી છે. તેના બળદ બેસીને કેવા ઘાસ વાગોળે છે ! (૬) કદી ને બળદોની વાંકી શીંગડીઓ હાલતી જણાય છે અને ગળામાંની ઘંટડી મધુર અવાજથી વાગતી સંભળાય છે. વટેમાર્ગુઓ બીકનો ખોટો વિચાર છોડી દઈને નચિંતે સોડતાણીને સુઈ ગયા છે (૭) અહીંઆં શાંતિ (શીતળતા) રહેઠાણ કરી રહી છે તેથી અહીંઆ તો માણસ બીક ભૂલી જાય છે; આ બધી શોભાયમાન બનાવટ જાણે બનાવનારની (પરમેશ્વરની) આબરૂ બોલતી હોયની ! મતલબ કે પરમેશ્વરની અગાધ શક્તિનું ભાન કરાવતી હોયની ! (૮)

પાઠ ૫.

સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી; શુદ્ધ અને સુંદર થએલી

સમુહ=જથા; વર્ગ

સાક્ષર=વિદ્વાન

સંસ્કાર પામેલી=શુદ્ધ ને સુંદર થએલી

પુરોહિત=કુળ ગોર

પુસ્તુ=અફઘાનિસ્તાનમાં બોલાતીભાષા

વંશપરંપરા=પેઢી ધર પેઢી
વિદ્વતા=(વદ્ ધાતુ=જાણવું)= પંડિતાઈ
પ્રાકૃત=પ્રાકૃતિ જન્ય; અસંસ્કૃત;ચાલુ
પવિત્ર પુસ્તકો=ધર્મનાં ગ્રંથો
ભાષાંતર=તરજુમો; બીજી ભાષામાં નકલ
નિરાળી=જુદી; નોખી

સવાલ—હિંદુસ્તાનની ભાષાના મુખ્ય કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા? વધારે અગત્યની ભાષા કઇ છે અને શા માટે? હિંદુસ્તાનમાં બોલાતી મુખ્ય ભાષાઓનો નકશો ચીતરો.

પાઠ ૬.

પૂછઇ=પૂછે છે
પાતશાહ=પાદશાહ (અલાઉદ્દીન)
ઇસી=એવી
ગુજરાતી=ગુજરાત
કહીઇ=કઇ
કિસી=કેવી
કિસ્યૂં=કેવાં છે
માંગલહુર=માંગરોળ; એ કાઠિઆવાડમાં એક શહેર છે
અણહલપુર=અણહિલપુર
ઝાલાવાડી=ઝાલાવાડના
સુરઠ=સોરઠ; સૌરાષ્ટ્ર
છિ કિસી=કેવી છે
ભાખા=ભાસ
અપભ્રંશ==મૂળ શબ્દનું થએલું અશુદ્ધ રૂપાંતર; વિકાર પામેલી
નિકટ=ધાડો; નજીકનો; પાસેનો
રોડું=ભાંગેલી ઇંટનો કટકો
પોચકું=જરા જેટલું
ઠોબરું=હાંલ્લું; વાસણ
ધાગો=દોરો
વકટલેંડ=એક, બેને માટે ગિલ્લી દંડાની રમતમાં વપરાય છે
(એ શબ્દો દ્રાવિડ ભાષાનાં છે)
ચલણી=વપરાતા
રૂઢિ=રિવાજ
ઉચ્ચાર=બોલ
સંક્ષેપ=ટુંકો
માસિક=(માસ+ઇક)=દર માસે નીકળતું ચોપાનીઉં

પાઠ ૭.

સંપ=એકમત; ઐક્ય
ઉદ્દેશ=હેતુ; મતલબ
સુધરાવટ=(સુધારા+વટ) સુધારાપણું
રાજ્ય પ્રકરણ=રાજ્યવહીવટ
ડગલે ડગલે=વારે ઘડીએ
કુસંપ=(કુ+સંપ) અણબનાવ
વણસાડે=બગાડે
ફજેતી=ગેરઆબરૂ
વિઘ્ન=હરકત
ઘાલમેલ=ગરબડ; પ્રપંચ
પ્રફુલ્લિત=આનંદી
બરકત=લાભ; ફાયદો; કૃપા; પુષ્કળ હોવું તે
ચિઢીઆપણું=ખીજવાટ;બળિએલપણું
સંપીલા=(સંપ+ઈલા)=સંપવાળા
દ્રોહ=વેર બુદ્ધિ; અપકાર
રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધિ રાખવી તે
તૂટ=જુદાણું; તરકટ; તોફાન
ધર્મઠગ=ધર્મનો ડોળ કરી ઠગનાર
ઉપદ્રવ=હરકત; પીડા; ઈજા
અહિત=(અ+હિત)=અકલ્યાણ;બુરૂં
દાઝ=લાગણી; બળતરા; દયા
ધાર=માન; સમજ
દૈવ=નસીબ
આર=આરો; છેડો
કુવેંમ=ખોટા વહેમ
મત્સર=અદેખાઈ; કીનો; દ્વેષ
આકરી=ખરાબ; માઠી
સુસંપ=(સુ+સંપ) સારો સંપ
જંપ=શાન્તિ
પડી=પડીકું

અન્વય—હું દીલમાં દાઝ ધરૂં છું અને દેશીને વિનંતી કરૂં છું વળી ખરેખર કહું છું એમાં લેશ જુઠું ન ધાર. બહુ સુરાજ તો કુસંપથી સહુ તૂટી ગયાંજ; હું શું દૈવ વાત કહું છું કે દુઃખનો આરો નહિરે, કુવહેમ, મત્સરે કરી આવી આકરી દશા થઈજ સુસંપની પડી વિના આર રોગ ન જશેરે, માટે કુસંપને નસાડવાને, સુસંપ જગાડવાને; અને જંપનેજ વધારવાને ઝટ લઇ તું વિચાર રે. (૧)

સમજુતી—મને મનમાં દયા આવે છે અને તેથી હું દેશીઓને અરજ કરૂં છું કે હું ખરેખરૂં કહું છુ તેમાં જરા પણ જુઠું માનશો નહિ, ઘણા સારા રાજ્ય તો અણબનાવથી બધા નાશ પામ્યા છું નસીબની શી વાત કહું કે દુઃખનો છેડોજ નહિ. ખોટા વહેમ અને અદેખાઇએ કરી આપણી આવી બુરી હાલત થઈ છે, સારા સંપની પડી વગર દુઃખરૂપી રોગનો ભાર જશે નહિ. માટે કુસંપને હાંકી કાઢવાને, સારો સંપ ફેલાવવાને, અને શાંતિ વધારવાને તું જલદી વિચાર કર.

પાઠ ૮.

એકાંત=નર્યો વાસ
હાસ્ય વિનોદ=આનંદની ને હસવાની વાતચીત
ખુદાવંદ=મોટા સાહેબ (મોટા દરજ્જા વાળાને અરજ કરતાં વપરાય છે)
એક વચની=બોલેલું પાળનાર
તકસીર=ગુનોહ; વાંક; અપરાધ
ચેતી=સમજી
જહાંપનાહ=(જહાં=દુનિયા+પનાહ= રક્ષણ કરનાર)=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર. મોટો પાદશાહ
તાજુબ=અચરત
એકનો બે થયો નહિ=માન્યું નહિ
સૂચના=આગમચેતી
કનડે છે=હેરાન કરે છે
ખો=લત; કુટેવ
ટળવળે=પિડાઈ
દમ સુકાઈ જશે=પાયમાલ થઇ જશે
ગત=સ્થિતિ
રકઝક=વાદવિવાદ; તકરાર
અન્નદાતા=(અન્ન=અનાજ+દાતા= આપનાર)=જીવાડનાર
ખાવીંદ=હાકેમ; ધણી
આકરાં=ભારે
હીકમત=કળા; તદબીર; યુક્તિ

સાર—અક્કલવાન માણસો સમયસૂચકતા વાપરી શકે છે. (પાંચમી ચોપડી પાઠ ૨ જાનાં સમયસૂચકતા દાખલા આપવા.)

પાઠ ૯.
ઇશ્વર કેમ ખુશ થતો નથી તે બાબત.

પ્રસન્ન=ખુશ: રાજી
નવ=નહિ
કીરતન=ભજન; ગુણ ગાન
અતીશે=ઘણું; વધારે
તારે=તહારે
ડાચાકૂટ=નકામી વાતચીત
લવ=લવારી; ગમેતેમ બોલવું
પર=પારકી
નિંદા=બદબોઇ
પૂજન=પૂજા સેવાની ક્રિયા
કાયા=શરીર
કંપે=ધ્રૂજે
ગંજીફો=રમવાનાં પાનાં
ફૂટતા=રમતા
આઠ પહોર=દહાડો ને રાત (એક પહોર ૭।। ઘડી એટલે ત્રણ કલાકનો થાય છે)
જંપે=ઠરીને બેસે
ચંદન=સુખડ; સુગંધી-કાષ્ટ
કુંડી=મશાલો છુંદવાનું પત્થરનું કુંડું
કુદકું=લાકડાનો દસ્તો: (મસાલો છુંદવાનું હોય તેને કુદકું કહે-છે)
રગડે=વાટે ઘૂંટે
એકાદશી=અગિઆરસ
ઓચ્છવ=ઉત્સવ; પવિત્ર દિવસ
જાગરણ=ઉજાગરો
ભાંડ=ભુંડા બિભત્સ શબ્દ બોલનાર
ભવૈયા=ભવાઇ કરનાર
સારી=આખી
લુખું=ઘી વગરનું
પરણા=પરોણા
વેઠ=પીડા
મિષ્ટ=મીઠું ભોજન
પરાણે=બળાત્કારે
મગન=ખુશી
ડોલે=ડોકું ધુણાવી હા પાડે
ભગવત=ઇશ્વર
ભૂષણ=ઘરેણું
મણિ=હીરા; રત્ન
મુક્તા=મોતી
વીણ=વગર
સુત=છોકરો
જપવા=જપ કરવા; ધ્યાન ધરવા
ગળાં કાપે=વિશ્વાસઘાત કરે
ગળગળો=ગરીબ
ભાવા=ચાળા; ઢોંગ
અન્ય=બીજા
અનુચિત=(અન+ઉચિત=લાયક)=અયોગ્ય; અઘટિત
કર્મ=કામ

અંતર=માન
છળ=કપટ; ઠગાઈ
લહે=જાણે
અંતરજામી=અંતર્યામી: ઈશ્વર
સ્વામી=ધણી; માલીક
સંગી=સોબતી
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન (જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને લીલા કરી હતી તે)
કા'ન=શ્રીકૃષ્ણ
નાદે=અવાજથી
વેધી=વીંધી
મુનિવર=(મુનિ+વર=મોટા)=મુનિઓમાં જે શ્રેષ્ઠ તે; મોટા મુનિ
સાન=સમજ; ભાન

તરૂ=ઝાડ
ઝુકી=લચી
ચરણે નમવાને=પગે લાગવાને
કાજે=માટે
જમુના=યમુના(એ નદી હિમાલયના જન્મોત્રી શિખરમાંથી નીકળી આગ્રા ને અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતમાં વહી ગંગાને મળે છે, એને કાંઠે થાનેશ્વર, દિલ્હી, મથુરા, આગ્રા ઈટાવા, કાલ્પી–અલાહાબાદ શહેરો છે)
નીર=પાણી; જળ
મોહન=ખૂશ

નાદ=અવાજ
કાન દઈ=ધ્યાનથી; એક ચિત્ત
પય=દૂધ
પય પાન કરે નહિ=ધાવે નહિ
ગાળા=ડોકમાં બાંધેલાં દોરડાં
પળે=જાય; દોડે
કમળજળ=પાણીમાં પેદા થતું લાંબી દાંડીનું એક જાતનું ફૂલ.
ટાટડી=સ્થિર
ઉદ્દીઓ=શિષ્યો
ભાણ=સૂર્ય; સુરજ
શંકર=શિવ; મહાદેવ
સમાધ મેલી રહ્યા=સ્તબ્ધ થઈ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત થઈ રહ્યા

અન્વય— તારા દીલનું કપટ નવ જાએ; (તો પછી) તને પ્રભુ તે કેમ પ્રસન્ન થાએ ? પ્રભુ (ના કીરતન અને પ્રભુ) (ના) નામ સ્મરણમાં તારે અતિશે આળસ (છે) (પણ તું) આખો દિવસ ડચાકુટ લવ (અને પરનિંદા કરવામાં)[હારે નવ (તો પછી) તને પ્રભુ૦ (૧) પ્રભુનું પૂજન કરતી વેળા તારી કાયા કંપે; (પણ) ગંજીફા ચોગટાં

કુટતાં આઠે પહોર નવ જંપે. (ટેક) (૨) હરિનું ચંદન ઘસતાં, શ્રમથી તારૂં શરીર બગડે; (પણ કુંડી કુલ્કું લઇ મરી, મસાલો (અને) ભાંગજ ભાને રગડે, (ટેક) (૩) એકાદશી ઓચ્છવના જાગરણ તને અતિ કઠણ લાગે; (પણ તું) ભાંડ ભવૈયા જોવા સારૂ સારી રાતજ જાગે (ટેક) (૪) હરિના ભગતને જાણે વેઠજ વળગી હોય (તેમ) લુખું સુકું (ખવરાવે) (પણ) સગાં સંબંધી (ને) પરણા આવે તેને પરાણે મિષ્ટ (ભોજન) પીરસે. (ટેક) (૫) ગુરૂ બે પૈસાની સેવા બતાવે, (ત્યારે) ત્યાં ગણગણતું બોલે; (પણ) જ્યારે ઘરની સ્ત્રી ઘરેણું માગે ત્યારે ત્યાં હસી (ને) મગન થઇ ડોલે. (ટેક) (૬) ભગવત (ને) ખોટાં મોતી કાચ (અને) ફિડીઆં (નાં) ભૂષણ ઘાલે (પણ) સુત (અને) સ્ત્રીને સોનું, રૂપું, મણિ, મુક્તા વીણ નવ ચાલે. (ટેક) (૭) જગ દેખતા જમવા બેસે, બાકી ખાવાને માટે પણ ન નહાય; ગળાં કાપે ત્યાં ગળગળો થાય. એ વૈષ્ણવનાં બાવા (છે.) (ટેક) (૮) આ કરવું આ ન કરવું એમ અન્યને શિક્ષા દે (પણ) તું તે પ્રમાણે કરતો નથી, (અને) અનુચિત કર્મ કરે છે. (ટેક) (૯) અંતરના છળ અન્ય ન લહે, પણ અંતરજામી જાણે, દાસ દયાનો સ્વામી જે પ્રભુ (છે) તે તો સાચાનો (જ) સંગી છે. (ટેક) (૧૦)

અન્વય—વૃંદાવનમાં કા'ન ઉભો ઉભો વાંસળી વગાડે (છે) તે વાગે (છે) રે. (તે) નાદે મુનિવરની વાંસળી વેધી (અને) કાને સાન નવ રહી રે. (ટેક) (૧) ચરણે નમવાને કાજ તરૂની શાખાઓ ઝૂમી રહી (છે) રે; અને વૃક્ષ સાથે વેલી (પણ) ઝુમી રહી રે, આજ અમારાં ભાગ્ય (તે ધન્ય છે) (ટેક) (૨) જમુના નીર ચાલે નહિ રે, (અને તે) નાદ સાંભળી (મારાથી) ન રહેવાય, (ટેક) (૩) વાછરૂ પય પાન કરે નહિ

(અને) કાન દઇને સાંભળે રે; કાને નાદ સૂણવાને ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળે રે. (ટેક) (૪) ટાટડી જળકમળ ફૂલ્યા, (તેથી જાણે) ભાણ ઉદીઓ દીસે છે રે; શંકર સમાધ મેલી રહ્યા (છે) (એ સઘળું) જગતને જાણ થયું રે: (ટેક) (૫)

સમજુતી—તારા મનનાં છળ ભેદ જાય નહિ તો પછી તારા પર પ્રભુ શી રીતે રાજી થાય? પ્રભુના ભજનમાં અને ઇશ્વરનું નામ યાદ કરવામાં તને ઘણુંજ આળસ આવે છે, પણ તું આખો દહાડો પારકી બદબોઇ કરવામાં, લવરીમાં અને ડાચાકુટ કરવામાં થાકતો નથી. તો પછી તારાપર પ્રભુ૦ (૧) ઇશ્વરની પૂજાસેવાની ક્રિયા કરતી વખત તારૂં શરીર ધ્રૂજે છે, પણ તું પાનાં અને સોગટાં રમતાં રાત દહાડો ઠરીને બેસતો નથી. (ટેક) (૨) ઇશ્વર માટે સુખડ ઘસવાની મહેનતથી તારૂં શરીર બગડે પણ કુંડી અને ફૂદકું લઇને મરી મસાલો અને ભાંગ હોંસથી વાટે છે: ત્યારે તારૂં શરીર બગડતું નથી. (ટેક) (૩) તને અગિઆરસના અને ઓચ્છવના ઉજાગરા કરવા ઘણા ભારે લાગે છે, પણ તું ભાંડ અને ભવૈયા જોવાને માટે આખી રાત જાગે છે. (ત્યારે તને ઉજાગરા નડતા નથી) (ટેક) (૪) હરિ ભક્ત આવે તો જાણે પીડા વળગી હોય તેમ લુખું સુકું ખવરાવે; પણ જો સંબંધી અને પરોણા આવે તો તેને તું આગ્રહ કરીને મીઠું ભોજન મૂકે છે. (ટેક) (૫) ધર્માચાર્ય બે પૈસાની (નજીવી) સેવા કરવાનું બતાવે ત્યારે ત્યાં તું ગણગણતું (કચવાતું) બોલે છે. પણ જ્યારે ઘરની બાયડી ઘરેણું માગે ત્યારે તું હસીને ખુશી થઇ હા કહે છે. (ટેક) (૬) ઇશ્વરને ખોટાં મોતી, કાચ અને કિડીઆનાં ઘરેણાં ઘાલે છે, પણ છોકરાં અને બાયડીને સોના, રૂપા, હીરા, મોતી વગર ચાલે નહિ. (ટેક) (૭)

દુનિયાને બતાવવાને જપ કરવા બેસે છે, બાકી તો ખાવાને માટે પણ નહાય નહિ, વિશ્વાસઘાત કરે ત્યાં ગરીબ થાય એવા વૈષ્ણવના (તારા) ચાળા છે. (ટેક)(૮) આમ કરવું, આમ ન કરવું એમ બીજાને શિખામણ દે છે, પણ તું તો તે પ્રમાણે કરતો નથી, અને અયોગ્ય કામ કરે છે. (ટેક) (૯) તારા મનના પ્રપંચ બીજો જાણે નહિ પણ ઈશ્વર જાણે છે; દાસ દયારામનો ધણી (પરમેશ્વર) એ તો સાચાનોજ સોબતી છે. (ટેક) (૧૦)

જમના કિનારે ગોકુળની પાસેના વનમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે, તે વાંસળી વાગે છે તેના અવાજથી મુનિયોમાં શ્રેષ્ઠ તેમની પણ પાંસળી વિંધાઇ જાય છે મતલબ કે તેઓ વાંસળીના મધુર સૂરમાં મશગુલ થઈ ગયા અને તેથી કોઇને ભાન રહ્યું નહિ. (ટેક) (૧) શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવાને માટે ઝાડની ડાળીઓ લચી રહી છે. અને વૃક્ષની સાથે વેલી પણ લગી રહી છે તે જાણે કહેતાં હોય કે આજ અમારા નસીબને ધન્ય છે. (ટેક) (૨) એ અવાજ સાંભળીને યમુના નદીનું પાણી વહેતું નથી, અને હરણના મનમાં મોહ થાય છે, પક્ષીઓ માળામાં હાલતા નથી. મતલબ કે સ્તબ્ધ થઇ ગયા છે. એ અવાજ સાંભળીને મારાથી રહેવાતું નથી. (ટેક) (૩) વાછરડા ધાવતા નથી, અને ધ્યાન દઇને સાંભળે છે, કાને અવાજ સાંભળવાને માટે ગાયો ગળામાં બાંધેલું દોરડું તોડીને ત્યાં જાય છે. (ટેક) (૪) સ્થિર જળકમળ (જળમાં પેદા થતાં કમળ) ખીલ્યાં તેથી જાણે સુરજ ઉગ્યો દેખાય છે. મહાદેવ સ્તબ્ધ થઈ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત થઇ રહ્યા છે. એ બધી દુનિયાને ખબર પડી છે. (ટેક) (૫).

પાઠ ૧૦ | પરવાળું=એક જાતના દરિઆઇ

પ્રાણીના લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો મેલ. (એનો રંગ લાલ; ગુલાબી કંઇક પીળો મળી રૂપે હોય છે.)

જંગબાર, ઝાંઝીબાર=આફ્રિકામાં શહેર છે.

માડાગાસ્કર=આફ્રિકા ખંડમાં બેટ છે. દુનિયામાં મોટા ટાપુઓમાંનો એક છે,

ભૂમધ્ય=(ભૂ+મધ્ય) પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલો

પુરબહારમાં=ખીલતા; નીકળતા

પાસિફિક મહાસાગર=શાંત મહાસાગર (બધા મહાસાગરમાં ⅓ ભાગ પૃથ્વી એણે રોકેલી છે)

બહુ પગી=(બહુ+પગ+ઇ)=ઘણા પગવાળા

ખોખું=જીવ વગરનું ખોળીઉં

રસી=લોહી પાણીવાળો ચીકણો પદાર્થ

અનંત કોટી=(અનંત+કોટી) ઘણાજ કરોડ; અતિશય;સંખ્યાબંધ

વિભાગ=(વિ+ભાગ)=ભાગના ભાગ

ઉષ્ણ=ગરમ

કટિબંધ=(કટી=કટ+બંધ=બંધન) પૃથ્વીપર જુદા જુદા પ્રદેશોમાં ટાઢ તાપ કેવા પડે છે તે જાણવાને પૃથ્વીના મુખ્ય પાંચ પટા પાડેલા છે તે દરેકને કટિબંધ કહે છે.

ઉષ્ણકટિબંધ=કર્ક અને મકરવૃત્ત વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો ભાગ; વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર દક્ષિણ ૨૩॥ અંશનો ગરમ પ્રદેશ.

ભંગાણ=પોલાણ

વામ=બે હાથને પહોળા પસારી રાખતા બે હાથ ને છાતી જેટલી લંબાઇ

જવાળામુખી=(જવાળા=અગ્નિ= મુખ=મો+ઇ=વાળો)=જેના મોઢામાંથી ધુમાડો બળતા પથરા વગેરે નીકળે છે એવો

વિસામો=વિશ્રાંતિ

નાળિએર=(સંસ્કૃત નારીકેર ઉપરથી) (નારિક=પાણીવાળું+ઇર=ઉગવું) =પાણીવાળી જગાએ ઊગનાર ઝાડનું ફળ; નાળિએરીનું ફળ

પ્રતિ=જાત

યુનાની હકીમો=ફારસી કે અરબી વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે દવા કરનાર વૈદ

વિધિપૂર્વક=અમુક રીત પ્રમાણે

ભસ્મ=રાખ

માત્રા=ધાતુવગેરેને મારી કરેલી દવા

કિરમજી=સંસ્કૃત કૃમિજ ઉપરથી (કૃમિ=જીવડો+જ=પેદા થવું) (એ એક જાતના જીવડામાંથી પેદા થાય છે)=લાલરંગ; ઘેરા લાલરંગ

સવાલ—પરવાળાના બેટો ક્યાં છે? પાસિફિક મહાસાગર નામ પાડવાનું કારણ શું? (એમાં તોફાન થતું નથી માટે) પરવાળા કોણ બનાવે છે? પરવાળાની બનાવટ કહો.

પાઠ ૧૧.

તંદુરસ્તી=આરોગ્યતા

સેવન=ઉપયોગમાં લેવું તે

બક્ષીસ=ભેટ

અનિશ્ચિત=નિશ્ચય વગરની

વૃદ્ધિ=વધારો

મૂર્ખતા=બેવકુફાઈ

ભંગ થાય=પળાય નહિ

શરમ=સહે

લાભાલાભ=ફાયદા ગેરફાયદા

મદ્યાર્કવાળા=દારૂના તત્ત્વવાળા

ક્ષય=શરીર દહાડે દહાડે ઘસાતું જાય તેવો રોગ

સવાલ—તંદુરસ્તી જાળવવાનાં મુખ્ય સાધનો ગણાવો. મદાર્ક-વાળા પદાર્થ પીવાથી શા શા ગેરફાયદા થાય છે?

પાઠ ૧૨.

અનારોગ્ય=(અન=નહિ+આરોગ્ય=તંદુરસ્ત)=જેમાં રહેવાથી તંદુરસ્તી બગડે એવું.

તબીએત=શરીર; પ્રકૃતિ

શરદી=ભેજ: પાણીવાળી હવા.

તંદુરસ્તી=(તન=શરીર+દુરસ્ત=સાફ +ઈ=વાળું)=આરોગ્યતા

પચે=મચે

સડસડાટ=સપાટાબંધ; ઝડપથી

ચુઆ=વરસાદના છાંટા છાપરામાંથી ટપકે છે તેવી જગા

તાડછાં=તાડનાં પાંતરાં

લાગ=સવડ; જોગવાઇ

ભોંયતળીઉં=ઘરમાં નીચેનો ભોંયપરનો ભાગ

વેધ=ઘર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન બાંધવું તે; ખાંમી; બાધ

નિકાલ=રસ્તો; માર્ગ

ફરાગત=ઝાડોપિશાબ; મળમૂત્ર

કમસમજ=(કમ=ઓછી+સમજ)=ઓછી અક્કલ

જમાવ થાય છે=ભેગાં થાય છે

ત્રિદોષ=વાયુ, પિત્ત અને કફનો, બગાડ; તાવ, શૂળ અને ખાંસીનો રોગ

ફેફસાં=હવા ભરવાની કોથળીઓ

કાજળ=મેસ

ઢોરઢાંખર=ઢોર વગેરે

મળમૂત્ર=ઝાડોપિશાબ

ઉલટી=ઓકારી

ચૂંક=પેટમાં દુખાવો થવો તે

કોગળીઉં=ઓકી ઓકીને માણસ મરે તે રોગ

જમાવ=ભેગું

સાર—ઘર બાંધતી વખતે કઈ કઇ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી? ઘરની અંદરની વ્યવસ્થા કેવી રીતની રાખવી?

પાઠ ૧૩.

કાશી=એ ગંગા નદીપર હિંદુઓનું પવિત્ર જાત્રાનું ધામ છે તે.
યાત્રા=જાત્રા
કાશીવિશ્વનાથ=મહાદેવનું નામ છે
તીર્થક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું
મંદિર=ઠેકાણું; ધામ
મુકિતપુરી=(મુકિત=મોક્ષ+પુરી=નગરી)=મોક્ષની નગરી
અશકત=(અ+શકત=શકિત=) કમજોર
દેહ પડે=મરે
જન્મ મરણનો ફેરો ટળે=મોક્ષ મળે
ખ્યાલ=વિચાર; ધારણા
સોઇ=જોગવાઈ; સવડ
ભાથું=મુસાફરીમાં સાથે રાખેલો ખાવાનો પદાર્થ
ચોરચખાર=ચોર વગેરે
પારાવાર=ઘણીજ
બીન=વગર; વિના
ઘાટ=ઓવારો
દશાશ્વમેઘ=(દશ+અશ્વ=ઘોડો+મેઘ=ભોગ; બળિદાન) દસવાર ઘોડાનું બળિદાન આપેલી જગા
ગ્રહનિરીક્ષણ=(ગ્રહ+નિરીક્ષ=ધારીને જોવું+અણ એ પ્રત્યય નામ કરે છે)=ગ્રહનું અવલોકન
વિચિત્ર=તરેહવાર
ઘટાકાર=(ઘંટ+આકાર)=ઘંટના આકારનું
ઘાટ=આકાર; ડોળ
શિવમંદિર=(શિવ+મંદિર) મહાદેવનું દહેરું
વિશ્વવિખ્યાત=દુનિયામાં જાણીતું
શિવાલય=(શિવ+આલય=ઠેકાણું) મહાદેવનું દહેરું
બિલીપત્ર=(બિલી=બિલા+પત્ર=પાંદડાં) =બિલીના પાંદડાં
દર્શન=ઝાંખી
જ્ઞાનકૂપ=(જ્ઞાન+કૂપ=કુવો) અક્કલનો કુવો (એમાં નહાવાથી અક્કલ વધે છે)

ભાવિક=(ભાવ+ઇક=વાળો)=આસ્થા વાળા; શ્રદ્ધાળુ

આચમન=જમણી હથેલીમાં પાણી લઈ ચૂસી જવું તે; ચાંગળું પાણી પીવું તે.

ગજવા કાતરૂ=ખીસ્સા કાતરૂ; ચોરી કરનાર.

સાવધ=સચેત; હોશિયાર; ચાલાક

ઝરૂખાદાર=(જરૂખા=માળનો આગળ વધારેલો ભાગ+દાર=વાળા) =ગોખવાળા

ખિચોખીચ=સભરભર; સંપૂર્ણ; પાસેપાસે

કિનખાબ=કસબ અને રેશમથી ભરેલું તરેહવાળું કપડું.

કુમાસ=પોત

મજલીન=એક જાતનું ઝીણા કુમાસનું કપડું

પીતાંબર=(પીત=પીળું+અંબર= રેશમી વસ્ત્ર)=પીળું રેશમી વસ્ત્ર; અબોટીઉ

નમુનેદાર=શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ

મૂર્તિ=પત્થર કે લાકડામાં કોતરેલું કે ધાતુનું ઘડેલું દેવ દેવીનું જે સ્વરૂપ તે

નાનાવિધ=જુદી જુદી જાતના

આંખ ધરાતી નથી=વારંવાર જોવાનું મન થાય છે.

દબદબો=ભપકો; ઠાઠ

સાજ=શણગાર

શ્રેષ્ઠ=મોટામાં મોટું

ધુરંધર=ઘણા મોટા

આચાર્યો=મોટા ગુરુઓ

પાઠશાળા=(પાઠ+શાળા)=કૉલેજ

અનાદિ=(અન્+આદિ=આરંભ)=જેને આરંભ નથી તે; ઘણા જુના

પદ્ધતિ=રીત; રિવાજ

પાઠ ૧૪.

ખંત=કાળજી; ચેતક

સાચવટ=(સાચ+વટ=પણું)=સાચાપણું

કુમળું=નાનું

પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી=જે આદત પડી હોય તે મટાડી મટે નહિ.

ખુબી=વખાણવા લાયક ચતુરાઇ

મહાવરો=અભ્યાસ
જાદે=વધારે; અતિશય
મહાલવા=મરજીમાં આવે તેમ ફરવા
પરીક્ષા=(પરિ+ઇક્ષ=તપાસવું+આ) ચોગરદમથી તપાસવું તે
આદરી=આરંભી; શરૂ કરી
મુક્તાફળ=મોતી
અંકુર=ફણગો
હૃદયકમળ=જેમાંથી પ્રેમ પેદા થાય છે તે; અંતઃકરણરૂપી કમળનું ફૂલ.
અનુકરણ=(અનુ=પાછળ+કૃ=કરવું) દેખાદેખી; એકનું જોઇ બીજાએ કરવું તે
અનુરૂપ=જેવું
તર્ક=વિચાર; કલ્પના
શોધક=(શોધ+અક)=શોધ કરનાર
પ્રજાસત્તાક=(પ્રજા+સત્તા+અક)= રૈયતની સત્તાવાળું
પ્રમુખ=(પ્ર+મુખ)=વડો; મુખી
ઉંડી અસર=સારી લાગણી
બાલ્યાવસ્થા=(બાલ્ય+અવસ્થા) નાનપણ
જનેતા=મા.
ભક્તિભાવ=ખરો પ્રેમ
જીવન=જિંદગી
સાંપડે છે=મળે છે; આવે છે
પાયા વગરના=નકામા
સ્વર્ગ સમી=સ્વર્ગ જેવી
મૂળ=શરૂઆત
પ્રતાપ=બળ

પાઠ ૧૫.

વિવેક=ખરૂં ખોટું સમજવાની શક્તિ
જળપાત્ર=(જળ+પાત્ર)=પાણીનો લોટો
બગાસું=સુસ્તીથી એકાએક મોં પહોળું થાય છે તે
હુંપદ=અહંકાર; ગર્વ
સંભાવિત=આબરૂદાર; પ્રતિષ્ઠિત
પરિચય=ઓળખાણ; સહવાસ
બીભત્સ=ભુંડા

સવાલ—વિવેક શીખવાનું મુખ્ય સ્થળ કયું? આપણા કરતાં મોટા, બરોબરીઆ અને નાના સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણે ઘેર

કોઈ આવે તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણો પોશાક કેવો રાખવો? સારા માણસ દેખતાં કઇ કઇ ક્રિયા કરવી નહિ? અંગ્રેજ લોકોને મળવા જવામાં કયા કયા નિયમો યાદ રાખવા?

પાઠ ૧૬.

છત્રે=છત્રીથી
છાંય=છાયા
છડીધર=છડી ધરનારા; ચોપદાર
છાજતા=શોભતા
હોદ્દો=છત્રવાળીઅંબાડી
રસિક=આનંદી
બિરાજતા=શોભતા
આયુષ=આવરદા
ભાગ્યમાં=નસીબમાં
આગ્યમાં=આગમાં
ઉપયોગ=મોજમઝા; સુખવિલાસ
જોગ=લાયક; યોગ્ય
અજોગ=અયોગ્ય; નાલાયક
ખજાને=તિજોરીમાં
સોડતાણી=મોઢું ઢાંકીને

મસાણ=હિંદુ લોકોનાં મુડદાં દાટવા બાળવાની જગો
ઇંદ્રપુરી=ઇંદ્ર રાજાની નગરી
અનુસાર=મળતી: જેવી
નગરીઓ=શહેરો
નોખ=શોભા
કોટીધજ=કરોડો પતિ; લખેશરી
ગરજતા=ગાજતા; બોલતા
ગોખ=ઝરૂખો; રવેશ; માળનો આગળ વધારેલો ભાગ
સુંદરી=ખુબસુરત સ્ત્રી; દેખાવડી સ્ત્રી; કુટડી સ્ત્રી
ગુણસાર=સારા ગુણવાળી.

મર્દ=મરદ; પુરુષ
કો=કોણ
ઠાર=ઠેકાણું
ગર્દ=ધૂળ; ખાડો
મટો=ટળો
ભ્રાત=ભાઈ
સ્યામ=કૃષ્ણ
ચરણ=પગ
સ્મરણ=યાદ
ત્રિલોક=(ત્રિ=ત્રણ=લોક) =સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળના લોક
મધ્ય=માં
હસ્ત=હાથ
કરણ=કાન
કૃપાળ=કૃપાળુ; દયાળુ
નેત્ર=આંખ
વદન=મોઢું
દંત=દાંત
ખાનપાન=ખાવા પીવાનું

અભાગી=કમનશીબ
પામ્યો=કમાયો
કોપ=કચરો
જામ્યો=એકઠો કર્યો; બાઝયો
ઘડીક=વખત
આયુ=આવરદા, જિંદગી
મનરંજન=(મન+રંજન)=મનને ખુશ કરે એવી
ગુપ્તોત્તર=(ગુપ્ત=છુપો +ઉત્તર)=છુપો જવાબ
નાથ=ધણી; સ્વામી
નરક=પાપી પ્રાણીઓને તેમના મરણ પછી શિક્ષા પામવાને માટે રહેવાનું ઠેકાણું;દોજખ
સાર=તત્ત્વ
પોથી=ચોપડી
ભોજન કરનારી=રાંધનારી
લહો=લો; જાણો
અંતર્બહિર્લાપિકા=અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા; ગુપ્ત અને ખુલ્લો અર્થ સમજાય એવી સમસ્યા
શ્રીફળ=નાળિયેર
હારે=ગુમાવે
લહે=લે
આદ્ય=પહેલું; પ્રથમ
અંત=છેલ્લું
વાચા=વાણી
અવિચળ=સ્થિર; સ્થાયી, અચળ
દનદન=રોજરોજ
આદિ=પહેલા
વરણ=અક્ષર
ગામેતી=પટેલ
શાશ્વત=જેનો નાશ નહિ તે.

અન્વય—(જેને) છત્રે છાંય થતી (અને જેની આગળ) છડીધર છાજતા, અને (જે) રસિક હાથીના હોદ્દામાં બિરાજતા;(વળી જેના) ભાગ્યમાં આયુષ (અને) અનેક રિદ્ધિ ભરેલી (હતી) તે પણ એક દિન ઉછળતી આગમાં સૂતા (૧) (જેઓ ઉપભોગ ભોગવતા) (હતા) (અને તેમાં) મહાસુખ માણતા (હતા) જોગ અજોગ જરી જોતાં (કે) જાણતા (પણ નહિ) (વળી જેઓએ) કરોડો દાન ખજાને (અને) ખાણમાં કીધા (હતા) (તેઓ પણ) મસીદ (કે) મસાણમાં સોડતાણી (ને) સૂતાં. (૨) નોબતમાં ઇંદ્રિપુરી અનુસાર નગરીઓ હતી; (ને તેમાં)

કોટીધજ સાહુકાર ગોખમાં ગરજતા (હતા.) સારા ગુણની સુંદરીઓ (હતી) (અને) મર્દમાં મહા ગુણ (હતા;) તે (નગરીઓ) કો જાણે કઇ હાર ગર્દમાં મળી ગઇ! (૩) માટે હે! મારા મિત્ર, આ વાત વિચારોરે. શ્રાત પાપી મટો. (અને) ભલા અને પવિત્ર થઇ જાઓરે; (અને) જીવનનું ફળ ભગવાનનું ભજન જાણી (તેને) ભજો રે; અંતર પ્રીતિ-આણી (તમે) નિત (તેનું) ધ્યાન ધરો. (૪)

અન્વય—હે મિત્ર શ્યામ (ના) ચરણ (નું) સ્મરણ (કરવું) (એજ) સાચી (અને) સરસ રીત (છે;) તે વિના ત્રિલોક મધ્યે ક્રોડ વાત કાચી (છે;) (હે) કૃપાળુ તેં હસ્ત, ચરણ, કરણ (અને) નાક કીધું (છે,) (અને) નેત્ર, વદન (અને) દંત આપી (વળી) જ્ઞાન (નું) દાન દીધું, આજ એજ ખાનપાનની ખૂબ ચીજ આપે (છે;) (તે વળી) ભૂખ, તરસ, ઠંડ, તાપ (તથા) સર્વ કષ્ટ કાપે (છે;) તે તને ઘડીએ ઘડીએ યાદ આણે (છે;) (પણ) તું દુષ્ટ અભાગી તે ઇષ્ટ દેવને ન જાણે (હે અલ્યા) જીવ તું વિચારી જો (કે) જન્મ પામીને (તું) શું પામ્યો? (તેં) ભક્તિની જુક્તિ ન જાણી (અને) પાપનો કાંપ જામ્યો; (પણ) હજી ઉપાય છે, (તે) થાય તો ઘણુંજ સારૂં કારણ કે જે ઘડીક જાય (છે તેમાં) તારૂં આયુ(ષ્ય) ઓછું થાય (છે.)

અન્વય—નરકનો નાથ કોણ? દહીંનુ સાર (તેને) શું કહીએ? બાળક તણી પોથી તેનું નામ શું લઇએ? ભોજન કરનારી નિત્ય ધકંનું ઘેર શું કરે (છે?) ચતુર પુરુષ એ ચાર (પ્રશ્નના) ઉત્તર મનમાં વિચારી લહો. જો સમજી શકે તો માન દઇ બેસવા ઓટલી આપું; (અને જો) નહિ સમજી શકે તો (હું) તને કહું (છું કે) જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી, (ઘી ચોપડી રોટલી જમ.)

અન્વય—શ્રીફળમાં શું હોય? દગો કરતાં શું હારે? ગામડા મહી અધિક ભારે પદવી કોણ લહે? મટે નહિ તે કોણ? સૌથી પરમ દુ:ખ શું છે? આદ્ય ને અંત (અક્ષર) દાટી, ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; જો વાચા (નો આપનાર) અવિચળ દેવ છે, (અને) દન દન આદિ વરણના પદ પર રહેમ નજર રાખી રહે (છે) એમ મધ્ય વરણનો કવિજન કહે છે.

સમજુતી—જેને છત્રથી છાયા થતી. અને જેની આગળ છડી ધરનારા શોભતા; અને જે રસીઆ હાથીના હોદ્દામાં શોભતા; વળી જેના નસીબમાં આવરદા અને ઘણી દોલત ભરેલી હતી; (મતલબ કે પૈસાદાર તથા લાંબી ઉંમરવાળા હતા) તે પણ એક દિવસ જોસભર બળતી આગમાં (ચિતામાં) સૂતા (મરણ પામ્યાં.) (૧) જેઓ મોજમઝા ભોગવતા હતા. અને તેમાં ઘણું સુખ સમજતા હતા; તે યોગ્ય અયોગ્ય જરા પણ જોતા કે જાણતા પણ નહિ; (મતલબ કે મરજી મુજબ વર્તતા) વળી જેઓએ ત્રિજોરીમાં અને ખાણમાં કરોડો રૂપીઆ ભેગા કીધા હતા; તેઓ પણ મસીદ (કબરસ્તાન) કે મસાણમાં સોડ તાણીને સૂતા. (મરણ પામ્યા) (૨) શોભામાં ઇંદ્ર રાજાની નગરી જેવાં શહેરો હતાં; તેમાં કરોડપતિ સાહુકારો ઝરૂખામાં ગાજતા હતાં; (ખુશાલીના પોકાર કરતા હતા) વળી તે શહેરમાં સારા ગુણવાળી દેખાવડી સ્ત્રીઓ હતી, અને પુરુષમાં મોટા ગુણ હતા: તે નગરીઓ કોણ જાણે કયે ઠેકાણે ખાડામાં દટાઇ ગઇ! (૩) માટે હે મારા મિત્ર આ વાત વિચારો; ભાઇ તમે પાપી ટળી, ભલા અને પવિત્ર થઇ જાઓ. જીવતરનો લાભ ઇશ્વરનું ભજન જાણી, તેને (ઇશ્વરને) ભજો; મનમાં હેત લાવી, તમે દરરોજ તેનું સ્મરણ કરો. (૪)

સમજુતી—હે મિત્ર કૃષ્ણના ચરણનું ધ્યાન ધરવું એજ ખરી અને સારી રીત છે; તે વગર ત્રણ લોક મધ્યે કરોડો વાત નકામી છે; હે દયાળુ તેં હાથ, પગ, કાન અને નાક કર્યું છે; અને આંખ, મોં અને દાંત આપીને વળી સમજણ પણ આપી છે. આજ પણ એજ ખાવા પીવાની ઘણી વસ્તુ આપે છે; અને વળી ભૂખ, તરસ, ટાઢ તડકો તથા સર્વ દુઃખને દૂર કર છે; તે (ઇશ્વર) તને વારંવાર યાદ કરે છે, પણ તું પાપી, કમનસીબ તે મોટા દેવ (શ્રીકૃષ્ણ) ને જાણતો નથી. હે અલ્યા જીવ! તું વિચારી જો કે અવતાર લઇને તું શું કમાયો? (મતલબ કે કંઇજ નહિ) તેં ભક્તિની તદબીર જાણી નહિ, અને પાપનો કચરો (પાપ રૂપી કચરો) એકઠો કર્યો; પણ હજુ ઇલાજ છે તે થાય તો ઘણુંજ સારૂં, નહિ તો જે વખત જાય છે; તેમાં તારૂં આવરદા ઓછું થાય છે. માટે જિંદગી પુરી થાય તે પહેલાં કાંઈ ઇશ્વર ભજન કરી લે.

સમજુતી—નરકનો માલિક કોણ છે? દહીંનું તત્ત્વ તેને શું કહીએ છીએ? બાળકની ચોપડી તેનું શું નામ લઇએ છીએ? ભોજન કરનારી દરરોજ ઘઉંનું ઘેર શું બનાવે છે? હે શાણા માણસ તમે એ ચાર સવાલના જવાબ મનમાં સમજો, જો સમજી શકો તો આદરમાન આપીને બેસવાને ઓટલી આપું; અને જો નહિ સમજી શકો તો હું તને કહું છું કે જમ, ઘી, ચોપડી રોટલી, [ઘી ચોપડી રોટલી જમ]

ઉપર જે ચાર સવાલ પૂછેલા છે તેના ચાર જવાબ છેલ્લી લીટીમાં છે (જમ, ઘી, ચોપડી રોટલી.) એ ચાર શબ્દો લખેલા છે તેજ જવાબ છે, નરકનો રાજા જમ, દહીંનું તત્ત્વ ઘી, બાળકની

પોથીનું નામ ચોપડી, ભોજન કરનાર સ્ત્રી દરરોજ ઘેર ઘઉંનું ખાવાનું રોટલી કરે છે. **અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમશ્યા.**

સમજુતી—નાળિએરમાં શું હોય છે? કપટ કરતાં શું ગુમાવે છે? ગામડામાં મોટી ભારે પદવી કોણ લહે? મારે નહિ એવું શું છે? સૌથી મોટું દુઃખ શું છે? (ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ ના શબ્દના) પહેલા અને છેલ્લા અક્ષર દબાવી (પછી) ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાણીનો આપનાર અચળદેવ છે. અને (એ) રોજ રોજ પહેલા અક્ષરના પદ પર મહેરબાનીની નજર રાખી રહે છે. એમ વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિ માણસ કહે છે. ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ કયા? દેવનું નામ નીકળે છે તે નામ કયું? એ દેવ પહેલા પદના અક્ષરના નામ પર રહેમ નજર રાખી રહે છે તે નામ કયું? અને વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કયો?

જવાબ—(૧) કોપરૂં. (૨) ધર્મ (૩) ગામેતી (૪) શાશ્વત (૫) મરણ. ઉપર જે પાંચ જવાબ કહ્યા તેના દરેકનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર દાબી રાખીએ અને બધા વચલા અક્ષર લઇએ તો "પરમેશ્વર" એવું નામ થાય છે. તેમજ છપ્પામાં પહેલી ૭ લીટી લખી છે તેનો પહેલો અક્ષર લઇએ તો શ્રી અમદાવાદ નામ થાય છે, અને છપ્પાના પદમાંથી વચલો અક્ષર લઇએ તો 'દલપતરામ' એવું નામ થાય છે.

પાઠ ૧૭.

ાધરો દોર=સીધો

ાગઝગારો=ચળકાટ

ગ=મોટો દેગડો

ાનાવૃષ્ટિ=(અન્+આ+વૃષ્ટિ=વરસાદ)

=વરસાદ નહિ પડે તે

રૂડાં વાનાં=પ્રતાપ

અમુલખ+કીમતી

સોઇ=સવડ

છાવણી=લશ્કરી મથક

ચોગે=લીધે
નાનાવિધ=જુદી જુદી તરેહના

સવાલ—આગગાડીથી શા શા લાભ થયા? આગગાડીના એંજીનની હકીકત સમજાવો. હિંદુસ્તાનમાં સાડાપાંચ, ચાડાચાર, સાડાત્રણ અને અઢી ફુટના માપની કઈ કઈ રેલવે છે ને તે ક્યાંથી ક્યાં સુધી જાય છે? વરાળના બળ સિવાય બીજા ક્યા બળથી આગગાડી ચલાવી શકાય છે?

પાઠ ૧૮.

શ્રીનગર=કાશ્મીર
દરિદ્ર=કંગાલ; ગરીબ
જયવલ્લેજ=ભાગ્યેજ
દરિદ્રતા=કંગાલિયત; ગરિબાઈ
પ્રહર=પહોર; ત્રણ કલાક
કુળવાન=(કુળ+વાન)=કૂલીન
કુળવંતી=(કુળ+વંતી)=કુલીન
કથની=કુથલી; ખોટી વાતો
ચલાયમાન=અસ્થિર; ચંચળ
પાકટ=પુખ્ત
અંતકાળ=મરતાં સુધી;જિંદગી પર્યંત
આપત્તિ=દુઃખ, આફત
ઉડાઉ=કમાણી કરતાં વધારે ખર્ચ કરનાર; નકામું બહુ ખર્ચ કરનાર
પ્રતિદિન=(પ્રતિ+દિન)=દરરોજ; હંમેશાં
સેવવા=પાળવા

પાઠ ૧૯.

ખામી=તંગી; અછત
કરપલ્લવી=(કર=હાથ+પલ્લવી=ઇશારત)=હાથની નિશાની
મુદ્રા=ચિહ્ન; નિશાની
શીઘ્ર=તરત ને તરત કરેલી
યાદદાસ્ત=સ્મરણશક્તિ
લારા=છોડીનું નામ
બ્રિજમલ=કુળનું નામ
પરોપકાર બુદ્ધિ=પારકાનું ભલું કરવાની વૃત્તિ
શિક્ષણ પદ્ધતિ=શીખવવાની રીત
ગત=હાલત
લિપિ=ભાષા
યોજી=શોધી; ગોઠવી
બેહદ=(બે+હદ) ઘણોજ

અંધશાળા=(અંધ+શાળા)=આંધળાની નિશાળ

ચિહ્નો=નિશાનીઓ; મુદ્રાઓ

સાર—(૧) ગમે તેવો અપંગ હોય તોપણ તે ઉદ્યોગ, હોંસ અને દ્રઢતાથી ભણી ગણી હોશિયાર થાય છે. (૨) ઇશ્વરે આપણને સઘળા અવયવો સારા આપેલા છે માટે ઇશ્વરનો પાડ માનવો. અને તેથી બીજા માણસોને સુખી કરવાના પ્રયત્ન કરવા.

પાઠ ૨૦.

સાહસ=જે કામ પાર પાડવામાં જીવની હાનિ થવાનો સંભવ હોય તેવું મોટું કામ કરવાની જે હિંમત તે; વગર વિચાર્યું કામ

અન્વય—સાહસ કર્મ કર્યાથી હર્ષનો નાશ હોય, કવિ શામળદાસ કહે છે કે એ દ્રષ્ટાંતથી દેખો.

સમજુતી—વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી ખુશાલીનો નાશ થાય છે; માટે શામળદાસ કવિ કહે છે કે તમે એ દાખલાથી જુઓ.

રવાના કરવામાં=મોકલવામાં

બેપરવા (બે+પરવા) બેદરકાર

જામી=ઠરી

સાહસિક=(સાહસ+ઇક)=સાહસ કરનાર

પરશુરામ=જમદાગ્નિના પુત્ર, ત્રેતા યુગના પ્રારંભમાં વિષ્ણુના દશ અવતારમાંનો છઠ્ઠો ને ચોવીસમાંનો ૧૦મો અવતાર છે.

નિજ=પોતાને

ઇંદ્રજીત=રાવણનો મંદોદરીથી થએો મોટો પુત્ર

શૂર=શૂરો

વીર=યોદ્ધો, બહાદુર

વિક્રમ=પરમારવંશનો ઉજ્જનનો પરદુઃખભંજન મહારાજા

સીકંદર=અલેકઝાંડર; ગ્રીસ દેશનો રાજા

અમર=(અ+મર) મરે નહિ એવું; કાયમ; અચળ

જાગે=જગે; ઠેકાણે	આગે=આગળ; અગાડી
યાહોમ કરી=ઝંપલાવી	ઉઘાડપગા=જોડાવગરના

અન્વય—સાહસે પરશુરામે અર્જુનને પુરો કર્યો, તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ નિજ વચને રહ્યો, સાહસે લક્ષ્મણે શૂર ઈંદ્રજીતને હણ્યો; સાહસે વીર વિક્રમને સહુ જગત ભણે છે. સાહસે સીકંદર નામ સહુ જગે અમર છે. જો તમે યાહોમ કરીને પડો તો ફતેહ આગે છે.

સમજુતી—સાહસથી પરશુરામે અર્જુનને માર્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ પોતાના વચનથી રહ્યા. સાહસથી લક્ષ્મણે શૂરા ઈંદ્રજીતને માર્યો. સીકંદરના સાહસથી તેનું નામ બધી જગાએ અમર છે. જો તમે સાહસથી ઝંપલાવો તો જીતનું અગાડીજ છે.

સવાલ—સાહસ કેટલી જાતના છે? સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં અને નઠારા અર્થમાં વાપરી બતાવો. સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં વાપર્યો તે લાવણી બોલો.

પાઠ ૨૧.

વાન=શરીર	હીન=વગર; વિના	જટા=લાંબો ચોટલો
નૃપતિ=રાજા	મૂઢ=મૂર્ખ; અભણ	પતંગ=પતંગીઉં
વિમળ=ચોકખી; શુદ્ધ	બગ્ગા=બગલો	નિજ=પોતાની
મોહિની=મોહ પમાડનાર	કોકિલા કોયલ	જળચર=પાણીમાંરહેનાર પ્રાણી
સદ્‌વિદ્યા=સારી વિદ્યા	કગ્ગા=કાગડો; કાગ;	બગ=બગલા
વડું=મોટું	રાંક=ગરીબ; નિર્ધન	ધાયા=દોડયા
કશું=શા હિસાબમાં; શા લેખામાં	મોર=મુગટ; છોગું; ઉપરી	ગાડર=ઘેટું
		શીષ=માથું

અજા=બકરો	અનુભવ=અભ્યાસ; મહાવરો	બ્રહ્મજ્ઞાન=ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન
ગર્ધવ=ગધેડો; ખર	વિણુ=વગર	ઉત્પાત=તોફાન; ખોટી મહેનત
લોટે=આળોટે	ભાવના=ઈચ્છા; ધારણા	તપ=મનની ઈચ્છા પુરી પાડવા માટે દેહ કષ્ટ કરવું તે
છાર=રાખ	ભંગ=નાશ	સમરસ=સરખાપણું; સરખો પ્રેમ
શુક=પોપટ	મનસા=મનની; મનવડે	સંજોગ=મેળાપ
ભાખે=બોલે	સિદ્ધ=નક્કી; મુક્ત	સાવ=બધા
માનિની=સ્ત્રી	ગંગા=ગંગાજી	ભોગ=સુખ; વૈભવ
શ્વાન=કુતરો	ટિલક=ટીલું	તિમિંગલ=મોટો મચ્છ
વાગોળ=એક જાતનું પક્ષી; વનવાગોળ	વહ્યાં=ગયાં	પેરેપેરે=યુક્તિથી; ધીરે ધીરે; ક્રમેક્રમે
ન્યાળે=જુએ	જપમાળ=જપ કરવાની માળા	મથી=ઘણી મહેનત કરી
પા'ડ=પર્વત	નાકાં=છેડા	વેંત=બિસ્સસ
દૃઢ=અચળ; કાયમ	ચર્ણ=પગ	અળગો=જુદો; નોખો
છપીને=સંતાઈને	પોતા=પહોંચ્યા	ટળ્યો=મટ્યો
નોળીકર્મ=નાકેથી પાણી પીવું તે	શર્ણ=શરણ	આથ=પુંજી
ગજરાજ=મોટો હાથી	કાન ફૂટયા=કાન બહેર મારી ગયા	
ભક્ષ=ખોરાક	નાવ્યું=આવ્યું નહિ	
પત્ર=પાંદડાં		
કપિ=વાંદરો		

અન્વય—વિદ્યા માન મુકાવે, વિદ્યા પૂર્ણ જશ આપે વિદ્યા(થી) વાન શોભે છે, નૃપતિ વિદ્યાને નામે (છે) વિદ્યામાંહી વિવેક (અને) વિદ્યાથી વિમળ વાણી (છે.) વિદ્યાને જગતમાં મોહિની જાણી, વિશ્વ

(તેને) (વશ રહે છે) સદ્‌વિદ્યા વિશાળ રત્ન છે. વિદ્યાથી કશું વડું નહિ; સદ્‌વિદ્યા આગળ ધન કશું (અને) વિદ્યાહીન જન તે પશુ (છે) (૧) જ્યમ હંસ આગળ બગલા (તેમ) પંડીત આગળ મૂઢ(ને) સમજવો (જેમ) કોકિલા આગળ કગ્ગા. (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) (સમજવો); જેમ રાય આગળ રાંકા, (તેમ) પંડિત આગળ મુઢ (ને) (સમજવો.) પંડિતમાં ઘણાં પ્રાક્રમ છે, (તેથી) પંડિત સા શિર મોર છે. શામળ કહે (છે કે) પંડિત આગળ મૂઢ તો ચાકર (અને) ચોર (જેવો) (છે) (૨) (વડનું) વૃક્ષ જટા ધર (છે) પતંગ નિજ કાયા બાળે (છે) જળચર જળમાં નાહાય (છે) બગ ધ્યાન ધરવા ધાયા; ગાડર શીષ મુંડાવે (છે) અજા મુખે દાઢું રાખે (છે) ગર્ધવ છાર(માં) લોટે (છે) શુક મુખ(થી)રામજ ભાખે (છે) વળી મોર માનિની તજે છે, (અને) શ્વાન સકળનું ખાય છે; શામળ કવિ કહે (છે કે) (પણ) સાચા વિના સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? (૩) ઊંટ ઉંચું ભાળે (છે) (અને) વાગોળ નીચું ન્યાળે (છે.) (વળી) તરૂવર તાપ સહે છે, પહાડ દઢ આસન વાળે (છે) નાગ ઘર કરી ન રહે; ઉદરો છપીને રહે (છે). ગજરાજ નોળીકર્મ કરે (છે.) કપિને ફળ (અને) પત્ર(નો) ભક્ષ (છે. પણ) અનુભવ વીણ ઇશ્વર નવ મળે; ભાવના સહેજ ભગ છે; (તો પણ) શામળ કવિ (કહે છે) (જેને) મનસા સિદ્ધ (છે) તેને કથરોટમાં (જ) ગંગા છે. (૪)

અન્વય—તિલક કરતાં ત્રેપન (વર્ષ) વહ્યાં, અને જપ કરવાની માળાના નાકાં (ઘસાઇ) ગયાં, તીરથ ફરી ફરીને (ચર્ણ) થાક્યા, તોય હરિને શર્ણ ન પોતાં; કથા સૂણી (ને) કાનદૂં ફૂટયા તોય અખો (કહે છે) બ્રહ્મજ્ઞાન ન આવ્યું (૧) એક મુરખને એવી ટેવ કે (જેટલા) પત્થર એટલા દેવ (માનીને) પૂજે, પાણીને દેખી (ને) સ્નાન

કરે, (અને) તુળશી દેખી (ને) પાન તોડે. અખો ભગત કહે છે કે એ તો બહુ ઉત્પાત ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત! (૨) (સૌ) હરિ (ને) પામવાને (માટે) તપ કરે (છે) (પણ) અખો (તો) હરિમાં મજા કરે (છે) મારે તો સમરસ (હોવાથી) સંજોગ સેજ (છે) (એમ) સાવ સ્વતંત્ર (હોવાથી) (હું) ભોગ પામ્યો. જેમ ભર સાગરે તિમિંગલ રમે (તેમ) હું હરિમાં તો દેહ કોણ દમે? (૩) મેં પેરે પેરે મથી જોયું જે હરિ વિના (એક પણ) પદાર્થ નથી. તો હું જે આડ વેતનો બડયો તે ક્યાં અળગો જાઇ (ને) પડયો; એમ જોતાં હરિ હાથ લાગ્યો (જેથી) અખો ટળ્યો અને એ (જ) આથ્ય રહી. (૪)

સમજુતી—વિદ્યા અભિમાન છોડાવે છે, વિદ્યા પુરેપુરી આબરૂ આપે છે, વિદ્યાથી શરીર શોભે છે, રાજા વિદ્યાને (વિદ્વાનને) નમે છે. વિદ્યામાં વિવેક રહેલો છે, અને વિદ્યાથીજ શુદ્ધ વાણી બોલાય છે; જગતમાં મોહિની જાણીને દુનિયા વિદ્યાને તાબે રહે છે, સારી વિદ્યા એ કીમતી જવાહીર છે, વિદ્યાથી કંઈ પણ મોટું નથી; સારી વિદ્યા આગળ પૈસો કંઇ (વિસાતમાં) નથી તેથી પૈસાદાર અભણ માણસને ઢોર જેવો જાણવો, (૧) જેમ હંસ આગળ બગલો તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ કોયલ આગળ કાગડો, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ રાજા આગળ ગરીબ તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ દરીઆ આગળ ટાંકું તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. વિદ્વાનમાં ઘણા પ્રાક્રમ છે તેથી વિદ્વાન બધાથી મોટો છે. શામળ કહે છે કે, વિદ્વાન આગળ તો મૂઢ ચાકર અને ચોર જેવો છે. (૨)

સમજુતી—વડનું ઝાડ લાંબો ચોટલો (વડવાઇ રાખે છે,) અને પ્રતંગીઉં પોતાના શરીરને બાળે છે, પાણીમાં રહેનાર પ્રાણીઓ

પાણીમાં (હંમેશા નહાય છે. અને ધ્યાન ધરવા બગલાઓ દોડે છે; ઘેટા માથું મુંડાવે છે. અને બકરા મોઢે દાઢી રાખે છે; ગધેડાં રાખમાં આળોટે છે, અને પોપટ મોઢેથી રામરામ બોલે છે; વળી મોર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે અને કુતરો બધાનુંજ ખાય છે; પણ શામળ કવિ કહે છે કે સાચા વગર સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? મતલબ કે કોઇ નહિ. (૩) ઊંટ ઉંચુંજ જુએ છે, અને વાગોળ પક્ષી નીચુંજ જુએ છે; ઝાડો તાપ વેઠે છે; અને પર્વત સ્થિર આસનવાળા પડયા છે. નાગ ઘરમાં રહેતો નથી, અને ઉંદરો સંતાઇનેજ રહે છે; હાથી નાકેથી પાણી પીવાની ક્રિયા કરે છે, અને વાંદરા ફળ અને પાંદડાંનો ખોરાક ખાય છે; પણ ઇશ્વર ખરી ઓળખ વગર મળતો નથી. કારણ કે ભાવનામાં સહેજ ખામી છે, (તોપણ) શામળભટ કવિ કહે છે કે મનથી જેણે નક્કી કરેલું છે તેને તો કથરોટમાંજ ગંગા છે. (તેની પાસેજ પરમેશ્વર છે.) (૪)

સાર-જેઓ ઉપર બતાવેલી ક્રિયાઓથી ઇશ્વર મળે છે. એમ સમજે છે તે ખોટું છે, કારણ કે એવી ક્રિયાઓ તો પશુ, પંખી, ઝાડ, પહાડ હંમેશાં કરે છે, પણ તેમનામાં ઇશ્વરને ઓળખવાની ખરી સમજ નથી, તેથી તે ક્રિયા નકામી છે. માટે મનથી ખરી ભક્તિ અને સાચવટ વગર બીજી બધી ક્રિયાઓ નકામી છે.

સમજુતી—ટીલું કરતાં ૫૩ વર્ષ વહી ગયાં, મતલબ કે ઘરડાં થયાં ને જપ જપવાની માળાનાં નાકાં ઘસાઇ ગયાં; પવિત્ર ધામોએ ફરી ફરી પગ થાકી ગયા, (બહુ તીર્થો કીધાં) તોપણ પરમેશ્વરને શરણે પહોંચ્યા નહિ; કથા સાંભળી સાંભળી કાન બહેર મારી ગયા, (બહુ કથાઓ સાંભળી) તોપણ અખો કહે છે કે ઇશ્વર

સંબંધી જ્ઞાન પેદા થયું નહિ (૧) એક મુરખને એવી ટેવ હતી કે જેટલા પત્થરને દેખે એટલા બધાને દેવ ગણીને પુજે; જ્યાં પાણી દેખે ત્યાં નહાય, તુળશી દેખીને તેના પાંદડાં તોડે; અખો કહે છે કે એ બધો ઉત્પાત કહેવાય કેમકે ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત ? (૨) બધા પરમેશ્વરને મેળવવા માટે કષ્ટ વેઠે છે. પણ અખો ભકત તો પરમેશ્વરમાં પોતાની મેળે મળેલો છે; મારે તો (અખાને તો) સરખો પ્રેમ હોવાથી સહેજમાં પ્રભુનો મેળાપ છે; અને તમામ (મારે) પોતાને તાબે હોવાથી હું સુખ પામ્યો; જેમ મોટા સમુદ્રમાં મોટું માછલું રમે છે તેમ પરમેશ્વરમાં હું રમી રહ્યો છું, તો પછી શરીરને નકામું દુઃખ કોણ આપે ? (૩) યુકિતથી મેં ઘણી મહેનત કરીને જોયું; તો (મને માલમ પડયું કે,) પ્રભુ વગરની કોઈ પણ વસ્તુ નથી; (બધેજ પ્રભુ છે) તો પછી (મારા) આઠ વેંતની ઉંચાઇનો જે ઘડયો તે ઘડનાર તે વળી જુદો ક્યાં જઇને રહ્યો; એમ વિચારી જોતાં પ્રભુ હાથ લાગ્યો. જેથી અખો ટળ્યો (અખાનું હુંપણું ગયું) અને એ પરમેશ્વર રૂપ પુંજીજ રહી. (૪)

પાઠ ૬૨.

સફરી=મોટા દરીઆની મુસાફરી કરનાર
વાધરી=ચામડાની દોરી
જળપ્રવાસ=પાણીની મુસાફરી
બતેલા=નાનું વહાણ
કૃતેમારી=(કૃતે+મારી=)બતેલાથી મોટું વહાણ
સવા(સ+વા)=સારોપવન—અનુકુળ
સુકાન=વહાણનો ફેરવવાનો દાંડો
સફર=દરીઆની મુસાફરી
સરંજામ=સામાન
મનવાર=લડાઈનું વહાણ
ગંજાવર=ઘણું મોટું
બંદર કર્યા વગર=મુકામ કર્યા વગર

ટન=વીસ હંડ્રવેટ

કાટકા=કડાકા

યાંત્રિકબળ=(યાંત્રિક=યંત્રની+બળ =શકિત)=સાદામાં સાદા યંત્રની શકિત

વિદ્યુત=(વિ+વધારે=દ્યુત=પ્રકાશવું +ત=ભૂતકૃદંતનો પ્રત્યય=એલું) =પ્રાણી માત્રમાં જે ગુપ્તબળ રહેલું છે તે; વીજળી (એને અંગ્રેજીમાં ઇલેક્ટ્રીસીટી કહે છે)

હોકાયંત્ર=(હુક્કા=હુક્કો=દાબડી+યંત્ર) =વહાણમાં દિશા જાણવાનો સંચો; એની સોય હંમેશાં ઉત્તર દિશામાં રહે છે.

લોહચુંબક=(લોહ=લોઢું+ચુંબક= ચુશી લેનાર)=લોઢાને પોતાની તરફ ખેંચનાર (એ એક એવી જાતનું લોઢું છે કે તેની પાસે થોડે છેટે સોય વગેરે બીજું સાધારણ લોઢું ધરીએ તો તેને તે ખેંચી લઇ પોતાની જોડે વળગાડી દે છે)

પાઠ ૨૩

દ્રોપદી=અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળેલી દ્રુપદ રાજાની પુત્રી

સ્વયંવર=કન્યાએ પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર શોધી કાઢી પરણવું તે

દ્રુપદ=પંચાળ દેશના રાજા; પ્રષદનો પુત્ર

ભૂદેવો=(ભૂ+દેવો) બ્રાહ્મણો

નિવેદન કર=જણાવ; કહી બતાવ

ધ્રુષ્ટદ્યુમ્ન=હોમ કુંડમાંથી નીકળેલો દ્રુપદનો છોકરો

વેધશે=તાકશે; ફેંકશે

જળેજ=પાણીમાંજ

ક્ષત=ઘા; છેદ

મચ્છ=માછલું

ભગિની=બેન

વરમાળ=સ્વયંવરમાં કન્યા જે માળા=હાર પહેરાવી પોતાનો વર કરી થાપે છે તે; વરવહુની કોટમાં પરણતી વેળા જે માળા ઘાલવામાં આવે છે તે

અન્વય—વીરો સાંભળો, જે ધનુષ ઉડાવશે અને ચક્રમાંથી

જતું શર જે યોજશે; ને જળેજ જોઇ મચ્છને ક્ષત કરશે. તેને (મારી) ભગિની આ વરમાળ પહેરાવશે.

સમજુતી—ભાઇઓ સાંભળો, જે કામઠું ઉંચકશે અને ચક્રમાંથી જાય એવી રીતે બાણ ફેંકશે, ને પાણીમાંજ જોઇને મચ્છ વીંધશે તેને મારી બેન આ વરમાળ પહેરાવશે,

હાથ ઘસીને=પસ્તાઇને; દીલગીર થઇને
ડોળ=ભપકો
જયદ્રથ=સિંધુ રાજાનો પુત્ર. (એ દુર્યોધનની બેન દુઃશીલા સાથે પરણ્યો હતો)
બાંકા ટેડા=ફાંકડા
તાવ=તાલ; મૂછપર હાથ ફેરવવો તે
સાંધ્યો=તાક્યો
ડુંટી=નાભિ; પેટના નીચલા ભાગમાં જે શરીરનું મધ્ય બિંદુ છે તે
પણછ=ચાપ; ધનુષની દોરી
ચોઘડીઉં=ચાર ઘડીનો વખત
શિશુપાળ=દમઘોષનો વસુદેવની બેનથી થએલો પુત્ર
નયનવેધ=આંખ છેદવી તે
પ્રબળ=(પ્ર+બળ) જોરાવર
વેધી=વીંધી; છેદી
વરો=પરણો
ખેદ=બળાપો; અફસોસ
કીર્તિમંત=(કીર્તિ+મંત) આબરૂ-વાળા
સોંપે=જણાવે
સાર્થ=સફળ
પણ=નિયમ; પ્રતિજ્ઞા; બાધા
દાખી=બતાવી
વીર્ય=પરાક્રમ. બહાદુરી
ક્ષત્રીજાયો=ક્ષત્રી પુત્ર
ભીડે=ધરે
વિપ્ર=બ્રાહ્મણ
લાજ=આબરૂ
સરશે=થશે

અન્વય—કોઇ રાએ ભેઠો ભેઠોની અને મચ્છ વેધી કન્યાએ,

વરો; મચ્છ વેધી કન્યા વરો, (કે જેથી) મારૂં પણ મિથ્યા ન થાએ. (૧) કોઇ મચ્છ વેધી નવ શકે, આ જોયે મુને (મનમાં) ખેદ થાય (છે;) સૌ ક્ષત્રી કિર્તિમંત સોંયે, પણ શું ! અહીંઆં (કોઇ) વીર ન હોયે ? (૨) વારૂ માથે મુગટ મુકયા છે (તો) હવે મારૂં પણ સાર્થ (ક) કરો; (તમે) કોટે મોતીની માળા ઘાલી છે તો હવે વીર્ય દાખી વરમાળ પહેરો. (૩) કો ક્ષત્રીજાયો હામ ન ભીડે (તો) વિપ્ર-માંથી કોઈ કામ કરો; (કે જેથી) સભાકેરી ને મારી લાજ રહેશે. (અને) વળી કન્યાનું કામ સરશે.

સમજુતી—કોઇ રાજા ઊઠો ઊઠો અને માછલાને છેદી કન્યાને પરણો; માછલાને છેદી કન્યાને પરણો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા નકામી જાય નહિ. (૧) કોઇ માછલું છેદી શકતું નથી આ જોઈ મને મનમાં (દીલગીરી) બળાપો થાય છે, અફસોસ છે કે કોઇ માછલાને વીંધવાને સમર્થ નથી. બધા ક્ષત્રીઓ આબરૂદાર (પ્રતિષ્ઠાવાળા) જણાય છે. પણ શું ! અહીંઆ કોઇ બહાદુર નથી ? (૨) વારૂ તમે માથે મુગટ મૂકયા છે (તમે રાજા છો) તો ઠીક પણ હવે મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરો; વળી તમે ગળામાં મોતીની માળા ઘાલી છે તે ખોટી માનું છું; તો હવે તમારૂં પરાક્રમ બતાવીને વરમાળ પહેરો (૩) કોઇ ક્ષત્રીય પુત્ર હિંમત કરે નહિ તો બ્રાહ્મણમાંથી તમે કોઇ મારૂં કામ કરો; કે જેથી સભાની ને મારી આબરૂ રહેશે, અને વળી કન્યાનું પણ કામ થશે (૪)

કોડ=હોંસ
દીન=લાચાર
વીનવે છે=વિનંતી કરે છે
કર્ણ=કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં સૂર્યથી થએલો પુત્ર
સિદ્ધ કરીશ=પાર પાડીશ
સંધાણુ=જોડાણ
સૂતપુત્ર=દાસીનો પુત્ર; સારથિ પુત્ર

લજ્જિતપણું=શરમાળપણું
ક્રોધયુક્ત=ગુસ્સાવાળા
નક્ષત્રી=ક્ષત્રી વગરની
સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ
કન્યારત્ન=કન્યારૂપી રત્ન
તેજ=આબરૂ; કીર્તિ
વામન=વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર; ઇંદ્રના નાનાભાઇ
અગસ્તિ=એ નામના ઋષિ; વરૂણ અને ઉર્વસીના પુત્ર
વાન=બાંધો
ચાંચલ્ય=ચંચળાઇ
છટાએ=ખુબીથી
કાપડી=કાપડ વેચનાર; (કારણ કે પાંડવો કાપડ વેચવાનો ધંધો કરતા હતા ત્યાર પછીથી સાધુની સાથે જવા લાગ્યા) સાધુના વેષમાં અર્જુન
મરોડ=વાંક; લઢણ
ગળ્યાં=ભાગ્યાં
દક્ષ=નિપુણ; હોશિયાર; ચતુર
ટાઢું કર્યું=નિવૃત કર્યું; કામથી નવરૂં કર્યું
વિસ્મે કરે=નવાઇ પમાડે

અન્વય—જુઓ વિપ્રે હામ બીડી. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે) કાપડી ક્ષત્રીનું કામ કરે છે; છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) તેનો અંગ મરોડ જુઓ. છટાએ ધનુષ્ય ધર્યું (છે;) ગર્વી ભૂપતિના કોડ ગળ્યાં. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) એના નેત્રનો લક્ષ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) શર યોજવે કેવો દક્ષ છે. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) ઓહો ! એણે મચ્છ વેધ્યો (અને) ધનુષ ટાઢું કર્યું. વિપ્રે અદ્દભુત (કામ) કર્યું, (તેથી) એ સદ્ય વરમાળા પહેરશે.

સમજુતી—(એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે) જુઓ બ્રાહ્મણે કેવી હિંમત કરી છે ને કેવી ખુબીથી કામઠું પકડ્યું છે ! કેવી ખુબીથી કામઠું પકડીને સાધુ ક્ષત્રીનું કામ કરે છે ! એના શરીરની લઢણ જુઓ ! એણે ખુબીથી કામઠું પકડ્યું છે, અહંકારી રાજાઓના હોંશ ગળી ગયા છે.

ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. એની આંખની નિશાન તાકવાની ખંતીલી ધારણા જુઓ. એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. બાણુ મારવે કેવો નિપુણ છે. એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. અરે એણે માછલું વીંધ્યું ને ધનુષ ટાઢું પાડયું એ બ્રાહ્મણે નવાઇ જેવું કામ કર્યું તેથી એને દ્રાપદી તરત વરમાળા પહેરાવશે

અન્વય—બાઇ કાંઈ વિસ્મે કરે (એવું) દીસે (છે) દ્રાપદી માળ પહેરાવે છે. (તેથી તેના) મનનું માન્યું થાય (છે;) (તેથી) તે અંતરે હરખાય (છે) (૧) બાઇ તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છવેધુની પાસ ઉભાં; એની (દ્રાપદીની) આશ ફળો; અને એ વર ક્ષત્રી હજો. (૨) બાઇ તમારૂં હેત ન વીસરે; અમને (તમારાથી) છુટા પાડયાનું દુઃખ (છે પણ) તમને સુખ થાઓ એમાં (અમે) સુખ માનીશું. (૩)

સમજુતી—બાઇ કાંઇ નવાઇ પમાડે એવું લાગે છે. પણ તમો એને માળા પહેરાવો છો; તેથી એ મનમાં ખુશ થાય છે; (૧) કારણ એના મનનું ધાર્યું થાય છે. દ્રૌપદી તે વરમાળ પહેરાવીને મચ્છવેધુની (અર્જુનની) પાસે ઉભાં. એની (દ્રૌપદીની) આશા સફળ થાઓ અને એ વર ક્ષત્રી હોજો. (૨) બાઈ તમારૂં હેત ભુલાય તેમ નથી તેથી અમને તમારાથી વિયોગ થયાનું દુઃખ થાય છે. પણ તમને સુખ થશે તેમાં અમે સુખ માનીશું. (૩)

પાઠ ૨૪

મક્કા=અરબસ્તાનમાં શહેર છે(એમાં મહંમદ પેગંબર સાહેબનો જન્મ થયો હતો)

હજ=મક્કાની જાત્રા કરવી તે

હાજી=જાત્રા કરનાર; જાત્રાળુ

જેદ્દા=અરબસ્તાનમાં રાતા સમુદ્રને કાંઠે બંદર છે.

મજલ=ટપ્પો

જોગવાઇ=સગવડ

પાક=પવિત્ર
ધારણ કરે છે=પહેરે છે
પાટલી=ઘડી
લીખ=જૂનાં ઈંડાં
શરીફ=કીર્તિમંત; આબાદ
નિમાજ=બંદગી; પ્રાર્થના
ફરમાન=હુકમ
લબ્બેક=હું આવું છું
ચુમે=ચુંમી કરે
ચાલ=ચાલથી
પઢી=ભણી
અલેહિસ્સલામ=જેના નામ ઉપર રહેમત રહે તેવા
ખુતબા=ધર્મનો ઉપદેશ
ભોગ=બળિદાન
મહંમદ પેગંબર=ઈશ્વરના ત્યાંનો સંદેશો લાવનાર મહંમદ; ઇસ્લામી પંથનો સ્થાપનાર
મદીના=અરબસ્તાન દેશમાં શહેર છે (અહીંઆ મહંમદ પેગંબર સાહેબ મરણ પામ્યા હતા)
ઈસ્લામી ધર્મ=મુસલમાની ધર્મ
શેતાન=પતિત; અપવિત્ર

પાઠ ૨૫.

પ્રાચીન=જુનું
અર્વાચીન=હાલનું; ચાલતા સમયનું
ત્વચા=ચામડી
બહેરીન=ઇરાની અખાતમાં બેટ છે
સિંહલદ્વીપ=લંકા (એની આકૃતિ જમરૂખના જેવી છે)
છવાઇ રહે છે=ખીલી નીકળી છે; જણાય છે.
અડદીયા=કાળા
સટકીઉં=ઝટ સરી જઈ છુટે એવી ગાંઠ
ચીમટા=ચીપીઆ
ભસ્મ=રાખ
વડ=પ્રકાર; જાત
વીંધ=છિદ્ર; કાણું
અંકાય=નક્કી થાય; ધરાય
સરકો=શેરડી, તાડી વગેરેનો ખાટો થએલો રસ

પાઠ ૨૬.

નિંદા=કોઇનું ભુંડું બોલવું તે
ચાડી ચુગલી=વગર કારણે અથવા

કારણ સર કોઇની છુપી વાત બીજા ઘણા માણસ આગળ કહેવી તે
કુટેવ=(કુ+ટેવ) ખરાબ આદત
ચર્ચા=વાદવિવાદ
કુથલી=નકામું ટહાયલું; સાર વિનાની લાંબી વાત; નિંદા
મંડળીની હવામાંજ ફેર પડતો=મંડળીમાં કાંઇક જુદીજ અસર થતી
છાપ=અસર
ઘર ભાંગે છે=ઘરમાં તૂત પડે છે
ચાનક=ખંત; ચેતક; કાળજી
ગીબત=નિંદા; નાલેશી; કોઇની પાછળ તેનું ભુંડું બોલવુ તે
હલાલ કરેલી=ખાવાને માટે ધર્મ વિધિ પ્રમાણે કાપેલી
તાજુબ=વિસ્મય
ખોડ=એબ; ખામી
ચીડ=કંટાળો; અણગમો
નજરે નજરે=પ્રત્યક્ષ
ખાસીઅેત=ટેવ: આદત
જડમૂળથી=સમૂળગી; તદ્દન
જીભલડી=જીભડી; જીભ
લુલી=જીભ
વિકટ=અઘરૂં; મુશ્કેલ

પાઠ ૨૭

પ્રાત:કાળ=પ્રભાત
ચિત્ર=ચિતાર; આબેહુબ વર્ણન
મર્યાદા=છેવટની હદ; છેડો
અરૂણ=સૂર્યનો સારથિ
સારથિ=રથ હાંકનાર
ચંદ્રના મુઆ પછી=ચંદ્રમાં અસ્ત થયા પછી
કુમુદિની=કુમુદ ફૂલનો વેલો; પોયણી
પ્રિયા=વહાલી
સેવતી=એક જાતનું ફૂલનું ઝાડ
નાસિકા ઇંદ્રિય=શ્વાસ લેવાની ઇંદ્રિય; નાક
દિવાકર=(દિવા+કર)=દહાડાનો કરનાર; રવિ; સૂર્ય
ચોપદાર=છડીદાર
નેકી=સાચવટ
ઘોર=મોટો અવાજ
પ્રભાતીઉં=સવારના પહોરમાં ગાવાની કવિતા

અમથો રાગડો કાઢી જુદું રડવા=ખોટો વિલાપ કરવા

સાતમી ચોપડીના

અર્થ દશ આના

દોપિસ્તા=સાહીચૂસચોપડી ધુટેલા જાડા પત્તાં

ઇત્યાદિ=(ઇતિ=એ પ્રમાણે+આદિ=બીજી) એ પ્રમાણે બીજા પણ; વગેરે

બંધ=બંધન

શંખણી=કંકાશિએણ; નઠારી

આળસુ=જેને કામ કરવાનું મન ન થાય તે

એદી=ઘણોજ આળસુ; બીલકુલ કામ નહિ કરનાર

અંગ વસ્ત્ર=(અંગ+વસ્ત્ર)=શરીર ઢાંકવાનું લુગડું

સહસ્રલિંગ=(સહસ્ર=હજાર+લિંગ) મહાદેવની હજાર દેહરીવાળું.

વનવાગલા=વનવાગોળ

સફળ=સિદ્ધ: પૂર્ણ

નિષ્ફળ=નકામી: ફોકટ

ચિંતાતુર=(ચિંતા+આતુર)=ફીકરમંદ

લાદીને=પીઠ પર ભાર ભરીને

ધનુર્વિદ્યા=(ધનુર+વિદ્યા)=કામઠું ખેંચી બાણ મારવાની વિદ્યા

પાઠ ૨૮.

કબીરવડ=એ નર્મદા કિનારે આવેલા શુકલતીર્થની સામેના બેટમાં વડ છે. (એના જેવો મોટો દુનિયામાં બીજો નથી એને માટે એવું કહેવાય છે કે મહાત્મા કબીરે અહીં વડનું દાતણ કરીને ચીરી નાખેલી તેમાંથી એ વડ ઊગી નીકળેલો)

ભાસ્યો=દેખાયો;જણાયો

જોદ્ધો=લડવૈયો

એકાંતે=શાંત જગામાં

કદે=માપમાં; ઉંચાઇ અને વિસ્તારમાં

અચરતી=નવાઇ

મોરૂં=બહાર પડતી શોભિની વસ્તુ; નાક

મોરાનો=મોખરાનો; આભૂષણનો

મગરૂબ=અભિમાની; અહંકારી

સત્સંગે=કબીરના સમાગમથી; સારી સોબતથી

કબીરા ભગતમાં=કબીર પંથીઓમાં

તંતુ=વડવાઈ; મૂળી
ખુંચે=ભોંયમાં પેશી ઊગી નીકળે
સંકેલી=એકઠી કરી; નાની કરી
જટા=માથાપરના લાંબા વાળ
ગિર=પર્વત
ભેદી=ઘટામાંથી પેશી
મિત=મધ્યમ; થોડો
અમળ=ચોકખું; નિર્મળ
ઘટા=ભરાવ
છાયા=છાંયડો
ખગ=પક્ષી

હીન કરમના=ઓછા ભાગ્યશાળી; કમનસીબ
થાળાં=મૂળીઆં બાઝેલી ઉંચી જગા.
ગલી=સાંકડો રસ્તો
રમણીય=સુંદર
લાલ=રૂકડડ પુરુષ
લલના=રૂકડડ સ્ત્રી
લાલ લલના=રૂકડડ સ્ત્રી પુરુષો
જપ=ઇશ્વરના નામનો મંત્ર વારેવારે મનમાં બોલવો તે
છાપી=પથરાઈ
હરિત=લીલાં

ચૂગવું=ચાંચ મારીને ખાવું
ઠુમસા=ઠુંકા ને જાડાં
ખુશનુમા=આનંદ આપનાર
ઠાર=ઝાકળ; હીમ
ઠરી=ટાઢી થઈ; સંતોષ થયો
ખરી=ખરી પડી; જતી રહી
ખરીજ=ખરેખરી
વિશેષ=ખાસ કરીને
ગંભીર=પ્રૌઢ
નર્મદા=રેવાજી
કૃતાર્થી=ધારેલું પામેલો
નરમદા=નર્મદાશંકર કવિ

સમજુતી—ધુમસને લીધે દૂરથી કબીરવડ ભુરો ઝાંખો પહાડ જેવો નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે એક સરખો (સ્થિર) ઉભેલો દેખાયો, હારેલો લડવૈયો જાણે (નદી વચ્ચે બેસીને) ધ્યાન ધરતો હોયની ! એવો એ કબીર વડ સવારે એકાંતે શોકને હરે છે. (૧) મોટાઈમાં અને દેખાવમાં એ (કબીરવડ) જગતમાં નવાઈ પમાડનાર જણાય છે; ખરે ! જે દેશમાં આવું ભૂષણ હોય તે દેશ (જગ્યા) મગરૂબ કેમ નહિ રહે ? કબીરના સમાગમથી એ (કબીરવડ) કબીરપંથીઓમાં પવિત્ર મનાય છે, ડાળી અને વડવાઇના વધારાને લીધે એ હંમેશ અમર કેમ નહિ કહે-

થાય ? (૨) પ્રથમની ઝાડની ડાળોમાંથી ફુટીને નીકળતી ભોંયમાં પેસી જાય એવી વડવાઇની શોભાથી ઘણા શરમાઇને શિવજી ઊઠયા ને પોતાની જતા સંકોચીને હિમાલય પર્વત પર જઇ રહ્યા. (૩) એ વડની એવી ઘટા કે જેમાં ઉનાળામાં પણ સૂર્યનું એક પણ કિરણ ઘણી મહેનતે પણ પેસી શકે નહિ, ઉંચે એવી ઘટા હોવાથી નીચે શિતળ છાયા પડે તે છાયાનું લોકો સુખ લે છે; ખુલ્લી બાજુઓ તરફથી પુષ્કળ પવન આવી જમીન ઉપરનો ધૂળ કચરો વગેરે સાફ કરે છે, પછી જોઇએ તેટલો પવન આવવાથી માણસોનાં મનને ખુશી કરે છે, (૪) ઘણાં જંતુ અને પક્ષીઓ અહીં રહીને ઉંચા પ્રકારનું સુખ પામે છે, અહીં ઘણા જાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને ઉતરે, અહીં ઘણા શિકારીઓ બહુ ગમત કરે છે, અહીં હજારો લોકોનો સમાસ થતાં અડચણ પડતી નથી. એ વડની છાયામાં ૧૫૦૦૦ માણસ સુખે રહી શકે એવો મોટો છે. (૫) અહીંથી નદીને દૂર વહેતી જોવી તે ચકચકિત દેખાય છે, ને કોઇ કોઇ પશુઓ બેટપર અહીંતહીં ચરે છે તે જોવાં; ભારે ઘટા જોવી, ને કોઈ પક્ષીઓના સ્વર સાંભળવા, શરીરમાં ચોકખો વાયુ લેવો, આવું સુખ કમનસીબ માણસો હોય તે ન લે. (૬) ઘટા અને મુળીઆંની આજુબાજુ થએલી ટેકરીઓને લીધે ફરવા લાયક ઘણી ગલીઓ થઇ છે; વડવાઇઓની પોલાણમાં કેટલીક ગુફાઓ થઈ, અને તેમાં શોભિતી ઘણી બેઠકો બની છે. જેમાં નિરાંતે ફક્કડ સ્ત્રી પુરુષો ખુશીથી રમી શકે અથવા નિરાંતે જોગી પુરુષ ખુશીથી (જપમાં) ઈશ્વર સ્મરણમાં બેસી શકે, (જોગી ભોગી બંનેને ફાવે એવી જગ્યા છે.) (૭) જાડાં, લીસાં, કુમળાં, કુમસાં પાંદડાં છાયા કરીને શોભે છે વળી રાતાં (પાકાં) ટેટા ખાઈને ઘણાં જીવો પેટ ભરે છે, બાજુ પરથી ઘણા આનંદદાયક

રંગના કિરણો પડે છે, નીચે કરોળીઆ વગેરેએ બાંધેલા પડો હીમથી (હીમનું પાણી પડેલું હોવાથી) તડકામાં બરફ સરખાં ચળકતાં જણાય છે (૮) હે! કબીરવડ તને જોઇને મારી આંખ ટાઢી થઇ (સંતોષ થયો) મારી પાપવાળી બુદ્ધિ જતી રહી ને મને ખરેખર સારી જાત્રા થઇ, હે ગંભીર કબીરવડ તારા વડે નર્મદા નદી સારી શોભે છે, વધારે શોભે છે, અથવા હે નર્મદા નદી હું નર્મદાશંકર કવિ તારા દર્શનથી ઘણો સુખી થયો છું. (૯)

પાઠ ૨૯.

મશહુર=પ્રખ્યાત; નામીચા
નિર્ધનતા=(નિર્+ધન+તા)=ગરિબાઇ
રસ=લહેજત; શોખ
બંધારણ=બાંધો
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને મદદ દાખલ જે રકમ મળે છે તે
નિર્વાહ=ગુજારો; પોષણ
ઉદાહરણ=દૃષ્ટાંત; દાખલો
બાહુબળ=જાત મહેનત
ઉંચે સ્થાને=ઉંચી પદવીએ
મનોબળ=મનનું જોર; મગજશક્તિ
મંત્રી=કારભારી
સુધારક=(સુ+ધાર+અક)=સુધારો કરનાર
તંત્રીપણું=વર્તમાનપત્ર વગેરેમાં લખાણ કરી તે ચલાવવાનું કામ
ગયું દીઠું ન પડ્યું=જવાથી કામને હરકત ન આવી; કામ અટકી ન રહ્યું
ઇન્સ્પેક્ટર=તપાસનાર
ડેપ્યુટી=તાબાનો
વહોરી=માથે લઇ
બીડું ઝડપ્યું=આગેવાની કરી
ટ્રેનિંગ=શિક્ષણ
પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરુ
પ્રાથમિક=(પ્રથમ+ઇક)=શરૂઆતની
અભિપ્રાય=સલાહ; વિચાર
વર્નાક્યુલર=દેશી ભાષા; (ગુજરાતી)
સોસાયટિ=મંડળી
પ્રસાર=ફેલાવો
ઉન્નતિ=ચઢતી
પ્રયાસ=મહેનત; યત્ન

ઉદય=ચઢતી; ઉન્નતિ; વૃદ્ધિ
અર્પણ=બક્ષીસ; ભેટ
નિખાલસ=નિષ્કપટી; શુદ્ધ મનના

પાઠ ૩૦.

ઢંઢેરો=રૈયત માટે સરકાર તરફનું જાહેરનામું
નામદાર=(નામ+દાર) પ્રખ્યાત
ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપની=ઇંગ્લાંડથી હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવા આવેલી મંડળી
સ્થાપન=મંડાણ; શરૂઆત
મૂળ હેતુ=અસલ વિચાર
રાજ્યવ્યવસ્થા=(રાજ+વ્યવસ્થા)= રાજ્ય બંધારણ
ગરબડ=ગોટાળો
પાર્લામેન્ટ=ઇંગ્લાંડની રાજકીયસભા
સનંદ=પરવાનો; પટો
મારફત=દ્વારા; વડે
સમસ્ત=બધા; સઘળા
અભયવચન=(અ+ભય+વચન) બીક વગરના ખાતરી ભરેલા બોલ
પ્રગટ કર્યો=જાહેર કર્યો
હસ્તક=તાબે; કબજે
વાઇસરોય=રાજાનો પ્રતિનિધિ; રાજાને બદલે નિમાયલો અધિકારી
તહનામું=સલાહનો કરાર
કરારનામું=સરતનો પટો
સદરહુ=ઉપર કહેલી; મજકુર
ધક્કો=નુકસાન
મરતબો=માન; મોટાઇ
રાજ્યધર્મ=(રાજ્ય+ધર્મ)=રાજાની ફરજ
ઇતરાજી=નાખુશી; કમ મહેરબાની
સ્વસ્થતા=(સ્વસ્થ=શાંત+તા=પણું) શાંતિ
લોકોપયોગી=(લોક+ઉપયોગ+ઈ)= લોકના જરૂરની
વૃદ્ધિ=વધારો
સમગ્ર=આખી; બધી
આબાદાની=ચઢતી
સામર્થ્ય=જોર; બળ

પાઠ ૩૧.

લંડન=એ ઇંગ્લાંડમાં ટેમ્સ નદીને કાંઠે બ્રિટિશ રાજધાનીનું શહેર છે (એ દુનિયામાં મોટામાં મોટું

શહેર છે)
રોનકદાર=(રોનક+દાર) ધાટદાર
ઝળાંઝળાં થઇ રહેલી=પ્રકાશેલી
ગ્યાસ=વાયુ
જંગી=મોટી
સુરંગ=જમીનમાં દારૂ ભરી ઉડાવવો તે
ટેમ્સ ટનલ=ટેમ્સ નદીની નીચે થઇ ગાડી, ઘોડા, માણસ અને આગ. ગાડીને જવાનો રસ્તો.
ટનલ=જમીન ખોદીને તળેથી બનાવેલો રસ્તો
રઢિઆળું=સુંદર; ફુટડું; સુશોભિત
પટ્ટાભિષેક=ગાદીએ બેસવાની ક્રિયા
દફન કરવું=દાટવું
પૅલેસ=મહેલ
મ્યુઝીઅમ=પ્રદર્શન; સંગ્રહસ્થાન
ઐતિહાસિક=ઇતિહાસ જણાવનારી
બખ્તર=લોઢાની જાળીનો અંગરખો
મુગટ=તાજ
બ્રીજ=પૂલ
નેશનલ=પ્રજા સંબંધી
સાહસિક=(સાહસ+ ઇક)=જોખમ વેઠનાર
દેશાભિમાની=(દેશ+અભિમાન+ઇ) =દેશનું અભિમાન રાખનાર

પાઠ ૩૨.

કૃતજ્ઞતા=(કૃત+જ્ઞ+તા)=નીમકહલાલ પણું
લાગણી=ભાવ
વૃત્તિ=વલણ
ઉંચો ભાવ=આસ્થા
શ્રવણ=માત પિતાની આજ્ઞા પાળનાર બ્રાહ્મણ
વિસુવિઅસ=નેપ્લ્સની પાસે ઇટાલીમાં જવાળામુખી પર્વત છે તે
લાવા=જવાળામુખીના મોંમાંથી જે ઉનો રસ નીકળે છે તે
અગ્નિરસ=(અગ્નિ+રસ)=અગ્નિનો રસ
ગરક થઇ ગયું=દટાઇ ગયું
લીલો=ટાઢો; ઠંડો
અસાધારણ=(અ + સાધારણ)= ઘણીજ; સાધારણ નહિ તે;નવાઇને
ભક્તિમાન=ભક્તિવાળા
ક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું; ધામ
ગુણીઅલ=ગુણ જાણનાર

શોકાતુર=(શોક+આતુર) દીલગીર
આભારી=(આભાર+ઇ)આભારવાળા
પંક્તિ=હરોળ; પ્રકાર
કૃતઘ્ન=(કૃત+કામ+ઘ્ન=નાશ કરનાર) =ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર
કૃતઘ્નતા=નીમકહરામી
કરમ=ભુંડા કૃત્ય
ઘોર=ભયંકર
ચટકા ભર્યાજ કરતું=મનમાં ખેદ થયાજ કરતો

પાઠ ૩૩.

ભવ્ય=મોટી સુંદર
મત્સ્યેંદ્ર=એ નામનો એક તપસ્વી; ગોરકનાથનો ગુરુ
મઠી=ઝુંપડી; પર્ણકુટી; મરૂડીઓ
યોગશાસ્ત્ર=ચિત્તવૃત્તિના નિરોધનું શાસ્ત્ર
ઉપદ્રવ=હરકત; અડચણ
ખો=ગુફા; બખોલ; કોતર
હાડકું પણ ન જડે=હાડકાંના ચુરેચુરા થઇ જાય
અંધારા=તંમર; ચકરી; ફેર.

વેદાંત=એ નામનું એક શાસ્ત્ર
પારંગત=પાર પામેલા
ચંડિકા=એ નામની દેવી; માતા
યથાશક્તિ=શક્તિ મુજબ
કુળદેવતા=ગોત્રજ
ઇષ્ટદેવતા=પોતે પસંદ કરેલો દેવ
જતિ=ગોરજી
સ્થાનિક=મઠવાળા: આશ્રમવાળા
પંથીઓ=પંથવાળા
વિરોધ=જુદાપણું; અણબનાવ
ઝાંઝવા=ઝાંખ; અંધારા
એક બીજાના ખભા ઉપર માથા કરી જોઇ રહેતાં હતાં=એક બીજાને ઢાળ પડતાં વળગી રહ્યાં હતાં
તળેટી=પહાડના મૂળ આગળની જગો
ઠક=જથો
ચાતુર્માસ=ચોમાસામાં સાધુઓ એકજ જગ્યાએ ચાર મહીના રહે છે તે
તાણાવાણા=વણવાની સાળપર ઉભા આડા દોરા રાખવામાં આવે છે તે

અનહદ=હદ વિનાનું; ઘણુંજ
વરસાદની વૃષ્ટિ=ઘણોજ વરસાદ
પડખામાં=બાજુમાં
ઓરજ=જુદીજ; ન્યારી
ફોક=ફોકટ; નકામું
ગોરખ=એ નામનો તપસ્વી

પાઠ ૩૪

વિનાશ=નાશ પામવું તે
વિનાશકાળે=નુકસાન થવાને વખતે; દુઃખ આવવાને વખતે; નાશ થવાને વખતે
વિપરીત=અવળી; ઉલટી
સમાણી=સમાન; જેવી
સતિ=પતિવ્રતા
પ્રતિજ્ઞા=પણ; બાધા
પ્રમાણી=અનુસરી; તે પ્રમાણે ચાલી
કુરંગ=હરણ
હણવા=મારવા
મતિ ભ્રષ્ટ કીધી=બુદ્ધિ બગાડી
કાળજ્ઞાની=ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળની હકીકત જાણનાર
પાની=પગલું; પગ
ધરાવી=મેળવી
જમાવી=એકઠી કરી; મેળવી; પાથરી
દ્યૂત=જુગાર
વળંધી=વળગી;
યદુપુરી=જાદવ રજપુતોની રાજધાની; દ્વારકા
સુરા=દારૂ
ભરાણો=ભરાયો
શરીર શુદ્ધિ=શરીરનું ભાન
વેત્તા=જાણનાર
નિકટ=પાસે; સમીપ
લહ્યું=લીધું; ભોગવ્યું
સંત=સાધુ
ટળે=દૂર થાય; મટે
તૃષ્ણા=મેળવવાની ઇચ્છા
ઇર્ષા=અદેખાઇ
મોહ=માયા
મત્સર=ક્રોધ
મમતા=મારાપણું
પ્રકટે=પેદા થાય
ઉર=મન
દઢ=પાકું; સચોટ
પતિત=પાપી; ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલા
ઓધારીઆ=ઉગાર્યા; ઉદ્ધાર કર્યો; તાર્યા
પરતાપ=મહિમા
સિદ્ધ=મુક્ત
શુક=વ્યાસના પુત્ર
આદિક=બીજા; વગેરે
મુનિવર=મોટા મુનિ
ચોંટયું=લાગ્યું
મર્મ=ભેદ; છુપી વાત
અનુપ=(અન્+ઉપ=ઉપમા)=કોઇની સાથે સર

ખાવી ન શકાય એવો:	છૂટે=જતી રહે	વ્યાપક ઈશ્વર
ઉત્કૃષ્ટ	માયાની જાળ=જગતના પ્રપંચ	મુકતાનંદ=સાધુનું નામ છે
મહંત=મોટો સાધુ		
સેવ્યે=સેવા કર્યાથી	પરિબ્રહ્મ=પરમેશ્વર; સર્વ	આળપંપાળ=ફાંફાં

અન્વય—સીતા સમાણી કોણ શાણી સતી (હતી,) (કે જેણે) સદા પતિ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણી. (તેણે પણ) કુરંગ હણવા (ને) મતિ ભ્રષ્ટ કીધી, (એ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૧) કૌરવ કેવા કાળજ્ઞાની હતા ? (તેમણે પણ) કુસંપમાં પાછી પાની ન કરી (તે) દ્વેષ સહિત ક્રોધી કપૈ મુઆ, (એમ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૨) નળે ન્યાય વિષે નિપુણતા ધરાવી (ને) જગતમાં સુકીર્તિ જમાવી (તેણે પણ) દ્યૂતને વળુંધી ગાદી ગુમાવી. એ વિનાશકાળે૦ (૩) યદુપુરી (ના) યાદવ યાદ આણો, (તેમનો) જીવ સુરા વિષે ભલો ભરાણો (તેથી તેઓ પણ) શરીરની સર્વ શુદ્ધિ મૂકી (ને) મુઆ, (એ) વિનાશકાળે૦ (૪) રાવણ રૂડો શાસ્ત્રવેત્તા હતો, નવે ગ્રહો (તેની) નીકટમાં રહેતા (તેણે) સીતા હરી (ને) કુબુદ્ધિ (એ) કષ્ટ લહ્યું.(એ) વિનાશકાળે૦ (૫)

સમજુતી—સીતાના જેવી કોઈ ડાહી સતી ન હતી કે જે હંમેશાં ધણીના હુકમ મુજબ ચાલી; તેણે પણ હરણ મારવા માટે બુદ્ધિ બગાડી જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૧) કૌરવ કેવા ત્રિકાળજ્ઞાની હતા, (ભીષ્મ, દ્રોણ, સંજય) તેઓ પણ કુસંપ કરવામાં હઠયા નહિ. તે ક્રોધી (કૌરવો) અદેખાઈ સહીત કપાઇ મુઆ. (ટેક) (૨) નળ રાજાએ ન્યાય કરવામાં ઘણી માહીતી મેળવી હતી જેથી તેની દુનિયામાં સારી આબરૂ ફેલાઈ હતી તેણે પણ જુગારને વળગીને રાજપાટ ગુમાવ્યું. (ટેક) (૩) દ્વારકાના જાદવોને

સંભારો કે તેમનો જીવ દારૂ પીવામાં ઘણો ભરાયો મતલબ કે દારૂ પીધો તેથી તેઓ પણ શરીરનું બધું ભાન ભૂલીને અંદર અંદર લડીને કપાઇ મુઆ (ટેક) (૪) રાવણ સારી રીતે શાસ્ત્રને જાણનાર હતો, અને નવે ગ્રહો તેની સેવામાં પાસે ને પાસે રહેતા હતા પણ તેને સીતાનું હરણ કરવાની નઠારી બુદ્ધિ થઈ તેથી દુઃખ વ્હોર્યું. જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૫)

સમજુતી—સાચા સાધુપુરુષનો સમાગમ ખરૂં સુખ આપે છે. ખરૂં સુખ આપનાર છે, માટે સંત સમાગમ કરવો. સંત સમાગમથી આશા, તૃષ્ણા, અદેખાઇ, અહંકાર, માયા, ક્રોધ, મારાપણું, એ અવગુણો બળી જાય છે અને તેથી મનમાં ઇશ્વરનું પાકું જ્ઞાન થાય છે. (ટેક) (૧) સંત સમાગમથી નારદ મુનિ પોતે ઇશ્વરનું મન થયા. અને ઘણા પાપીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો, જેની આબરુનો મોટો મહિમા ગવાય છે. (ટેક) (૨) શુકદેવ વગેરે મોટા મુનિઓ સત્સંગથી સિદ્ધિવાળા પુરુષ થયા અને તેમનું મન સુખરૂપ (સારી રીતે) હરિના રૂપના ધ્યાનમાં ચોંટયું. એવો મોટો ગુપ્ત ભેદ સાધુ પુરુષોથી એમણે જાણ્યો. (ટેક) (૩) મહંતનો મહિમા મોટો છે, કે જેમની સેવાથી માયાની જાળ (જગતના પ્રપંચ)થી છુટાય છે; અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ વધે છે, મુક્તાનંદ કહે છે ફાંફાં છોડી દઇને સંત સમાગમ કરો. (ટેક) (૪)

પાઠ ૩૫.

ધાડાં=મોટાં

ગીચ=પાસે પાસે

સિંકોના=એ નામનું એક ઝાડ છે જેમાંથી કિવનિન બને છે

જ્વરનાશક=(જ્વર=તાવ+નાશ+અક) =તાવ દૂર કરનાર; તાવ કાઢનાર

દેવદાર=એક જાતનું ઝાડ (એ ઝાડ હિમાલયમાં થાય છે)

સૌંદર્ય=શોભા; ખુબસુરતી

કાષ્ટઔષધિ=ઓસડના કામમાં આવે એવું લાકડું; વનસ્પતિની દવા
ટૂંકે નજર=તાત્કાલિક લાભ
ઉન્મત્ત=(ઉન્+મત=ગાંડું=મગરૂર) અહંકારી; ઉદ્ધત; અવિચારી
વોકળા=નાળાં
સંહાર=નાશ; કતલ
ઢાંકણુ=ઢાંકણું
ડેરાદુન=ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં સહેર છે.
તકના=જથા; ખંડ
ખંડ=ભાગ
અબનુસ=એક જાતનું ઝાડ
જ્યુબિલી=પશ્ચિમ તરફના દેશમાં રાજા કે રાણી ગાદીપર બેઠા પછી ૨૫, ૫૦, ૬૦ વરસે જે મોટો ઓચ્છવ કરવામાં આવે છે તે
ટાંકણે=અવસરે; વખતે
અવસર=રૂડું ટાણું
હિતકારક=(હિત+કારક)=ભલું કરનાર

પાઠ ૩૬.

ખોદે તે પડે=બીજાને નુકસાન કરવાને જે ધારે તેને પોતાનેજ નુકસાન થાય
કરે તેવું ભોગવે=જેવું કામ કરે તેવું ફળ મળે
બગદાદ=એશિયાઈ તુર્કસ્તાનમાં શહેર છે.
ફીદા ફીદા=મોહીત; મોહ પામેલું
અમીર=જેને સરકાર તરફથી ખિતાબ કે જાગીર મળેલી હોય તે
ઉમરાવ=સરદાર; શ્રીમંત
નામના=ખ્યાતિ; કીર્તિ
બેગ=અમીરી ઇલ્કાબ
આગા=શેઠ
કરાર=કબુલાત: ઠરાવ
કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
મુફ્તી=મુસલમાન ધારાશાસ્ત્રી
જુમ્મા=શુક્રવાર
ખલીફ=મહમદ પેગંબરના વારસ
દસ્તબસ્તા=(દસ્ત=હાથ+બસ્તા=બાંધેલા) હાથ જોડીને; અદબસર
કાનુન=ધારા
લફ્ઝ=શબ્દ; વેણ
દામ=પૈસા
હાડકાંની ખરાબી થશે=માર ખાતાં

હાડકાં ભાંગી જશે
દરિઆફ=વિચાર
ખીસિઆણા=ઝાંખા; વીલા
ધ્રાણ વળી ગયો=ઘણોજ ખપ્યો
ખાણ પડી=ધાર ભાંગી ગઈ
પેટપકડીને હસ્યા=ખૂબ હસ્યા

પાઠ ૩૭.

શૌર્ય=ઉત્સાહ શક્તિ; બહાદુરી
વાટપાડુ=રસ્તે લુટનારા
ધોળે દહાડે=બધા લોક દેખે એવા દિવસના પ્રકાશમાં
ધાડ=લુટારાની ટોળી
પાલક=રક્ષણ કરનાર; રક્ષક
ધાડપાડુ=ધાડપાડી લુટનારી ટોળીનો માણસ
શૂરાપુરા=ઘણા બહાદુર નર
પાળીઆં=પત્થરમાં કોરેલા લેખ
કેસરીઆ=યુદ્ધમાં મરતાં સુધી પાછી પાની ન કરતાં લડવું તે
સતીત્વ=(સતી+ત્વ)=સતીપણું; પવિત્રતાપણું
ચિતા=ચેહ
રૂવાં ઉભા થઈ જાય=કંપારી છૂટે; પ્યાર, અચંબો કે ભય વગેરે વૃત્તિને લીધે શારીરિક લાગણી થઈ આવે
રણસંગ્રામ=લડાઇનું મેદાન
વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન; વંટોળીઓ
ધાડું=જાડું; ઘટ્ટ
જીવને તાળવે બાંધી=મરવાની દરકાર ન રાખી
સ્વાર્પણ=(સ્વ=+અર્પણ)=જાતનો ભોગ આપવો તે
સૌભાગ્યવંતી=સારા ભાગ્યવાળી; જેનો ધણી જીવતો હોય તે સ્ત્રી
આરે=કાંઠે; કિનારે
ડગ્યો નહિ=મન ફેરવ્યું નહિ; લોભાયો નહિ.
દુઃખનો આભ=ઘણુંજ દુઃખ
ટેક=વટ; પણ; નિયમ,
યુગમ=જુગ; જમાનો

પાઠ ૩૮.

વેર=અદેખાઇ
વેર=દુશ્મનાઇ
પર=પારકી
નાતીલા=નાતના
જાતીલા=જાતના

હરખ=ખુશી થા
લેખ=જાણ
કુકર્મી=નઠારાં કામ કરનાર
મારણ=મારનાર
તુલ્ય=બરાબર
વિધવિધ=તરેહતરેહના
વૈભવ=સુખનાં સાધન
પટકુળ=એક જાતનું લુગડું
હુલકર=હોલકર
ખરાબી=પાયમાલી
કોણુજ માત્ર=શી ગણતરીમાં
પ ઢારા=લુટારા
નેજા=વાવટા
તનુજ=છોકરાં
ગુલતાન=મશગુલ; ચકસુર
આશ્રય=છાંય; મદદ
ધવળ=ધોળ
મંગળ=કલ્યાણ
ધારા=કાયદા; નિયમ
નિર્બળ=કમજોર
કોળીનાળી=કોળી વગેરે
સંસ્થાન=પાસેનો મુલક
ફાંસીખોરા=ફાંસીઆ
ફેલ=ઢોંગ
વાટ=રસ્તો
વનમાં વાટ પાડી ન શકે=રસ્તો રોકી ન શકે
ધીંગા=મજબુત
કાઠી=કાઠિઆવાડના રહેવાશી
જત=જત સંસ્થાનના રહેવાશી
ધાડાં=ટોળાં
કુવેતર=કુવાનું પાણી પાઇ પાક કરવાની જગા; વાડી
હિમાચળ=(હિમ=બરફ+અ=નહિ+ચળ=ખસે)=જ્યાંથી બરફ ખસે નહિ તે; હિમાલય
પ્રવેશ=દાખલ, આરંભ
માળવ=માળવા
આદિક=વગેરે
સજજે=પહેરજે
શણગાર=સાજ; આભૂષણ
મહી=પૃથ્વી

સમજુતી—અદેખાઇ ગઈ અને દુસ્મનાઇ ગઇ, વળી ઘણો જુલમ કરનાર પણ ગયાં, પારકી નાતના અને પોતાની જાતનાથી હળીમળીને દુનિયાનો વહેવાર ચાલે છે; જો બિચારી બકરીનો પણ કોઇ કાન પકડી શકતું નથી; મતલબ કે ગરીબમાં ગરીબ જે બકરી તેને પણ કોઇ દુ:ખ દઈ શકતું નથી તો પછી માણુસને તો કેમજ દુ:ખ દઇ શકાય? મતલબ કે કોઇને પણ દુ:ખ દઈ શકાતું નથી.

માટે હે ! હિંદુસ્તાન (હિંદુસ્તાનના લોકો) એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને હવે (તું મનમાં) ખુશી થા. (૧) તારાપર અનોપમ રાજ્ય હાલમાં થયું છે, અને એ રાજ્યે તારી આબરૂ વધારી છે એમ તુ જાણ ભયંકર નહારા કામ કરનાર ચોર ગયા ને કપટનું જોર નાશ પામ્યું તે તું જો, હવે મહમદ સરખા મારનાર નથી, અને તૈમુર જેવા તોફાન પણ નથી. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૨) જુલમી રાજાઓનો તો સમુળો નાશ થયો. અને નાદિરશાહ જેવા પણ મરી ગયા, હવે તો હિંદુસ્તાનની પ્રજાને તરેહ તરેહનાં સુખનાં સાધનો મળે છે. (મતલબ કે મરજી મુજબ વર્તી શકાય છે. પહેલાં તો મરજી મુજબ લુગડાં પહેરી શકતા નહોતા તેમજ પાન ખાઇને બહાર નીકળી શકાતું નહોતું) માટે હે ? હિંદુસ્તાન૦ (૩) હવે હોલકરથી ખરાબી થઇ શકતી નથી, અને મરાઠા લોક તો કંઈ ગણત્રી-માંજ નથી (મતલબ મરાઠાઓ હવે લુંટ તોફાન કરી શકતા નથી.) સિંધીઆથી હવે કદી પણ કોઇનો નાશ થઇ શકતો નથી અને નઠારા પીંઢારા લોક તે પણ ગયા, અંગ્રેજ સરકારના અમલ નીચે તારાં છોકરાં (હિંદુસ્તાનના લોક) (મોજમજામાં) મશગુલ રહે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૪) અંગ્રેજ સરકારની એ જોરાવાર સત્તા નીચે લોકો તેના શુભ ગુણનું ધોળ અને ગીત ગાય છે કે જેના કાયદા (સૌ રાજા) કરતાં શ્રેષ્ઠ છે કે જેથી કમજોર માણસને પણ મનમાં બીક રહેતી નથી, વળી કાળી નાળીની બીક મટાડીને સસ્થાનનું રક્ષણ કરે છે, માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૫) ફાંસીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલનો રસ્તો રોકી શકતા નથી, જબરા કાઠી લોક અને જત લોકોનાં ટોળાં ઘોડાથી ઓવારા (પર્વતના રસ્તા) રોકી શકતા નથી, ખેતર કે

કુવેતરમાં જઇને લશ્કર અનાજ લૂટી શકતું નથી, માટે હે! હિંદુસ્તાન૦ (૬) (દક્ષિણમાં) લંકાથી તે (ઉત્તરમાં) હિમાલય સુધી અને (પૂર્વમાં) કલકત્તાથી (પશ્ચિમમાં) કચ્છમાં દાખલ થતાં સુધી, પંજાબી, સિંધી અને સોરઠીઆ લોક તથા દક્ષિણ, માળવા વગેરે દેશના લોકના બીકના ને દુઃખના દિવસ ગયા અને સુખના દહાડાનું દાન આપ્યું, માટે હે! હિંદુસ્તાન૦ (૭) તેટલા માટે તું (હિંદુસ્તાનના લોક) તો ખરા અંતઃકરણથી એનો પાડ માન, અને હંમેશ (મનમાં) ખુશી ખુશાલ રહીને સ્વર્ગના જેવો શણગાર પહેર, વળી દલપતરામ કવિ પોતાના ખરા મનથી એવો આશિર્વાદ આપે છે કે તું (હિંદુસ્તાન) દુનિયામાં મોટી મોટાઈ મેળવજે. હે! હિંદુસ્તાન એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને તું (મનમાં) ખુશી થા (૮)

પાડ ૩૯.

ચક્રવર્તી=જેની આણ નાનાં મોટાં ઘણાં રાજ્યો ઉપર વર્તાવી હોય તેવો; એક સમુદ્રથી બીજા સમુદ્ર સુધીના પ્રદેશનું રાજ કરનારો કે જેને બીજા સર્વ રાજાઓ ખંડણી આપતા હોય તેવો

મહારાજાધિરાજ=(મહા+રાજ+અધિ+રાજ)=મોટા રાજાના રાજા

દિગ્વિજયી=ઘણા રાજ્યોપર જીત મેળવનાર

કલ્યાણપતિ=કલ્યાણનો રાજા

આજ્ઞાંકિત=હુકમ પાળનાર; હુકમમ રહેનાર; તાબેદાર

સામંત શિરોમણી=સઘળા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ

શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ; મોટો

યુદ્ધકૌશલ્ય=લડાઈમાં કુશળતાપણું

સેવામાં=હજુરમાં; નોકરીમાં;

પરાજય=હાર

છળભેદ=દગોફટકો; કાવતરું

ઘાટ ઘડશો=મારી નાખવાના ઉપાય શોધશો

ફોડી=લાલચો આપી પોતાના

પક્ષમાં લઇ
ટીપ=યાદી
લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા જવું નહિ. પણ તરત કપાળ ધરવું=મળતો લાભ તુરત લઇ લેવો.
સ્વહસ્તે=(સ્વ+હસ્તે)=પોતાને હાથે
મસ્તકે=માથે
શ્રીમાન=ભાગ્યશાળી; યશસ્વી; ધન સંપન્ન
રાજેન્દ્ર=રાજાઓના પણ રાજા
ગુર્જરેશ્વર=ગુજરાતના ધણી; ગુજરાતના રાજા
નીમકહલાલ=કૃતજ્ઞ; કરેલો ઉપકાર જાણનાર
તન=છોકરો: પુત્ર
સુભટોપરિ=(સુ+ભટ+ઉપરી)=મોટા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ
સેનાધિપતિ=(સેના+અધિ+પતિ) લશ્કરનો મોટો ઉપરી
ભ્રષ્ટ=બગડેલી; અપવિત્ર થએલી
નિષ્કપટી=(નિષ્+કપટ+ઇ)=કપટ વગરના; નિખાલસ
ચોકખા મનના=પવિત્ર મનના
સામાવાળીઆ=વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા
રિપુ=શત્રુ; દુશ્મન
લાંચ=પગાર કરતાં બીજું કંઈ છાની રીતે લેવું તે
રૂશવત=લાંચ (રૂશવત ફારસી શબ્દ છે.)
ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે લડવું તે
પક્ષપાત=(પક્ષ+પાત) તરફદારી; તરફેણ
દેશકલ્યાણભાવ=(દેશ+કલ્યાણ+ભાવ) =દેશનું ભલું કરવાની ઇચ્છા
દુર્દશા=(દુર્+દશા)=નઠારી હાલત
ઇચ્છાદિક=(ઇચ્છા+આદિક)=ઇચ્છા વગેરે
નખોદ=સત્યાનાશ
નખોદ વળવાનું=સર્વસ્વ જવાનું
સત્યમેવ જયતે=આખરે સત્યનો જય છે
ધર્મે જય=ધર્મથીજ જીત
પાપે ક્ષય=પાપથી નાશ
તાણ્યો તણાવાનો નથી=લાલચોથી

ડગવાનો નથી
ભરમાવ્યાથી=છેતર્યાથી; ભંભેરવાથી
લુણહરામ=કૃતઘ્ન; નીમકહરામ
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ; મોટાઇ
ત્રિલોક=(ત્રિ+લોક)=ત્રણ લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ; પાતાળ)
રાજદ્રોહી=(રાજ્+દ્રોહ+ઇ) રાજ્ય પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખનાર
ફીટકાર=ધિક્કાર; તિરસ્કાર
સુકીર્તિ=(સુ+કીર્તિ) સારી આબરૂ
બટ્ટો=એબ; કલંક; ડાઘ

પાઠ ૪૦

ઉઘાડાં=નવસ્ત્રાં; નાગાં
હિંસક=(હિંસ=અક)=હિંસા કરનાર; ફાડી ખાનાર
કોતર=નદી કાંઠે જે ઉંડા ખાડાઓ હોય તે; પહાડમાં લાંબો પહોળો જે ઉંડો ખાડો હોય છે તે
બખોલ=ઝાડના થડનું પોલાણ; ગુફા;
ગુફા=પહાડમાં જે પોલાણ હોય છે તે
જિંદગી નિભાવવા=ગુજારો કરવા
ઋષિ પત્ની=મુનિની સ્ત્રી
વલ્કલ=છાલનાં લુગડાં
નજર પહોંચાડીને=અક્કલ વાપરીને; બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને
રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનો સંચો
હાથ મહેનત=હાથની મજુરી
અનહદ=(અન+હદ) ઘણોજ
ચમત્કારી=(ચમત્કાર+ઇ) નવાઇ જેવી; આશ્ચર્યકારક
મીલ=કાપડ વણવાનું કારખાનું
છેટાં ભાંગી ગયાં=અંતર ઓછું થયું
એકત્ર=એકઠાં; ભેગાં
ફીટશે=મટશે
પાશેરામાં પહેલી પુણી=પાશેરમાંથી પુણીઓ કરવાની હોય અને તેમાંથી એક પુણી બનાવવી તે. મતલબ કે કામની શરૂઆતજ થવી.

પાઠ ૪૧

શકુંતલા=કણ્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી દુષ્યંતની સ્ત્રી; ભરતની મા
ગૌતમી=એ એક તપસ્વી સાધ્વી હતી તે કણ્વના આશ્રમમાં રહેતી હતી એણે શકુંતલાને ઉછેરવામાં મદદ કરી હતી.

પ્રણામ પૂર્વક=(પ્રણામ+પૂર્વક) નમસ્કાર સાથે
પરિક્રમણ=(પરિ+ક્રમણ) પ્રદક્ષિણા
પ્રિયવંદા=ઋષિ કન્યાનું નામ
ઉત્કંઠા=ઇચ્છા; મરજી
વિયોગ=(વિ+યોગ) જુદાપણું; જુદાઈ
કલ્લા=બાચકા; જુડા
નર્તન=નાચવું તે; નૃત્ય
વિજોગ=જુદાઈ; વિયોગ
સકલ=સઘળી; બધી
વનલતા=વનવેલી; વનની વેલો
ઉભરો=મનનો જુસ્સો બહાર પાડવો તે

અન્વય—(તારા) વિયોગથી હરણો મુખમાંથી દર્ભના કલ્લા ભોંય નાખી દે (છે) એને (મોરને) વિજોગના ભાલા વાગ્યા, (તેથી) મોર નર્તન તજે છે. (૧) સકલ વનલતા પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડે તેમ પત્ર વેરે છે; (અને) એવા પ્રકારથી ઉભરા કાઢે છે. (૨)

સમજુતી—તારા વિયોગથી હરણો મોઢામાંથી દરભના બાચકા ભોંયપર નાખી દે છે, મતલબ કે એ હરણોએ ખાવાનું તજી દીધું છે મોરને વિયોગનું દુઃખ થયું તેથી તે નાચ કરતો નથી. (૧) સઘળી વનવેલ પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોય તેમ પાંદડાં ભોંયપર ખેરવી નાખે છે અને એવી રીતે મનનો જુસ્સો બહાર પાડે છે. (૨)

વનજ્યોત્સ્ના=વેલનું નામ છે.
કાસ્યપ=કસ્યપના વંશજ; કણ્વ
મેળાપ=મુલાકાત; ભેટ
સંકલ્પ=વિચાર
ભર્તાર=ધણી; વર
અવર=અન્ય; બીજું
સુકૃત=(સુ+કૃત) સારાં કામ
પ્રમાણ=જેવો જોઇએ તેવો; મન ગમતો
નવમાલિકા=વેલનું નામ છે.
વધુ=વહુ
વધુવર=વરવહુ

અન્વય—તુજ કામ મેં પ્રથમથીજ (મારા) મન વિષે (તારા)

ભર્તારનો સંકલ્પ કરી મૂક્યો હતો તે (ભરતાર) રૂપે. કુળે (અને) અવર સદ્‌ગુણોમાં સમાન (છે; તે) પ્રમાણ ધણીને હવે (તું) સુકૃતથી પામી. (૧) રૂડી નવમાલિકાને ઝટ આંબો મળ્યો (તેથી) એને વધુવર જોડ ખરેખર જામી. હવે આ (તમે) બંને વર વિષે સુખીઆં થયાં, તેથી તેની તથા તુજ વિષેની આજ ચિંતા ગઈ (૨)

સમજુતી—તારે માટે મેં પહેલાંથી મારા મનમાં (તારા) ધણીનો વિચાર કરી મૂક્યો હતો. તે (તારો ધણી) તો રૂપમાં કુળમાં અને બીજા સદ્‌ગુણોમાં (તારા) સરખો છે. તે ધણીને તારા સારા કામથી મેળવ્યો એમ જાણ. (૧)

તારી રૂડી સખી નવમાલિકા (વેલ) વનજ્યોત્સનાને આંબો (વર) મળ્યો એથી તેની પણ વરવહુની જોડ ખરેખર જામી, અર્થાત્ જેવો આંબો છે તેવી એ વેલ છે; તે પ્રમાણે શકુંતલાને પણ આંબારૂપ દુષ્યંત મળ્યો, તેથી તમે બંને (શકુંતલા ને વનજ્યોત્સના) હવે વર તરફથી સુખીઆં થયાં; તેથી તેની ને તારી બાબત આજે મારી ચિંતા દૂર થઇ (૨)

માર્ગે પડ=જા
સપુરત=સોંપણ
એજીવવાળી=દહાડાવાળી, ગર્ભવંતી; હમેલવાળી
અનસૂયા=અત્રિ ઋષિની સ્ત્રી
ભારેવંહી=ગર્ભવંતી; દહાડાવાળી
નિર્વિઘ્ને=(નિર્+વિઘ્ને)=વગર હરકતે
શુભવર્તમાન= સારા સમાચાર
પાલવ=છેડો
કુશ=દાભ
અમળ=(અ+મળ)=નિર્મળ; સ્વચ્છ
ઇંગુદી=ઇંગોરાનું ઝાડ
સામો=ખેડયા વિના એની મેળે થએલું એક જાતનું ખડ ધાન્ય; એ નામના ચોખા
મુઠીભર=મુઠીમાં માય એટલો; ઘણોજ થોડો
તુલ્ય=બરાબર; સમાન

અન્વય—પડેલા ઘા રૂઝાવવા ઈંગુદી કેરૂં અમળ તેલ કુશ તણી અણીથી મુખે રેડ્યું. વળી મુઠીભર સામો દઈને ઉછેર્યો એ પુત્ર તુલ્ય મૃગલો છોડી નવ જાતો.

સમજુતી—પડેલો ઘા રૂઝાવવાને માટે ઈંગુદી ફળનું ચોકખું તેલ દાભની અણીથી મોઢામાં રેડ્યું; અને મુઠી જેટલો સામો ખવડાવીને ઉછરેલો એવો છોકરાનો જેવો હરણ મારાથી મૂકી જવાય નહિ મતલબ કે એ વહાલો છે.

બાપલ્યા=બાપલા (દયાથી પુત્ર અર્થે પણ બોલાય છે.)	દુષ્યંત=પુરૂનો એક વંશજ; શકુંતલાનો ધણી
શારંગરવ=કાશ્યપ મુનિનો શિષ્ય	વૃત્તિ=ઇચ્છા; વલણ
ભગવત=પવિત્ર મહાપુરુષ	બંધુજનો=સગાંસંબંધીઓ
સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ; પરાપૂર્વથી ચાલતો વહીવટ	યુવતિ=તરૂણી; જુવાન સ્ત્રી
તેડ=કિનારો; કાંઠો; તટ	સત્કાર=આદરમાન
	વધુ=વધારે; વિશેષ

અન્વય—તપ એજ ખરૂં ધન છે એવા અમો ઋષિને જે જાણે (છે.) (અને વળી) તે સાથે તમતણું કુળ ઉંચ છે તે ખુશીથી વિચારી લો; વળી આપોઆપ પરસ્પર તે સ્નેહની વૃત્તિ છુટી હતી. (તે વખતે) કોઇએ બંધુજનો કોઇ પ્રકારથી વચ્ચે નવ હતા. જે રીતે આપના વડે બીજી ઘણી રાણી બહુ માનમાં છે; તે રીતે તેવા સામાન્ય સત્કારથી આ યુવતીને તમે પાળજો; ખરે તેથી વધુ ઉદય પ્રાપ્ત થવો તો ભાગ્ય આધીન છે, (પણ, વહુતણા બંધુજનોથી વિશેષ ના બોલાય)

સમજુતી—તપ એજ ખરૂં ધન છે એવા અમો ઋષિને તમો જાણો છો, તેની સાથે તમારૂં કુળ પણ ઉંચુ છે તે ખુશીથી વિચારી

લો; વળી તમો બંનેમાં એક બીજા ઉપર આપોઆપ પ્રીતિની ઇચ્છા થઈ હતી, તે વખતે કોઇ પણ સગાંસંબંધીઓ કોઈ પણ રીતે વચ્ચે હતા નહિ, જે રીતે આપના વડે આપની બીજી બધી રાણીઓ બહુ માનવાળી છે, તેવી રીતે તમે આ તરૂણીને સામાન્ય આદરમાનથી પાળજો, મતલબ કે જેવી તમે બીજી રાણીઓને ગણો છો તેઓની બરોબર આને પણ ગણજો એથી વધારે ચઢતી થવી (બીજી બધીથી વધારે માનીતા થવું) એ તો ખરેખર ભાગ્ય આધીન છે એ વહુના સગાં-સંબંધીથી વધારે કહેવાય નહિ. મતલબ કે અમારી પુત્રીને પટરાણી બનાવજો એમ કહેવાય નહિ.

પાઠ ૪૨.

ક્ષમા=કોઇએ અપકાર કર્યો હોય તે સાંખી રહેવો તે; ખામોશ
ધૈર્ય=ધીરજ; સબુરી
વટ=ટેક; શાખ
વહેવાર=આપલેનો સંબંધ
છેડણી=અટક્યાળું; હરકત
ખામોશ=ધીરજ
સંભવ=આશા
વક્તા=છટાથી બોલનાર; ભાષણકર્તા
રાજદ્વારી=રાજકાજ કરનાર
બદમાશ=લુચ્ચો
પીછો પકડ્યો નહિ=ખતે પડયો; પાછળ લાગુ રહ્યો
મશાલચી=(મશાલ+ચી)=મશાલ રાખનાર; મશાલ ધરનાર
આજ્ઞાધારી=હુકમ માનનાર
વિશ્વવિખ્યાત=જગજાહેર
વહકણી=લડકણી
પાનું પાડયું હતું=સંબંધ જોડાયો હતો
ગાળોની વૃષ્ટિ=ઘણીજ ગાળો
સોક્રેટીસ=એક યુનાન પંડિતનું નામ છે
વિપત્તિ=દુઃખ; આફત
રૂદેમાં=મનમાં
હેબકી=ડરી; ચોંકી
ખેલ=રચના; બનાવટ

માંડવો=મંડપ
મેહ=વરસાદ
વધાઈ=ખુશખબર
મહાભોગ=(મહા+ભોગ=દુર્દશા)= ઘણીજ ખરાબ દશા
તદાપિ=(તદ્+અપિ=પણ)=ત્યારે; પણ; તે વખતે પણ
સંજે=રાખે

અન્વય—પ્રભુને ગમે તે સમે સૌ સહેવું. (અને) રૂદેમાં સદા રાજી રાજી રહેવું, કદી હેબકી હૈયે હામ ન હારો, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૧) જુઓ, મેહનો માંડવો ઘડીમાં થનારો (અને) ઘડીમાં જનારો જેવો હોય છે, ઈશ્વરે વિશ્વનો એવો ખેલ સરજ્યો (છે) ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૨) ભાઇ એક કાળે વિવાહની વધાઇ મળે. (અને) એક કાળે મહાભોગ મળે, સદા સારો નઠારો કાળ ન ચાલે, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૩) જ્યાં કદાપિ કશી જુક્તિ ચાલે નહિ (ત્યાં) દીલે ધારી જોવું, તદાપિ ન રોવું, દેવને ભજે (અને) શાંતિ સજે એજ સારો, ઘણાં કષ્ટકાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૪)

સમજુતી—પરમેશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે આપણે સહન કરવું. અને મનમાં હમેશાં ખુશી રહેવું; કદી પણ ડરી જઇને હિંમત છોડવી નહિ, પણ ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી. (૧) જુઓ વરસાદના દહાડામાં વાદળની ઘટા ઘડીમાં થાય છે અને ઘડીકમાં વેરાઈ જાય છે; પરમેશ્વરે દુનિયાની એવી રચના બનાવી છે, માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૨) ભાઇ એક વખતે વિવાહની ખુશ ખબર મળે છે, અને એક વખત મહા ભોગ મળે છે; હંમેશાં સારો કે નઠારો વખત ચાલ્યા કરતો નથી માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૩) જ્યાં કોઇપણ વખત કાંઈપણ યુક્તિ ચાલે નહિ ત્યારે ત્યાં મનમાં વિચાર કરવો પણ ડરવું નહિ,

એવે વખતે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો, ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૪)

હરિશ્ચંદ્ર=અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા; ત્રિશંકુના પુત્ર
અચળ=દૃઢ
દુઃખના ઝાડ ઊગ્યાં=ઘણુંજ દુઃખ [પડયું
પાશ=ફાંદો; જાળ
અસહ્ય=(અ+સહ્ય)=ખમાય નહિ એવું
અપૂર્વ=અસાધારણ; ઘણુંજ
રૂડા દહાડા=સુખનો વખત

પાઠ ૪૩.

નરદેવ=રાજા
ભીમક=ભીષ્મક; વિદર્ભ બીરાર દેશનો રાજા; દમયંતીનો પિતા
સુતા=પુત્રી
સુંદરી=સુંદર અંગવાળી સ્ત્રી
પ્રશંસા=વખાણ; તારીફ
વરી=પરણી
સુર=દેવ; દેવતા
નરાદિક=મનુષ્ય રાજા વગેરે
વરમાળા=પસંદ કરેલા ધણીના ડોકમાં પહેરાવવાની માળા
નૃપ=રાજા
કંઠે મેલી=ગળામાં પહેરાવી
દિવ્યાંગના=દેવતાઇ દેહવાળી; દેવી
તનયા=પુત્રી
તનય=પુત્ર
સાંપડયા=થયાં
સુરપુર=દેવલોકની નગરી; સ્વર્ગ; ઇંદ્રપુરી; અમરાપુરી
ભાવતાં=ગમતાં
પુણ્યશ્લોક=પવિત્ર યશ-ચરિત્રવાળો; એ ચાર ગણાય છે. નળ, યુધિષ્ઠિર, જનક અને જનાર્દન કે વિષ્ણુ.
પ્રસરાવતા=ફેલાવતા
જુગટું=જુગાર
સુજ્ઞ=(સુ+જ્ઞ)=સારો જાણીતો; જ્ઞાની
નિજબંધુ=પોતાનો ભાઇ
પુષ્કર=નળરાજાનો પીતરાઇ ભાઈ
અવળુંજ=ઉલટુંજ
દુર્દશા=નઠારી હાલત
શિરપર ફરે=માથે ભમે
કર=હાથ
કર ગયું=તાબામાં ગયું
સંતાન=છોકરાં
પળ્યાં=ગયાં
સુકુમાર=અતિ કોમળ

શૂળ=કાંટાવાળી ડાંખળી
આક્રોશ=સહન ન થઈ શકે એવો
કાંતિ=શોભા; રૂપ
ભૂ પરે=જમીનપર
ક્ષુધા=ભૂખ
ખગ=પક્ષી
પટ=વસ્ત્ર; લુગડું
દંપતી=ધણીધણિઆણી
ધરતાં=પહેરતાં
દુર્ભાગ્ય=કમનસીબ
પળવા=જવા
પ્રાણ=ધણી; નાથ
અલગું=વિખુટું; જુદું
ગુણવંતી=સારા ગુણવાળી સ્ત્રી (દમયંતી)
રજની=રાત
હેરાન=દુઃખી
સતી=પતિ પર પ્રેમવાળી સ્ત્રી
જીવન=જેના વડે જીવવાનું છે તે; પ્રાણ; ધણી
વ્યાધ=પારધિ; શિકારી
વૈદર્ભી=વૈદર્ભ દેશના રાજાની પુત્રી; દમયંતી; નળની સ્ત્રી
વલવલતી=ટળવળતી
કુળગુરુ=કુળગોર
સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી
સહી=નક્કી
અહિદંશ=સાપનો (કર્કોટકનો) ડંખ
વિરૂપ=કદરૂપું; બેડોળ; કુબડો
ઋતુપર્ણ=અયોધ્યાનો રાજા
સારથી=રથ હાંકનાર
શીઘ્ર=તરત
નરમણિ=પુરુષોમાં રત્ન; રાજા
બાહુક=નળરાજા (એ નામ એણે ઋતુપર્ણ રાજાને ત્યાં રાખ્યું હતું)
લક્ષણ=સ્વભાવ; ગુણ; ટેવ
કળ્યાં=જોયાં
બાળુડાં=છોકરાં; બાળક
હર્ષઘેલા=હરખથી ગાંડા જેવા થએલા
સાનુકૂળ=(સ+અનુકૂળ) =મરજી માફક; પાધરૂં
છકી જવું=છાકી જવું; ફાટી જવું; અહંકારે ભરાવું
હારવી=ગુમાવવી
ટકતાં=રહેતાં
નીતિ=નિયમ
કિંવા=અથવા
દ્યૂત=જુગાર; જુગટું

સમજુતી—વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામે સુંદર પુત્રીએ હંસને મોઢેથી નળનાં વખાણ સાંભળીને મનથી તેને (નળને)

પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો, સતીએ સ્વયંવરની મોટી સભામાં દેવ, મનુષ્ય રાજા વગેરેને છોડી, તેણે પ્રેમથી વરમાળ નળરાજાને ગળે પહેરાવી. (૧) દેવી સમાન શોભતી દમયંતીથી નળરાજાને સારા ગુણ ને રૂપ વાળાં એક પુત્ર ને એક પુત્રી થયાં, તેઓએ સ્વર્ગનાં જેવા મન ગમતાં બહુ સારાં સુખો ભોગવ્યાં, વળી રાજાએ પવિત્ર આચરણથી વર્તી સારી આબરૂથી રૈયતને પાળી. (૨) અરે નળરાજા વિચારવાન હતો છતાં પોતાના ભાઈ પુષ્કરની સાથે જુગાર રમ્યો; જેના માથાપર નઠારી હાલત ભમતી હોય તેને અવળુંજ સૂઝે; (મતલબ કે વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ સૂઝે છે) પોતાનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું. બાળકો મોસાળ ગયાં. અને નળ દમયંતી એક લુગડાંભેર શહેર બહાર નીકળ્યાં. (૩) અતિ કોમળ પગમાં ઘણી શૂળો, કાંટા, કાંકરા વાગ્યા અને ટેકરા ચઢતાં ઉતરતાં સહન ન થઇ શકે એવો થાક લાગ્યો, ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા અને તેમની આંખો ઉંડી પેશી ગઇ, મોંની શોભા ઝાંખી પડી ને શરીરમાં બળ રહ્યું નહિ. (૪) ત્યાં આઘેથી ભોંયપર ઘણાં પક્ષીને બેઠેલાં જોયાં, તેથી રાજાએ ભૂખનું દુઃખ સમાવવાને તે પક્ષીઓ પર પોતાનું કપડું ફેંક્યું; તે કપડું લઇને પક્ષીઓ ઊડી જવાથી, ધણી ધણિઆણીએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું. આવું કમનસીબ જોઇને નળની બુદ્ધિ ઠેકાણે રહી નહિ (૫) દમયંતીને દુઃખોથી બચવા માટે પીયર જવાને ઘણું કહ્યું પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પતિથી છૂટાં થવું ગમ્યું નહિ, જંગલમાં ઘણા હેરાન થઇને રાત પડતાં બંને જણ ઊંઘી ગયાં. પણ મધરાતે નળરાજા અર્ધું વસ્ત્ર ફાડી નાખીને દયા તજીને ચાલ્યો ગયો. (૬) સતી જાગીને જુએ તો ધણીને ન દીઠા, એટલે બેભાન થઇને ભોંય-પર પડી, અને હે નાથ! હે જીવન! ક્યાં ગયા? એમ વારંવાર પોકા-

રતી, ગભરાઇને નળને શોધતી હતી, એવામાં અજગરના મોંમાં આવી પડી. એવા દુઃખમાં ટળવળતી દમયંતીને એક પારધિએ તદબીરથી બચાવી. (૭) જેમ તેમ કરીને માસીને ત્યાં ગઇ, અને ત્યાં દુઃખે સુખે કેટલાક દિવસ રહી પછી સુદેવ કુળગોરની શોધથી મનોહર કાંતિવાળી (દમયંતી) નક્કી પીયરમાં પહોંચી. કર્કોટક નાગના કરડવાથી કદરૂપો બનીને નળ ઋતુપર્ણ રાજાનો રથ હાંકનાર થઇને રહ્યો, પછી સતી દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર સાંભળીને પુરુષોમાં રત્ન એવો નળરાજા તરત ત્યાં ગયો. (૮) બાહુક (નળ)નાં રૂપમાં બહુ તફાવત હતો. પણ લક્ષણો નળનાં જોયાં પછી એ બાળક અને દમયંતી નળને હરખાયલાં થઇ મળ્યાં, આ વખતે નાગના ઝેરની અસર (પાસ) ગઇ એટલે નળ સુરૂપવાન થયો, અને પુષ્કર તાબામાં આવી નમ્યો, ને ગયેલું રાજ્ય મળ્યું. માટે પરમેશ્વરની મહેરબાની થાય તો બધું સીધું થાય છે. (૯) કોઇએ સુખના વખતમાં છકી જવું નહિ, તેમજ દુઃખના વખતે હિંમત છોડવી નહિ, કારણ કે સુખ કે દુઃખ હમેશાં રહેતાં નથી, વળી ગરીબ અથવા રાજા બધા જુગારથી દુઃખી થાય છે. એ નિયમ મનમાં રાખવો; અને કોઇએ આ દુષ્ટ દુર્ગુણ પાસે કદી પણ નક્કી જવું નહિ. (મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ.) (૧૦)

પાઠ ૪૪.

ઉડતો રોગ=ચેપી રોગી
ચોંટે છે=વળગે છે; થાય છે
પરમાણુ=ઝીણામાં ઝીણો અંશ; ઘણીજ નાની રજકણ
છુટાછવાયા=દૂર દૂરના ભાગમાં
ઓરી=છેક નાના સૈયડઃ ગોબરૂ
મોટી ઉધરસ=ખરાબ ઉધરસ
અવધિ=(અવધ+ઇ) મુદત
પ્રાણહર=(પ્રાણ+હર) જીવ લેનાર
કોલેરા=હઘોક; કોગળીઉં

કોગળીઉં=ઓકી ઓકીને મરે તે રોગ
હધોક=હગવું ને ઓકવું
ધોવણ=ધોતાં નીકળેલું પાણી
નિર્ગત=(નિર્+ગત) શક્તિહીન; નબળો; કમજોર
નવેસર=ફરીથી; બીજીવાર
પ્રાણઘાતક=(પ્રાણ+ઘાત+અક) જીવ લેનાર
ગ્રેઈન=ઘઉંના દસ દાણાભાર
બાજરીપૂર=બાજરીના વજન જેટલું
પાવલીભાર=પાવલીના વજન જેટલું
પેઢુ=પેટની નીચેનો ભાગ
પ્લાસ્ટર=લેપ
શેક=ગરમાવો
સન્નિપાત=સનેપાત; વાના ચાળા
પેટમાંનું પાણી વળે=ઉલટી થાય; ઓકરી આવે

પાઠ ૪૫.

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદ+ઇ) સાચું બોલનાર
રાજસભા=રાજકારભાર કરનાર મંડળી
મસલત=વિચાર
સભ્ય=સભા લાયક
મત=અભિપ્રાય; વિચાર
કાન પર ધરી નહિ=પત કરી નહિ ગણકારી નહિ.
કારી જખમ=નહિ વીસરાય એવું દુઃખ
જુસ્સો=લાગણી
ઘાત=ખૂન; કતલ
વ્યર્થ=ફોકટ
કોલ=વચન

પાઠ ૪૬.

ચાતુરી=ડહાપણ
તાબુત=તાજીઆ; મહોરમનો તહેવા
ક્રમ=નિયમ
આગ્રહ=હઠ; જીદ
પ્રયુક્તિ=(પ્ર+યુક્તિ)=વિશેષ યુક્તિ
નિવેડો=તોડ; નિકાલ
વાસ્તવિક=યોગ્ય
*સમજુતી=સમજ; વિચાર
સમાધાન=સમજુતી; નિવેડો
એકદીલી=સંપ; ઐક્ય
પ્રવીણ=નિપુણ; કાબેલ; ચતુર

કુનેહ=યુક્તિ; ચતુરાઈ
હજરત=મુસલમાનને માન આપવામાં બોલાતો શબ્દ
મૂર્તિપૂજક=(મૂર્તિ+પુજ+અક)= મૂર્તિ પૂજનાર
જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ=જુનું+ઉદ્ધાર સમારવું તે)=જુનું સમારવું તે
મુખી=આગેવાન; અગ્રેસર
ફજર=સવાર; પ્રભાત
બડીફજર=પ્રભાત પહેલાં; મળસકું
અગ્રેસર=(અગ્ર=આગળ+સર=જ-નાર)=મુખી; આગેવાન
અમીન=વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર
સંકેત=વિચાર
ઉંચી અક્કલ=સારી સમજ

પાઠ ૪૭.

હાક=બુમ
ભાગ્યા=તૂટયા; નરમ પડયા
તાક=ગાત્ર; અવયવો
નૈષધ ભાણુ=નૈષધ દેશનો સૂર્ય: નળ
જોત=તેજનો ભડકો
ઉદ્યોત=પ્રકાશ
પેરે=પેઠે
કુંડળ=કાનની લાલીએ પહેરવાનું ઘરેણું
લહેકે=શોભે
અરગજા=ઘણી જાતની સુગંધી મેળવીને બનાવેલો ભૂકો; ચંદન
કમળનયન=કમળની પાંખડી જેવી આંખ
ફંદ=ફાંદો; પાસ
નાસા=નાક
કીર=પોપટ
પંચ=પાંચ નળ
ગજમુક્તા=હાથીના ગંડસ્થળમાંથી નીકળતાં મોતી
કુંજર=હાથી
શુંડાકાર=સૂંઢના આકારના
હૃદયે=છાતીએ
શોભાળ=શોભાવાળી
નાભિ કમળ=જેની ડુંટીમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયું એવા; વિષ્ણુ
કટી=કેડ
કુંજરકાળ=હાથીનો દુશ્મન; સિંહ; વાઘ
શાર્દૂલ=વાઘ
ગત્ય=ચાલ; ગતિ
નરપત્ય=નૃપતિઓ; રાજાઓ
તવ=ત્યારે
તેજે=પ્રકાશમાં
ભાણુ=સૂર્ય; ભાનુ
ગતે=ગતિથી; જોરવડે

વાય=વાયુ
મહિમાએ=મોટાઇમાં
મેર=મેરૂ પર્વત
કુબેર=અલકાપુરીનો રાજા; મહાદેવના ધનનો અધિપતિ; ભંડારી
ઐશ્વર્ય=મોટાઇ
જુદ્ધે=લડાઇમાં
ત્યાગી=મોહ વગરનો; જેણે સર્વસ્વ છોડી દીધું હોય તે

સમજુતી—સ્વયંવરમાં બૂમ પડી કે ઓ! નળ આવ્યો, એ સાંભળી સઘળા રાજાઓના ગાત્ર શિથિલ થયા. મતલબ કે નરમ થઈ ગયાં, અને જેમ સૂર્યના ઊગવાથી બધા તારાઓ ઝાંખા પડી જાય છે તેમ નળરાજારૂપી સૂર્ય આવવાથી સઘળા રાજાઓ તારાની પેઠે અસ્ત પામ્યા મતલબ કે ઝાંખા પડયા. (૧) નળરાજાના મુગટ ઉપર પ્રકાશના જેવા હીરા ચળકે તેમાં કિરણ ઝબકી રહ્યાં હતાં અને શરીર પર સુંગધીવાળા પદાર્થ મઘમઘે છે. (૨) પુનેમના ચંદ્રની પેઠે મોઢું શોભે અને આંખ રૂપી કમળ તો જાણે પ્રેમનો ફાંસો હોયની! નાક પોપટની ચાંચના જેવું શોભે છે, એવી શોભાવાળા પાંચ જણ (ચાર દેવ અને પાંચમો નળ) સરખે સરખા આવતા હતા, તેમને કોઇ ન દેખતા સૌ કોઇ એકલા નળનેજ દેખતા હતા. (૩) જેના ગળામાં હાથીનાં મદનાં ટીપાં જેવા મોતીનો હાર હતો, હાથ હાથીની સૂંઢના આકારના હતા, જેનું હ્રદય અને નાભિકમળ ઘણાં શોભાવાળાં હતાં અને જેની કમર સિંહને પણ હઠાવી દે એવી હતી. (૪) નળને વાઘની પેઠે ચાલતો આવતો દેખી સર્વે રાજાઓ નાઉમેદ થયા કે એ દમયંતીને જીવાડનાર છે તેથી હવે નકકી એ દમયંતીને પરણશે. (૫) દમયંતીને ખબર થઇ કે જે નળના હંસે વખાણ કીધાં હતાં તે નળ આવ્યો; તેનું તેજ તો જાણે સૂર્ય તપતો હોયની! પણ ચંદ્રના જેવી તેનામાં શિતળતા હતી. (૬) ચાલમાં તો જાણે પવન જેવો,

મોટાઈમાં તો જાણે મહાદેવ જેવો, મનના સ્થિરપણામાં તો જાણે મેરૂ પર્વત જેવો, અને ધનમાં તો જાણે કુબેર હોયની! એવો દેખાતો હતો. (૭) સાચું બોલવામાં શિબી રાજા જેવો, મોટાઈમાં નિર્ધૂમ્ર રાજાના જેવો, લડાઈમાં જાણે ઈંદ્રના જેવો અને ત્યાગીમાં જાણે હરિશ્ચંદ્ર જેવો નળ આવ્યો. (૮)

પાઠ ૪૮.

ચાણોદ=વડોદરા પ્રાંતમાં નર્મદા કાંઠે જાત્રાનું ધામ છે
કંઠ=સૂર; ઘાટી
પદ=કવિતાનું ચરણ; કડી; ટૂક
અચ્છો=સારો; મજાનો
નિરાધાર=(નિર્+આધાર)=આધાર વગરના
દર્શન=ઝાંખી
લાવણી=કવિતાની એક જાત
કરનાળી=ઓર અને નર્મદાના સંગમપર એક ગામ છે
કૃષ્ણચરિત્ર=કૃષ્ણલીલા
કલ્પના=ધારણા; અટકળ
પ્રવાસ=મુસાફરી
નિમિત્તે=કારણે; સબબે
વ્રજભાષા=વ્રજમાં બોલાતી ભાષા
ઉગ્ર=ક્રોધી; તામસી
બાંધો=બંધારણ
લીન=એકતાર; મશગુલ
યશોદા=નંદની સ્ત્રી; કૃષ્ણને ઉછેરનાર મા
ઓશીંગણ=આભારી
તંબુરો=એક જાતનું વાજું
કીર્તન=ગુણગાન
ક્ષણભંગુર=નાશવંત
શૃંગાર=પ્રેમ
સાહિત્ય=ઇતિહાસ, અલંકાર, કવિતા વગેરે ભાષાના ગ્રંથો
ઉભરો=ઉમળકો; લાગણી
ચંચળ=ચળાયમાન; ડગમગતી
પ્રકૃતિ=સ્થિતિ; હાલત
તરુણો=જુવાન પુરુષો
સૃષ્ટિસૌંદર્ય=કુદરતની શોભા
સંગીત=ગાવું બજાવવું તે

પાઠ ૪૯.

ચાણુક્ય=ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન
પ્રપંચ=કાવતરૂં
વત્સ=નોકરને બોલાવવામાં વપરાતો શબ્દ
પુનઃ=ફરીથી; બીજીવાર
પ્રવેશ=દાખલ
પ્રતિ=તરફ
નિર્દોષ=(નિર્+દોષ)=બીન ગુનેગાર
અચાનક=ઓચિંતો; એકાએક

અન્વય—ચાણુકયને અચાનક તેડેથી નિર્દોષ પણ ભય પામે, તો હુતો ગુનામાં છુંજ તો તેહ ક્રૂર થકી મને ભય કયમ ન રહે?

સમજુતી—ચાણુકયના એકાએક તેડાથી બીન ગુનેગાર પણ બીએ, તો હું તો ગુનેગારજ છું તો તે ઘાતકીથી મને બીક કેમ નહિ રહે? મતલબ કે બીક રહેજ.

અમાત્ય=પ્રધાન; વજીર
વાગ્દોષ=વાણીનો દોષ; બોલવામાં ભૂલ
જાપતાબંધ=પહેરા સાથે
વિરાજીએ=બિરાજીએ; બેસીએ
અઘટિત=(અ+ઘટિત)=અયોગ્ય
અકારૂં=અણગમતું; નાપસંદ
મર્મ=ભેદ; છુપું કારણ; છુપી વાત
મર્મ ભર્યું=ભેદવાળું; દગા ભરેલું
આદર=માન
ધમધોકાર=ઘણોજ; પુષ્કળ
ગત=મરણ પામેલો; મર્હુમ
પૂર્ણીમા=પુનેમ
તુલ્ય=બરાબર; સમાન
પ્રતિપ્રિય=ગમતું કરી બદલો વાળવો તે
નિવૃત્તિ=શાંતિ; નિરાંત
સહર્ષ=(સ+હર્ષ)=આનંદભેર
અધન્ય=(અ+ધન્ય)=અભાગીઓ; કમનશીબ
રાજવિરોધી=રાજાથી ઉલટો ચાલનાર
અદ્યાપિ=(અદ્ય+અપિ=પણ)=આજ સુધી; હજી લગી
માજી=પહેલાંના; અગાઉના
વિરૂદ્ધ=ઉલટી
પ્રતિકાર=ઉપાય; ઈલાજ
વિનવ્યું=કહ્યું

પાઠ ૫૦.

ધનવંત=(ધન+વંત)= પૈસાદાર
ધર્મ=ફરજ; કર્તવ્ય; કરવા લાયક કામ
વિનતી=અરજ
રૂડાં=ખરા; સાચા
લક્ષ=ધ્યાન
દો=આપો
વડાં=ખૂબ
જરણ=ઘરડાં
પાંગળાં=પગમાં જન્મથી ખોડ હોવાથી ચાલી ન શકે તેવાં
નિકટ=નજીક; પાસે
સ્નેહી=વહાલાં; દોસ્ત
કારજો=કામો
સરો=પાર પડો; કરો;
હરો=લઇ લો; મટાડો
દોહલાં=અઘરાં
રૂઝવો=રૂઝ લાવો; સારા કરો
ધ્રુજતા=ધ્રૂજતા
હાડ=હાડકાં; શરીર
મંદ=ધીમી
અસર=લાગણી
વજ્ર=દયા વગરનું; કઠણ
છાતી=હૈયું
રૂડી=ઘણી
ધર્મકાજ=પુણ્યનું કામ
નિરાશ્રિતો=આશ્રય વગરના; નિરાધાર
તણુંજ=તુંજ
કમર બાંધીને=મંડયા રહીને
કાપીએ=મટાડીએ; દૂર કરીએ
ધીરવું=આપવું
હણી=નાશ કરી
સંચીએ=મેળવીએ; એકઠું કરીએ
છાંડજો=મૂકી દેજો; છોડી દેજો
કરો=વેરા; રિવાજ
હરો=હરણ કરો; છોડી દો
ધૂર્ત=ધુતારો
દીન=ગરીબ
વે'મ=વહેમ
ચોંપ=કાળજી; ચેટક; ખંત
દળદરી=ગરીબ
ધર્મબુદ્ધિ=દાન કરવાની બુદ્ધિ
મોખરે=આગળ
પાત્ર=માણસ
વિનવી=સમજાવી
નિર્જળ=(નિર્+જળ)= પાણી વગરના
નવાણ=પાણીની જગાઓ (જેવા કે કુવા, વાવ, તળાવ, વગેરે)
તીર=ઓવારા
સદ્ય=તરતજ
ધીંગી=મોટી; જબરી
રચો=બનાવો
નબળાં=કમજોર; માંદા
ચણાવો=બંધાવો
ભલીભાત=સારી તરેહની

આદરવી=શરૂ કરવી; ચલાવવી
ઔષધશાળા=ઇસ્પિતાલો; દવાખાનાં
જાત=શરીર
દુખાળા=રોગી
ભાળી=જોઈ
ભાખો=બોલો
ઉઠાવ=જમાવ
ગળેલા=ખળી ગએલા; દાઝેલા

અંધા=આંધળા
ધારી શકે નહિ=કરી શકે નહિ
પાલણુ=પોષણુ; ગુજારો
ઉધારો=ખરચો
સંપી=હળીમળીને
સુધારી=સુધારો કરી
શિરસ્તો=રિવાજ; રૂઢી
જમાવો=ફેલાવો; સારી રીતે ચલાવો
ધરો=રાખો

કાવ્યકળા=(કાવ્ય=કવિતા +કળા=હુન્નર)=કવિતાનો હુન્નર એટલે નવી કવિતા કરાવવી તે
ધીર=ધીરજવાન
જુગોજુગ=ઘણા કાળ સુધી
ધરાવો=રાખો
શુભ=સારો
લા'વો=ઓરીઓ

સમજુતી—ખરા દેશીઓ હું તમને અરજ કરૂં છું કે તમે (તમારામાં જે પૈસાદાર હોય તે) ગરીબ માણસોને માટે ખૂબ ધ્યાન આપો, ઘણાં ઘરડાં, આંધળાં, પાંગળાં માણસો છે તેની અને બધા રોગીની તમારે ખબર લેવી (મતલબ કે મદદ કરવી) (૧) નજીકના વહાલાંનાં કામ કરો અને પારકા માણુસોનાં દુઃખ લઇ લો. (મતલબ કે તેમને મદદ કરો) તમે મહેનત લઇને તેમના શરીર અને મનના ઘણા અઘરા રોગો મટાડો. (૨) ધ્રૂજતા શરીરના અને ધીમી નાડીના તેમજ મુંગા પ્રાણી દરદનું દુઃખ શી રીતે વેઠી શકે? તેમને જોઇને હૈયામાં પણ (વજ્ર છાતીવાળા માણસને) લાગણી પેદા થશે, તો તમે ધર્મના કામમાં ઘણી દયા રાખો. (૩) દુઃખી અને આશ્રય વગરનાને પાળવા એ આપણો હક છે. (મતલબ કે એવા માણુસોને પાળવા એ આપણી ફરજ છે,એમ સમજવું.) આટ-

લીજ સમજણ દેખાય છે. તો મંડ્યા રહીને દુ:ખ દૂર કરવા એજ દેશીનું અભિમાન છે. (૪) આપણે મરી જઇશું ત્યારે પૈસો આપણી સાથે આવવાનો નથી, પણ ધર્મ આવવાનો છે, માટે પાપનો નાશ કરીને પુણ્યને આપવો. (મતલબ કે પાપને રસ્તે પૈસો ન ખરચતાં તે પૈસો પુણ્યના કામમાં ખરચવો.) જેથી કરીને આ દુનિયામાં આબરૂ મેળવીએ અને મરી ગયા પછી મોક્ષ પામીએ, (૫) તમે નાત જમાડવાના રિવાજ છોડી દેજો, અને વરઘોડાની શોભાને હરખુ કરો. (છોડી દો) જો આબરૂ મેળવવા માટે અભિમાન (રાખતા) હોય તો ધુતારાને આપવું નહિ. અને (તે પૈસાથી ગરીબોને પોષવા.) (૬) વહેમને જડમાંથી (સમૂળગો) કાઢી નાખજો, અને સુધરવાને માટે ઘણી કાળજી રાખજો, ગરીબોનાં દુ:ખો મટાડો. અને પુણ્ય કરવાની બુદ્ધિને આગળ લાવો. (મતલબ કે ગરીબોનાં દુ:ખ મટાડીને પુણ્ય કરો.) (૭) ગરીબ અને લાયકને દાન આપવું. તેના જેવી બીજી (સારી) સમજ નથી નર્મદાશંકર કવિ તમને નમનતાઇથી કહે છે કે ગરીબોને મદદ આપીને પછી તમો મોજમઝા ભોગવો. (૮)

સમજુતી—પાણી વગરના (પાણીની તંગીવાળા) ગામોમાં પાણીની જગાઓ ગાળી કઢાવો અને જુના વાવ, કુવા, નદી, તળાવ, ઓવારા વગેરે હોય તેને શોધીને તરતજ સમરાવો, એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૧) મોટી જબરી ધર્મશાળા બંધાવો, કે જ્યાં માંદાં સ્રીપુરુષો રહે, તે માણસના શરીરનાં દુ:ખ મટાડો. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે (૨) ચોકખી મોટી ઘણા બાળક માય (એવી) નિશાળ બંધાવો, અને બાળકોને તરેહ તરહની

વિદ્યા ભણાવો, કે જેથી (તેમાં શીખેલા બાળકો પર) આખી ઉંમર સુધીના (જિંદગી સુધીના) ઉપકારો રહેશે. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૩) મોટાં દવાખાનાં બંધાવી ચલાવો કે જેથી શરીરના દુઃખી માણસ પોતાનું દુઃખ મટાડે અને બિચારો રોગી બાળક (હોય તે પણ ત્યાં રહી) સુખ લે. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૪) ભિખારીને જોઇને (તેમની સાથે) દયા લાવી બોલો, અને રોટલી આપીને પાછો ભીખ માગતો રાખો નહિ. મતલબ કે તેને ધંધે રોજગારે વળગાડો કે જેથી તેને ફરીથી ભીખ માગવી ન પડે. ઉઠાવ હોય એવા હજારો ઉદ્યોગ કરો, એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૫) શરીર ગળાઈ ગએલા, દાઝેલા અને આંધળા હિંમત રાખીને રોજગાર કરી શકે નહિ, એવા માણસના ગુજરાન માટે તમારી દોલત ખર્ચો એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૬) દરેક રિવાજ હળીમળીને સુધારો ને બધાના ખપનો સામાન બહુ સસ્તો કરો અને હંમેશાં નઠારો વિચાર કરો નહિ. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૭) પારકે દેશ જઇને દુકાન સારી રીતે ચલાવો અને બીજા લોકોના લાખો જાતના હુન્નર શીખી લાવો. ઉમંગ રાખો અને હિંમત છોડી દો નહિ. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૮) કવિની પાસે કવિતાનો હુન્નર કરાવો (મતલબ કે નવી કવિતા બનાવરાવો) અને ઘણા કાળ સુધી ધીરજવાન એવું નામ રાખો, અરે માણસ આવો વખત (પૈસાદાર સ્થિતિ) (ફરીને) મળશે નહિ. માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે આ સારો ઓરીઓ લઇ લો. (૯)

પાઠ ૫૧.

સ્વરૂપ=(સ્વ+રૂપ)=અસલ રૂપ

પ્રવાહ=વહેણ

ગંજાવર=જબરાં; મોટાં

બંધ બાંધ્યો=દરીઆનું પાણી દેશ પર ફરી વળે નહિ માટે ભીંત ચણી લીધી

બુરજ=દિવાલને ટેકો આપનાર જે ખળભળાટ=તોફાન [ચણતર હોય તે

મહાભારત=બહુ મોટું ને અઘરૂં

રોગિષ્ટ=(રોગ+ઇષ્ટ)=સાથી વધારે રોગ ઉત્પન્ન કરે એવા

સંરક્ષણ=(સં=સંપૂર્ણ+રક્ષણ)= પુરેપુરી જાળવણી

આડ=અંતરાય; આડી વાડ

સ્વિટ્ઝર્લાંડ=યુરોપમાં દેશ છે. (એ યુરોપના સઘળા દેશ કરતાં વધારે પહાડી પ્રદેશ છે)

ચિલી=દક્ષિણ અમેરિકામાં દેશ છે.

જર્મન સમુદ્ર=ઉત્તર સમુદ્ર; ઈંગ્લાંડ જર્મની અને ડેન્માર્કની વચ્ચેનો સમુદ્ર

બિસ્કે=એ નામનો યુરોપખંડમાં ફ્રાન્સની પશ્ચિમે ઉપસાગર છે

કસ=સત્વ

કૃત્રિમ=બનાવટી; નવા કરેલા

રૂપાંતર=ફેરફાર; જુદાં જુદાં રૂપ. સુએજની સંયોગી ભૂમિ પહેલાં એશિઆ અને આફ્રિકાને જોડતી હતી. સને ૧૮૬૯માં એ સંયોગી ભૂમિ ખોદીને નહેર કરી છે. જેથી રાતો અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર જોડાઈ ગયા છે.

સંયોગીભૂમિ=(સંયોગ+ઈ+ભૂમિ) બે મોટા જમીનના ભાગને જોડનારો જમીનનો નાનો ભાગ

સામુદ્રધુની=બે મોટા પાણીના ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ

પાઠ ૫૨.

દ્વેષ=ખાર; કીનો

અવગુણ=(અવ=નીચો+ગુણ)= નઠારો ગુણ; દોષ; એબ.

પેટમાં ડાઘ રાખીને=મનમાં વાત રાખીને

ગૂડી નાખવું=ઉછરતા લીલા મોલને વાઢી નાખવો.

કુંદવા=ઘાસની ગંજીઓ

ગંજી=ઘાસનો ઢગ

એક મોટી પ્રજા થઇ શકતી નથી=સંપ રાખી શકતા નથી
મજબુત=સબળ
અવધિ વગરનો=પાર વગરનો; ઘણોજ
હદપાર=હદબહાર; ઘણોજ
રહેણી=રીતભાત
વેનિસ=ઇટાલીમાં આડ્રિઆટીક સમુદ્ર કાંઠે બંદર છે
સુકુમાર=સકોમળ; નાજુક
દેશનિકાલ=દેશપાર; કાળાપાણી
વાટખરચી=રસ્તા ખરચ
કાળાપાણી=દેશનિકાલ
પજવણી=દુઃખ; હેરાનગતિ
વિરોધી=દુશ્મન; શત્રુ
સતાવણી કરે છે=દુઃખ દે છે
રિદ્ધિ=દોલત; ધન
સિદ્ધિ=મોટાઇ
રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઇ

પાઠ ૫૩.

દીવાદાંડી=સંસ્કૃત દીપદંડ ઉપરથી (દીપ=દીવો+દંડ=થાંભલો)=દીવો મૂકવાનો થાંભલો
સહીસલામત=નિર્ભયપણે; વગર હરકતે
દીપમાળ=દીવો મૂકવાને બાંધેલો ચણતરનો થાંભલો
મિનારો=પત્થર કે લાકડાની ઉભા થાંભલા જેવી ઇમારત; હજીરો
ખરાબો=પાણીથી ઢંકાયલો ખડક
ખડક=પાણીમાં રહેલા ડુંગરા
બારૂં=નદીનું મુખ કે જ્યાં નદી સમુદ્રને મળે તે જગો; સમુદ્રમાંથી ઉતરવાનું ઠેકાણું
હજીરો=મિનારો; (તાપી નદી જ્યાં આગળ દરીઆને મળે છે ત્યાં હજીરો નામે એક જગા છે ત્યાંની હવા ઘણી સારી છે ત્યાં આગળ દીવાદાંડી પણ છે)
બાકસ=સાહેબનું નામ છે એ હજીરો તેણે બંધાવ્યો હતો તે ઉપરથી
કરામત=યુક્તિ; ગોઠવણ [ગોખ
ઝરૂખો=બારીથી આગળ કાઢેલી બેઠક;
સહાયતા=મદદ
તબક=માળ

પાઠ ૫૪.

સાજ=સમાન
ગાવે=ગાય
જશ=આબરૂ
હામ=હિંમત
ન્યારા=કોઇ જુદીજ તરેહનાં.
પાતાળ=પૃથ્વી નીચેનો ભાગ
પોપડા=જમીનનું ઉપલું પડ
ઉદ્‌ભિજ=વનસ્પતિ
સૃષ્ટિ=દુનિયા
બદલાઇ=ફેરવાઇ
ક્રમે=એક પછી એક
મંડાઈ=સ્થપાઇ
નમુનો=કંઇક ભાગ
નિશાની=પત્તો; એંધાણી
પડ=પોપડા
ભૂચર=જમીનપર વસનાર પ્રાણીઓ
સુનું=સોનું
સરવ=સર્વ; બધા
દિલદાઝ=મનની લાગણી
કષ્ટ હરનારા=દુઃખ લઈ લેનારા
ભંડાર=જથા; ખજાના
યાર=વહાલા
રાજે=શોભે
રજનીરાજ=રાતના રાજા; ચંદ્ર
નખેતર=નક્ષત્ર
સ્થિરતા=શાંતિ
છાજે=શોભે
રાશી=સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાનો માર્ગ
સોહાએ=શોભે
અધ્ધર=આધાર વગર; અતરીંગ
ગોલ=ગોળાઓ; ગ્રહો
પોલ=આકાશ પોલાણ
જગદાધાર=જગતનો આધાર; પરમેશ્વર
ખટઋતુ=છ ઋતુ (હેંમત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા ને શરદ)
ધારા=કાયદા; નિયમો
હાટ=બજાર; ચૌટા
લતા=વેલી
પાષાણ=પથર
સાથ=જથો; સમૂહ
સ્હોયે=શોભે
ગાણે=ગાયનથી
કલ=ઓલ
નગ=પર્વત
રઢિયાળાં=શોભિતાં; દેખાવડાં
સલુણુ=મધુરૂં
ઘટઘટમાં=દરેક સ્થળે
અગાધ=ઘણીજ
લીલાવાડી=દુનિયારૂપી વાડી, સૌંદર્યરૂપી વાડી
ક્ષેમ=કુશળ
લલિત=સુંદર
ઉપવન=વાડી; બાગ
લાડતી=વહાલ કરતી
નેક=ટેક

સજી=પહેરી	ખગોતણું=પક્ષીઓનું	બાળનાર
ટેક=કાળજી	શુદ્ધ=પાપ વગરના;પવિત્ર	લીલામૃતધારા=સૌંદર્યરૂપી
સર=સરોવર	સુસ્વરું=સારા સ્વરવાળું	અમૃતનો પ્રવાહ
રમ્યપણું=સુંદરતા	પાપ હરનારા=પાપ	લીલા=સૌંદર્ય

હે ! જગતના ધણી પરમેશ્વર, આ કેવી શોભા ! અને કેવો સામાન બનાવ્યો છે ! તારા ગુણ ગાવામાં કવિ અને ભક્તો હિંમત હારી ગયા, એવાં તારાં કામ ઘણાં અદ્દભુત છે.

હું પાતાળની બનાવટ શી કહું. તેમાં પડો, ઢોળાવો અને જુદી જુદી જાતની જમીન, જેમાં ઘણી જુની વસ્તુઓ, ઘણી જુદી તરેહની વનસ્પતિ અને ઘણી જાતના જીવ છે, ઘણી દુનિયા અનુક્રમે બદલાઇ ગઇ અને વળી પાછી સ્થપાઇ એ વાતો ખોટી નથી, કારણ કે તેની નિશાનીઓ અને નમુનાઓ હમણા પણ છેજ. મટોડીનાં જાતજાતનાં પડો અને વળી કાંકરાના જાતજાતનાં પડો અને ચુનાના ને પત્થરના જાતજાતનાં પડો અહીંઆ અનુક્રમે નથી, અને પૃથ્વીપર ચાલનારાં વસનારાં અને જળમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનાં નિર્જીવ ખોખાં પત્થર રૂપ થએલા હોય છે. ઘેર ઘેરના બધા લોક લોઢું અને સોનુ વાપરે છે. તે, એ બધું હે! દુઃખને લઇ લેનાર પ્રભુ તેં મનમાં દયા લાવીને માણસોને માટે બનાવ્યું છે. હે ! વહાલા પ્રભુ તારા ડહાપણનો ભંડાર પાર વિનાનો છે. (ટેક) (૧) આકાશની રચના શું કહું ! બધા ગ્રહોમાં સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે દીપે છે, તે(પ્રકાશ) વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે જમીનને ગરમી આપે છે, વળી રાત્રે ચંદ્રમા નક્ષત્રના સાહિત્ય સાથે દીપે છે. અને વાયુની ધીમે ધીમે આવતી લહેરોથી શાંતિ ફેલાઇ રહી છે; સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાના માર્ગો રાશીઓ કહેવાય છે, ચંદ્રની કળા

સૂદમાં વધે છે અને વદમાં ઘટે છે. તે અને આકાશમાંનું ચાંદરણું (સફેદ પટો) જોઇને મન ખુશ થાય છે. અને વાદળના ઘણા રંગો તરેહ તરેહની રીતે શોભે છે. આકાશનું પોલાણુ મોટું છે, તેમાં બધા ગોળા ગ્રહો, (તારાઓ) અધર રહેલા છે. તું જગતનો આધાર છે, પેલા પોલમાં અદ્ધર રહેલાઓનો પણ તુંજ આધાર છે તેં છએ ઋતુઓના ધારા નિયમિત કર્યા છે. (ટેક). (૨)

આ સૃષ્ટિની શોભા કેવી છે! ઘણે ઠેકાણે શોભિતાં ચોટાં પાણીવાળી જગ્યાઓ અને પથરાવાળી જગ્યાઓ ઝાડ અને વેલાથી ભરપૂર દેખાય છે.

પશુઓનો, પંખીઓનો ને માણસ જાતનો સાથ (સમૂહ) એવો મંડયો રહ્યો છે કે જાણે તે નાટકોના જેવો લાગે છે (કવિ કલ્પના કરે છે કે આ વિશ્વ એમ નાટયસ્થળ છે, અને તેમાં પશુઓના, પંખીઓના અને માનવ જાતના એવા જુદા જુદા સમુહ નાટક મંડળી રૂપે છે, તેઓ એકજ રંગ ભૂમિપર એકત્ર થયેલા છે) તે રૂપે, રંગે અને ગુણથી શોભે છે. ને ગાયનથી મન ખેંચે છે. મતલબ કે મોહ પમાડે છે. બધા ખેતરોનો ઉભો પાક હાલીને ચમકારા કરે છે. અને પક્ષીઓના મધુર પ્યારા શબ્દ દુઃખ ભુલાવે છે, સમી સાંજે સિંધુ અને નદી, નાળા લહેરે દીપે છે, તેમજ પર્વત, વન, ઉપવન, મેદાન અને રાન પણ સુંદર શોભે છે. આવી રીતે બધું સાદું અને સુંદર છે. તોપણ હે! બનાવનાર પ્રભુ બહુ ચતુરાઇનું કામ જણાય છે. સર્વે સ્થળે ઘણી શકિત અને બહુ સારો બોધ લેવા લાયક છે. (ટેક) (૩) સૌંદર્યરૂપી વાડીની શોભાનું હું વર્ણન કરૂં. તે સુંદર, કુશળતા ભરેલી, હોંસથી લાડ કરતી ઠામે ઠામે ખૂબ નાચે છે અને પ્રીત ઉપજાવે છે.

નિયમરૂપી સુંદર સાડી પહેરીને બહુ કાળજી રાખીને હેતથી હસાવે છે, અને હંમેશાં મધુરાં ગીત ગાય છે, તેથી તે સર્વને ગમે છે.

તેં દયા લાવીને સરોવર, દરીઓ અને નદીમાં પાણી આપ્યું છે. જંગલ, વનસ્પતિ અને પર્વતોની સુંદરતા આપી. ઘણાં પક્ષીઓનું મધુર ગાયન સંભળાવ્યું છે, વળી ધર્મ દેખાડીને અમારી કને દાન કરાવ્યું, હે! પાપને બાળનાર પરમેશ્વર, અમને બધાને ઘણી બુદ્ધિ આપીને શુદ્ધ (પવિત્ર) બનાવો! પ્રભુ વધારે શું વખાણ કરૂં! તમારી સૌંદર્યરૂપી અમૃતની ધારા-વૃષ્ટિ ને ધન્ય છે. (૪) (ટેક)

પાઠ ૫૫.

સુધારાની ટોચ ઉપર હતો=ઘણોજ સુધરેલો હતો

તત્ત્વજ્ઞાન=(તત્ત્વ+જ્ઞાન)=કાર્ય કારણ શાસ્ત્ર; ફિલસોફી

લોકોકિત=લોકનું બોલવું; લોક-વાયકા

સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે= પુષ્કળ પૈસાની આવક થઈ છે; પુષ્કળ કમાણી થઈ છે.

ગોદી=બાંધેલી ખાડી

ભૂરચના=(ભૂ+રચના) જમીનની બનાવટ

આબોહવા=હવાપાણી

રાજ્યબંધારણ=રાજ્ય ગોઠવણ

સાહિત્ય=સામાન

ગ્રેટબ્રિટન=ઈંગ્લાંડ, વેલ્સ અને સ્કોટલાંડ મળીને થયેલો બેટ

જોગવાઈ=સગવડ; અનુકુળતા

બારકસો=વહાણો; જહાજો

જોસથી=જુસ્સાથી

ખનીજ=ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થએલા

શહેનશાહત=રાજ્ય

નામના=ખ્યાતિ; આબરૂ

પ્રીતિ=ભાવ

હિતચિંતન=(હિત=ભલું+ચિંતન= વિચાર) ભલાનાં વિચાર

સ્વાર્થત્યાગ=(સ્વાર્થ+ત્યાગ)=પોતાનો લાભ છોડી દેવો તે

તરંગી=મનમાં બુટ્ટાવાળો; ખોટા

વિચારવાળો
ફરજની લાગણી=કર્તવ્યની છાપ
નૌકાસેનાપતિ=(નૌકા+સેના+પતિ)
=વહાણના લશ્કરનો ઉપરી
શ્રેષ્ઠતા=મોટાપણું; મોટાઇ
સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
મોકળા મનથી=ખુલ્લા દીલથી; નિખાલસ મનથી
સંમતિ=સલાહ
સ્વાભિમાન=સ્વમાન; ટેક
સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની જાત ઉપર ભરોસો રાખવો તે
સ્વાભાવિક=કુદરતી; ઈશ્વરી
પ્રતાપ=તેજ; મોટાઈ
સમૃદ્ધિ=દોલત

પાઠ ૫૬ (ભાગ બીજો.)

પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો
વિકળ=ઢીલાં; દોદરાં
ક્ષણભંગુર=થોડીવારમાં નાશ પામનાર
ઉપભોગ=ભોગવટો; સુખ વિલાસ
રક્ષક=રક્ષણ કરનાર; બચાવનાર
પાલક=પાળનાર
એળે=ફોકટ; નકામી
છાવણી=લશ્કરનો પડાવ
ભયભીત=(ભય+ભીત=બીધેલો) ભયથી બીધેલો
ગમગીન=દીલગીર
વૃત્તિ=વલણ
ઈનસાન=આદમી; માણસ
આલીશાં=ઘણું મોટું
જર્જર=છેકજ જુનું; ખખળી ગએલું
જીર્ણોદ્ધાર=જુનું હોય તેને સમરાવવું તે
કાબેલ=હોશિયાર; માહિતગાર
બાહોશ=ચાલાક
સાંકડામનનો=બખિલ
રોમ રોમ=રૂંવે રૂંવાં
પાયમાલ=ખરાબ હાલત
નિષ્ફળ=ફળ વગરના; ફોકટ; નકામા
જજીઆનો કર=માથા દીઠ વેરો
નામની=ઉપલક; કહેવા માત્રની
સંધિ=સલાહ
તખ્ત=ગાદી; રાજ્ય
સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
કાવતરૂં=દગો; પ્રપંચ

શિરચ્છેદ=માથું કાપવું તે
સર=તાબે
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામી
અલોપ=જતાં રહેવું
ઐક્ય=સંપ; એકતા
ઝનુન=જુસ્સો
ચોથ=ખંડીઆ રાજા પાસેથી તેની ઉપજનો ચોથો ભાગ લેવો તે; ચોથાઇ

પાઠ ૫૭.

કળા=તેજ; આબાદી
ફતેહમંદી=જીતવાળી
યશસ્વી=કીર્તિમંત; જશવાળી
ઉઘરાત=ઉઘરાવવું તે; વસુલાત
મરણીઆ=મરવાની બીક વગરના
સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ કરેલા
કટ્ટો=ખારીલો; જબરો
વિગ્રહ=લડાઈ; જુદ્ધ
દરમિઆન=વચલા વખતમાં
વ્યવસ્થા=ગોઠવણ
આબાદ=સુખી
કારકીર્દી=અમલ
વિસ્તાર=ફેલાવો
પગપેસારો=દાખલ થવું તે
અણબનાવ=તકરાર
ઘર ફુટવાનો=માંહોમાંહે લડાઇ થવાનો
સમયસૂચકતા=વખત વિચારી ચલાવવાનો ગુણ; ઘટતો ઉપાય જલદી સૂઝે એવી બુદ્ધિ
પ્રસંગોપાત=વખતો વખત
જહોજલાલી=આબાદી
અનુપમ=(અન્+ઉપમ) = જેની સરખામણી ન થાય એવી
આણ=દુવાઇ; હુકમ
અંધાધુંધી=ગેરબંદોબસ્ત; અવ્યવસ્થા
પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર
ડોલાવી=કમજોર કરી
અભિષેક=ગાદીએ બેસનાર નવા રાજા ઉપર પાણી દૂધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે
છત=છાજ
અલંકાર=ઘરેણાં

પાઠ ૫૮.

કલાઇવ=ઇસ્ટ ઇંડિઆ કંપની તરફનો અંગ્રેજ સરદાર અને ગવર્નર જનરલ

પ્લાસી=બંગાળમાં એક શહેર છે (એનું મૂળ નામ પલાસ હતું કારણ કે એ ઠેકાણે અકબરના વખતમાં પલાસ=ખાખરનું વન હતું.)
હયાત=જીવતો
સંભવ=આશા
કોઠી=વખાર; જથાબંધ માલ ભરવાનું ઠેકાણું.
વિષ=ઝેર
કારાગૃહ=કેદખાનું
નૌકાધિપતિ=દરિઆઇ લશ્કરનો સેનાપતિ
સમર્થ=જોરાવર
હલ્લો=હુમલો
ઘડો=વિચાર
જલદ=તીખો; ગુસ્સાવાળો
આવેશ=જુસ્સો ઝનુન
સલામતી=કાયમપણું
કાસળ=જડમૂળ
પરિચય=સહવાસ; ઓળખાણ
તરકટ=કાવતરું
દસ્તાવેજ=લેખ
કુચ=મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે
ભેટો=મેળાપ
વફાદાર=નીમકહલાલ; રાજભક્ત
ધસારો=હલ્લો; ચઢાઇ
પાંખ=બાજુ
મોરચો=લશ્કરના જે ભાગમાં તોપ ગોઠવેલી હોય તે જગો.
પાટનગર=રાજધાનીનું શહેર
ફરમાન=હુકમ

પાઠ ૫૯.

કૌંસીલ=કારભારી મંડળ
જામીન=કબુલાત આપનાર
રેસિડંટ=મોટા દેશી સંસ્થાન પર દેખરેખ રાખનાર અંગ્રેજ સરકાર તરફનો અમલદાર
આડત્યા=મારફતીઆ; એજંટ
પરવાનો=રજા ચિઠ્ઠી; પાસ; સનંદ
સોસવું=વેઠવું; ખમવું
સમાધાન=નિવેડો; તોડ
પરાભવ=હાર
ઉઘાડો સ્વાર્થ=ખુલી મતલબ
નિર્મૂળ=(નિર+મૂળ)=બંધ; સમાપ્ત
વેરાગી=વેષધારી રખડતા સાધુ

ચાંચીઆ=દરિઆઇ લુટારા
ઇલકાબ=પદવી; ખિતાબ
જનરલ=મોટો
દુરદેશીપણું=દીર્ઘ દષ્ટિ;લાંબો વિચાર
તહ=સલાહનો ઠરાવ
વિઘ્ન=હરકત
ફાટફૂટ=કુસંપ
ડોલમડોલા=કમજોર
મસલત=છુપો વિચાર
વાલી=રક્ષક; હિમાયતી
ચીરીને=ઓળંગીને
નામોશી=કલંક
ખુશકી=જમીન માર્ગ
જબરદસ્તી=જોરજુલમ
ગંભીર=મોટા
આરોપ=દોષ
રૂબરૂ=સનમુખ; સામે
સદર દિવાની કોરટ=હાઇ કોરટ
અદાલત=કચેરી; કોરટ
પાઠશાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી શાળા
ઉત્તેજન=મદદ

પાઠ ૬૦

આગળ પાડેલો=આગેવાન કરેલો
અમલ=સત્તા
ધુસરા=બોજા
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ
સન્નિધિ=પાસે; નજીક
સગર્ભા=દહાડાવાળી
પ્રતિષ્ઠિત=માન પામેલા
મંત્રી=સલાહ આપનાર
દઢ=કાયમ; અચળ
ઉદ્ધાર=તારણ; ઉંચી સ્થિતિ
કુમક=મદદ
ભરમાવે=ભોળવે; ખોટું સમજાવે
નાબુદ=નાશ
સનંદ=પરવાનો
સમારંભ=મોટા કામની ઠાઠમાઠથી કરેલી શરૂઆત
દબદબો=દમામ; ધામધુમ
ખિલત=ભેટ; સરપાવ
નજર=નજરાણું; ભેટ
આભૂષણ=કીમતી ઘરેણાં
કલમ દાન=કલમ રાખવાનું ખોખું

સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય
સિધાવી=માન સાથે પધારી
વંશપરંપરા=એકજ કુળમાં ઉતરી આવેલા
પ્રતિનિધિ=બીજાને બદલે કામ કરવા નિમાયલો માણસ; એજંટ
ઇનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો
પૂર્વજો=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલા) પહેલાં જન્મેલાં તે; ઘરડાંવરડાં
પદવી=દરજ્જો
સ્મરણ કરાવી=યાદ દેવડાવી
પગરખાં=(રખાં એ રક્ષા ઉપરથી) પગનું રક્ષણ કરનાર; જોડા
કારકીર્દી=જ્યાં સુધી કારભાર ટકે ત્યાં સુધીનો વખત: અમલ*
ટીકા કરવી=ગુણ દોષ દેખાડવા તે
નજીવી=(ન+જીવ+ઇ) જીવ વગરની; હલકી
પતરાજી=શેખી; બડાઈ
નામોશી=હીણપત; શરમ
અધમ=નબળી
અફસોસ=પસ્તાવો
જાગીર=રાજ્યના અંગની કોઇ મોટી સેવા બજાવ્યા બદલ રાજા તરફથી જે જમીન, ગામ કે વર્ષાસન મળે છે તે
વકીલે મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી
ડોલી=હાલી; નરમ પડી
ધોકો=હરકત; નુકસાન
રાજ્યદ્વારી=રાજ્ય કારભારી
ગણના=ગણતરી

પાઠ ૬૧.

પલટણ=લશ્કરની ટુકડી
નામના=આબરૂ; ખ્યાતિ
ખટપટ=તકરાર
અલગ=અળગું; આઘું
રૂચ્યું=ગમ્યું
વિષ્ટિ=સલાહનું કહેણ
ઝઝુમતાં=વિંટાઇ વળતાં
કવાયતી=ડ્રિલથી કેળવાયલું
પાયદળ=પગે ચાલનારૂં લશ્કર
રસાલો=ઘોડેસ્વાર પલટણ
મહાસમર્થ=ઘણો જબરો
યોજના=ગોઠવણ
કુશળ=હોશિયાર
જળાશયો=પાણીનાં સ્થળો

લાગણી=ઇચ્છા
પ્રબળ=જોરાવર
તત્પર=તૈયાર
જીગર=દિલ
બરબાદ=નકામો; પાયમાલ
બહેતર=કલ્યાણ; ભલું
નામાંકિત=નામીચો
ખિતાબો=ઇલકાબ
સૂઝ=નજર

પાઠ ૬૨

સંધિ=સલાહ
અંધાધુંધી=અંધેર; અવ્યવસ્થા
જુમો=જોખમ; જવાબદારી
ગુપ્ત મસલત=છુપા વિચાર
દહાડો વળવો=ઉંચી સ્થિતિ થવી
આગ્રહ=અતિશય કહેવું તે; કાલાવાલા
ઉત્તેજન=ઉશ્કેરણી; પુષ્ટિ
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામું
રાહ=વાટ
વિષમ=તરેહવાર; ગભરામણવાળા
તત્ક્ષણ=તરતજ; તેજ વખત
ઉદ્ધત=બેઅદબ; વિવેક વગરનો
પેન્સન=નોકરી પરથી છુટા થયા પછી ગુજરાનને માટે નાણું આપ્યા કરવું તે
નજરકેદ=બેડી વગેરેનું બંધન નહિ પણ મુકરર કરેલી જગાએથી ખસાય નહિ તેવી રીતની કેદ

પાઠ ૬૩

મહંત=મોટો પુરુષ; મહાત્મા
વચનામૃત=વાણી રૂપી અમૃત; બોધના શબ્દો
પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના
માંસાહારી=(માંસ+આહાર=ખોરાક +ઇ) માંસ ખાનાર
મંડાણ=પાયો; શરૂઆત
શિરચ્છેદ=(શિર=માથું+છેદ=છિદ્ ધાતુ, કાપવું)=માથું કાપવું તે
દઢતા=અડગપણું
ગુરૂમંત્ર=કામ પાર પાડવા માટે કરેલા યુક્તિવાળા વિચાર
ઉપરવાસના=ઉપલાણના
અજીત=જીતાય નહિ એવો
જેર કરવું=તાબે કરવું
વર્તાવી=ફેલાવી
પાંખ=પક્ષ; આશ્રય

નિર્ભય=(નિર્+ભય)=બીક વગરનું
અભિપ્રાય=વિચાર; તર્ક
પ્રત્યક્ષ=(પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આંખ) આંખની સામે; નજરો નજર
બેવફા (ફ)=(બે=વિના+વફા=ભલું ચહાવું)=ભલું નહિ ચાહનાર.
કેર=જુલમ
રણક્ષેત્ર=લડાઇનું મેદાન
પીછો=પૂંઠ; પીઠ

પાઠ ૬૪.

ઘોર=ભયંકર
અંકાએલી=નિશાન થએલી; ઓળખાએલી
કસોટી=પરીક્ષા
ખાલસા કરવું=જે જમીન કે ગામની પેદાસના વસુલ લેનાર માલીક સરકારે થવું તે
અસંતોષ=ધીરજ નહિ તે
અત્રે=અહિં
ભથ્થુ=ભાથું; મુસાફરી ખરચ
પ્રકોપ=ગુસ્સો
ચેપ=અસર; લાગણી
સિમાડો=સરહદ
તખ્તનશીન=ગાદીએ બેસવું તે
ઓથ=આધાર
સરંજામ=સામાન
પગરવ=પગલાનો અવાજ (રવ=અવાજ)
સીડી=નીસરણી
મોખરો=આગળનો ભાગ
ડોળી=ઘાયલ માણસને ઉંચકી લઈ જવાની ઝુલતી માચી
જંગ=મોટી લડાઇ
અબળા=(અ+બળ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય)=જોર વગરની; સ્ત્રી

પાઠ ૬૫.

દત્તક=દીકરા વગરના માણસે બીજાના દીકરાને લઈ પોતાનો વારસ ઠરાવવો તે
સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષ+ઈત) સારી રીતે બચાવ કરેલો
વૃદ્ધિ=વધારો
તગાવી=ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની પાસે ખત લખાવી લઇ જે નાણું અથવા સાધન આગળથી ધીરેલું તે

સમગ્ર=બધી બાબતનો

દુબળાં=બળ વગરનાં; દુકાળીઆં (સંસ્કૃત દુર્બળ ઉપરથી)

દાઇ=જણાવનારી; સોયાણી

સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને નાણાંની મદદ આપવી તે

વરિષ્ઠ=મોટી

ભરતી થવી=વધારો થવો.

ફિલસુફી=તત્વજ્ઞાન; હરકોઇ વિષયના ધર્મ શોધવા સંબંધીનું જ્ઞાન

અગ્રણી=આગેવાન

પાઠ ૬૬.

ભૂસ્તર વિદ્યા=પૃથ્વીનાં પડ ઓળખવાની વિદ્યા

વેત્તા=જાણનાર

સમાવેશ=સમાસ

ઉદ્‌ભિજ્જ=વનસ્પતિ

કવચ=ઢાંકણ

પોપડો=ઉપરનું પડ

અનુમાન=અટકળ; ધારણા

પૃષ્ટ=ઉપરનું પડ; બાજુ;

અંશ=ભાગ

પાઠ ૬૭.

સુએજ=રાતા સમુદ્ર ને ભૂમધ્ય સમુદ્ર વચ્ચે નહેર છે. એ પહેલાં સંયોગીભૂમિ હતી સને ૧૮૬૯ માં એ નહેર ખુલ્લી મુકાઈ.

ટાયર અને સીડન=એ એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં શહેર હતાં એમાં પ્રથમ કાચ બન્યો હતો

પાલેસ્ટૈન=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો નૈઋર્ત્ય ભાગ એ ખ્રિસ્તી લોકોનું પવિત્ર સ્થાન છે

પોઠો=પીઠપર માલ ભર્યો હોય એવા બળદોનાં ટોળાં

રૂમી=રોમના રહેવાશી

અલેકઝાંડ્રિઆ=એ મિસરમાં બંદર છે

સ્મર્ના=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનનાં એશિઆમૈનરનું મુખ્ય શહેર છે

બસરા=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં યુફ્રેતિસ નદીને કાંઠે બંદર છે

ટ્રેબિઝાંડ=કાળાસમુદ્રને કાંઠે મોટું બંદર છે (એમાં સુતરાઉ કાપડ પર રાતો રંગ સારો ચઢાવે છે)

જીનોઆ=ઇટાલીમાં જીનોઆ નામના અખાત ઉપર બંદર છે
ઘાટ=પર્વતમાંથી જવાઆવવાના રસ્તા
સફળ થયા=પાર પડયા; ફાવ્યા
સોઈ=સવડ

પાઠ ૬૮.

પ્રસંગ=લાગ; વખત
કેરો=મિસરની રાજધાનીનું શહેર નીલ નદીને કાંઠે છે.
ખેદીવ=મિસરનો રાજા

સવાલ—મુંબઇથી એડન જળ માર્ગે કેટલાક મૈલ દૂર છે? એ શહેર અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં કયા સનમાં આવ્યું? એડનથી સુએજ બંદર કેટલા મૈલ દૂર છે? એ નહેર કોણે બાંધવા માંડી અને તે કયારે પુરી થઈ? એ નહેર બાંધતા કેટલો ખર્ચ થયો? એ નહેરની લંબાઈ પહોળાઈ કેટલી છે?

પાઠ ૬૯.

પોર્ટ=બંદર
જોગવાઈ=વખત; તક
બ્રિંડિસી=ઇટાલીમાં બંદર છે
માર્સેલ્સ=ફ્રાન્સમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર કાંઠે બંદર છે
વમળ=પાણીમાં થતાં કુંડાળાં; ભમરા
સાર્ડીનિઆ=એ ઇટાલીમાં બેટ છે
કાર્સીકા=એ ફ્રાન્સમાં બેટ છે
બોનીફેશીઓ=એ ઇટાલીમાં સાર્ડીનિઆ ને કાર્સીકાની વચ્ચે સામુદ્રધુની છે
કાલે=ફ્રાન્સમાં શહેર છે.
જીબ્રાલ્ટર=એ એજ નામની સામુદ્રધુનીપર ઘણો મોટો કિલ્લો છે (એ સને ૧૭૦૪ માં અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો)
બેચેની=અસુખ
પ્લિમથ=ઈંગ્લાંડમાં નૌકાસેનાનું સ્થળ છે.
બીચીહેડ=એ ઇંગ્લાંડમાં ભૂશિર છે
ડોવર=એ ઇંગ્લાંડમાં શહેર છે
ટેમ્સ=ઇંગ્લાંડમાં નદી છે એ નદીપર લંડન શહેર છે

વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) પહેલાં પોર્ટગીઝ, અંગ્રેજ

ફ્રેંચ વગેરે આટલાંટિક મહાસાગરમાં થઇ કેપ ઑવ ગુડ હોપ ઓળંગી હિંદી મહાસાગરમાં થઈ હિંદુસ્તાન જતા હતા. આ રસ્તે વિલાયતથી હિંદુસ્તાન આવતાં ત્રણ મહીના લાગતા; હાલમાં એ સિવાય બીજા ચાર રસ્તા નીકળ્યા છે. (૨) મુંબઇથી આગબોટમાં બેસી અરબી સમુદ્રમાં થઇ એડન ઉતરે છે, ત્યાંથી લાલ સમુદ્રમાં થઇ સુએજની સામુદ્રધુની આગળ મિસરમાં અલેકઝાંડ્રિઆ બંદરે ઉતરે છે. અલેકઝાંડ્રિઆથી ચાર રસ્તે જવાય છે. (૧) અલેકઝાંડ્રિઆથી આગબોટમાં બેસી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટાબેટ આગળ થઈ જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનામાં જાય, પછી આટલાંટિકમાંથી પોર્ટગાલ, સ્પેન, અને ફ્રાન્સને કિનારે કિનારે ચાલી ઇંગ્લિશ ચાલનમાં સૌથામ્પટન બંદરે ઉતરે. એ રસ્તે જતાં ૧૬ દિવસ લાગે છે, (૨) અલેકઝાંડ્રિઆથી માલ્ટા બેટ આગળ થઇ ફ્રાન્સના માર્સેલ્સ બંદરે ઉતરે ને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર જાય એ રસ્તે જતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. (૩) અલેકઝાંડ્રિઆથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં અને ત્યાંથી આડ્રિઆટિક સમુદ્રમાં થઇ વેનિસ બંદરે ઉતરે ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ઇટાલી, સ્વિટ્ઝર્લાંડ, જર્મનીમાં થઇ ફ્રાન્સના કાલે બંદરે ઉતરે અથવા બેલજીયમના ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગબોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય એ રીતે જતાં ૧૯ દિવસ લાગે છે. (૪) અલેકઝાંડ્રિઆથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં થઈ ઇટાલીને પૂર્વ કાંઠે બ્રિંડિસી બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી બોલોના, મિલાન અને સ્વિટ્ઝર્લાંડમાં થઈ ફ્રાન્સમાં કેલે બંદરે અથવા બેલજિયમમાં ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે; પછી ત્યાંથી આગબોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય આ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. વિલાયતની ટપાલ તથા ઘણા ખરા ઉતારુઓ આ રસ્તે જાય છે.

પાઠ ૭૦.

બારૂં=દરીઆનું મુખ; બંદર

બ્રિજ=પૂલ

બ્રિટિશ બેટ=ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લાંડ બેટ

સમૃદ્ધિ=દોલત

ચોડા=પહોળા

પીલા=ફણગા

હિંસારી=હિંસા કરનાર; હિંસક

માવજત=સંભાળ; બરદાસ

ગ્રેનિટ=એક જાતનો દાણાદાર પત્થર

સુઘડતા=ચોકખાઇ

આરંભ=શરૂઆત

પાઠ ૭૧.

રાજપદ્ધતિ=રાજ ચલાવવાની રીત

પાર્લમેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજકીય સભા (સાધારણ લોકોની, અમીરોની અને રાજાની સભા મળીને પાર્લમેન્ટ કહેવાય છે)

ઉમરાવ=લૉર્ડ્સ

ઉમરાવની સભા=હાઉસ ઓફ્ લૉર્ડ્સ

હાઉસ=સભા

કોમન્સ=સધારણ લોક

રૈયત સભા=હાઉસ ઓફ્ કોમન્સ

ધર્માધ્યક્ષ=(ધર્મ+અધિ+અક્ષ=આંખ) ધર્મગુરુ (ઇંગ્રેજીમાં બીશપ અને મોટા ગુરુને આર્ચ બીશપ કહે છે)

હસ્તક=હાથમાં: તાબામાં

પ્રિવિકૌન્સિલ=એ નામની ઈંગ્લાંડમાં સૌથી મોટી કોર્ટ છે.

મંત્રિમંડળ=પ્રધાન મંડળ; કેબીનેટ કૌન્સિલ

કોમન્સની સભામાં મુખ્ય બે પક્ષ છે, (૧) લિબરલ=રૈયતના લાભમાં રહેનાર. કોન્ઝરવેટીવ=રાજ્યના લાભમાં રહેનાર. એમાં જે પક્ષના વધારે મત આવે તે પક્ષનો વડો પ્રધાનપદ ધારણ કરે છે પ્રથમ કોઇ કાયદો કરવો હોય તે રૈયતની સભામાં મુકાય છે, તે ત્યાં ત્રણ વાર પસાર થઇ અમીરોની સભામાંથી કેબીનેટમાં જાય છે, ને કેબીનેટવાળા પછી રાજાની સહી માટે મોકલે છે. પાર્લમેન્ટમાં કોમન્સની સભાનું

જોર વધારે છે. વિલાયતમાં કાયદાનું માન ઘણુંજ છે. રાજા પણ કાયદા વિરૂદ્ધ ચાલે તો શિક્ષાપાત્ર ગણાય છે. આગળ ઇ. સ. ૧૬૪૯માં પહેલા ચાર્લ્સને તથા બીજા જેમ્સ રાજાને ૧૬૮૮માં રૈયત વિરૂદ્ધ વર્તવાથી સજા ખમવી પડી હતી. ઇંગ્રેજી કાયદામાં હાલ એવી કહેવત ચાલે છે કે 'રાજા કદી ગુનો કરતોજ નથી' એની મતલબ એ છે કે રાજાના હુકમથી કોઇએ કંઈ ખોટું કામ કર્યું હોય તો તેની સજા રાજાના તરફનો હુકમ માનનાર અમલદારને થાય છે, પણ રાજા તે બાબત જોખમદાર નથી. કારણ કે રાજાનું કહેવું કાયદા વિરૂદ્ધ છે કે કાયદા પ્રમાણે છે તે અમલદારે સમજવું જોઇએ. આવા સારા કાયદાને લીધે ઇંગ્લાંડનો કાયદો બાજા દેશ કરતાં વખણાય છે. એથી લોકોના જાનમાલનું બરાબર રક્ષણ થાય છે. લોકોના આબાદી વધે છે, કોઈ-નાથી જુલમ થતો નથી અને ચઢતી હાલતમાં આવે છે.

પાઠ ૭૨.

ફ્રાન્સ=એ યુરોપખંડમાં ગ્રેટબ્રિટનની દક્ષિણમાં દેશ છે

છાછરા=થોડા ઉંડા

ધાડી=વધારે ગાય

ફળદુપ=રસાળ

મોર=આંબા, આમલી વગેરેના ફૂલ

મઘમઘાટ=બહેક બહેક

ઢોળાવ=ઢાળ

લૈઓન્સ=હ્રોન ને સોન નદીના સંગમપર બીજા નંબરનું શહેર છે.

ફ્રાંક=ફ્રાન્સ દેશનો પોણા રૂપીઆની કિંમતનો રૂપાનો સિકકો

દશાંશ=જે અપૂર્ણાંકના છેદ દસ, સો, હજાર એમ દસના દસ ગણા હોય તે

સેનેટ=સ્વતંત્ર સંસ્થાનની રાજકીય [સભા

ડેપ્યુટિ=મદદગાર

પ્રેસિડંટ=અધ્યક્ષ; પ્રમુખ

સંમતિ=(સં+મતિ)=સલાહ

આરમાર=લડાઇના વહાણનો કાફલો

પાઠ ૭૩

અઘોર=ભયંકર; બિહામણા
કલણ=જે પાણીવાળી જગામાં પગ ઉંડા ઉતરી જાય છે તે; ખુંચી જવાય એવી જમીન
સરાસરી=સરેરાસ
ક્વાસ=જળ, મધ, અને મીઠું મેળવીને તેનું પાણી કરે છે તે
પેટ્રોગ્રેડ=નીવા નદી પર રશિઆની રાજધાનીનું શહેર છે
પ્લાટિનમ=એક જાતની ધાતુ
સેંટપીટર્સબર્ગ=રશીઆની રાજધાનીનું શહેર નીવા નદીપર હતું.
એક સત્તાક=એકની સત્તાવાળું

સવાલ—ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પહેલા બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. વસ્તીના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. રશિઆના રાજ્યના મુખ્ય કેટલા ને કયા કયા ભાગ છે? યુરોપખંડમાં સૌથી મોટામાં મોટી નદી, મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર અને મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર કયું છે? એશિઆઇ રશિઆના ભાગ ગણાવો. રશિઆમાં કયા કયા પર્વતો છે અને તેમાં શેની શેની ખાણો છે? કેરોસીન તેલ કયાંથી નીકળે છે? બાકુથી બાતુમ કેરોસીન લઇ જવા માટે શી ગોઠવણ કરી છે? રશિઆની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું છે, અને જુની રાજધાનીનું શહેર કયું હતું? રશિઆના રાજાને શું કહે છે? રશિઆના રાજ્યના ઇતિહાસનો આરંભ કયારથી થયો?

પાઠ ૭૪.

બાબીલન=એ એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં શહેર છે (એમાં સિકંદર ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૩માં મરણ પામ્યો હતો)
ઉદય પામી=ચઢતીમાં આવી
અસ્ત થયાં=નાશ પામ્યાં
આર્મિનીઅન=આર્મિનીઆના રહેવાસી

કોન્સ્ટંટિનોપલ=ઇસ્તંબુલ
લાદીને=નાખીને
બેદાના=એક જાતની ઓષધી
કમાવેલાં=પકવેલાં
સર્વોપરિ=(સર્વ+ઉપરી)=બધાથી ચઢિઆતું
ઉરૂમિઆ=એ ઇરાનમાં સરોવર છે
સંત=સાધુ; ત્યાગી; વેરાગી
પરસેપોલીસ=પારસીપુરી
શિરાજ=ઇરાનમાં શહેર છે એમાં સાદી અને હાજી નામે કવિ જન્મ્યા હતા.
આયાત=પરદેશથી આવતો માલ
નિકાસ=પરદેશ જતો માલ
તહેરાન=ઇરાનની રાજધાનીનું શહેર
ઝરથોસ્ત=પારસી ધર્મ સ્થાપનાર

પાઠ ૭૫.

ક્ષેત્રફળ=લંબાઇ અને પહોળાઇનો ગુણાકાર
બોડા=ઝાડપાન વગરના
પુરાં=પુરતા; જોઇએ તેટલા
જમાનો=જુગ
ઘાઘરો=ઘેરવાળો ચણીઓ
ભૂષણ=શણગાર
પેકીન=એ ચીનની રાજધાનીનું શહેર છે.
ઘરડા વરડા=પૂર્વજો; બાપદાદા
કોરીઆ=એ ચીનમાં દ્વીપકલ્પ છે
નવાસવા=અજાણ્યા
પંક્તિ=વર્ગ
નિપુણ=હોશિયાર
ટોકિઓ=યદો;જાપાનની રાજધાનીનું શહેર છે

પાઠ ૭૬.

દ્રવ્ય=પદાર્થ
વાસ્તવિક=ખરેખરૂં
સ્પષ્ટ=બરાબર
અવકાશ=ખાલી જગ્યા; પોલાણ
સિદ્ધ=સાબીત
સંબંધાકર્ષણ=(સંબંધ+આકર્ષણ) =પદાર્થના પરમાણુ એક બીજાને ખેંચી રાખે છે તે.
સમુહ=જથો

સવાલ—દુનિયાની વસ્તુઓ જોતાં તેના કેટલા મોટા વર્ગ

પાંડી શકાય અને તે કયા કયા ? દ્રવ્યના ત્રણ વર્ગ શાને લીધે પડયા ? દ્રવ્યના ત્રણ રૂપમાં ફેર પડવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૭.

છલોછલ=બાથાબાથ; ટંકોટંક
અભેદ્યપણું=જુદા ન પડવાપણું
બુંદ=ટીપું
પરમાણુ=કોઈપણ વસ્તુનો અત્યંત ઝીણો ભાગ
છિદ્રાળુ=(છિદ્ર+આળુ)=કાણુંવાળું
સંકોચન=સંકોચાઈ જવું તે
જડ=ચેતન વગરનું
અદૃશ્ય=નહિ દેખાવું; ગુપ્ત
બાષ્પ=બાફ; વરાળ
જડત્વ=જડપણું; પોતાની મેળે હાલે નહિ તેવું
સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ=હાલત=અસલ રૂપ+સ્થાપક=સ્થાપનાર) અગાઉની સ્થિતિમાં આવનાર

સવાલ—પદાર્થમાં સાત સામાન્ય ગુણો છે તે કયા કયા ?

પાઠ ૭૮.

સમતોલપણું=સરખાપણું
સ્થળાંતર=(સ્થળ+અંતર)=જગામાં ફેરફાર
સ્થિરતા=કાયમપણું
ઉપાધિ=કારણ
વિકાર=ફેરફાર
બાહ્ય=બહારની
ગતિમાન=ગતિવાળું; ગતિમાં હોય તેવું
અવસ્થા=હાલત
વલણ=ઇચ્છા

સવાલ—બળનું સમતોલપણું દાખલો આપી સમજાવો. પદાર્થો સ્થળાંતર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૯

ઢાળ=ઢોળાવ; સરખી ઢાળ પડતી સપાટી
અર્થાત્=મતલબ કે
ટોટો=ખોટ
સાટું=બદલો; અવેજ
યાંત્રિક=યંત્રની

સવાલ—દાદરો, સીડીઓ અને ડુંગરના રસ્તા એ કયા યંત્રના સાદાં રૂપાંતર છે? ઢાળ શી રીતે બને છે? ઢાળમાં ઉંચાઇ વધે તેમ લાભ ઓછો થાય કે વધારે? ઢાળમાં કેટલી રીતે બળ લગાડાય છે અને કઇ કઈ? જ૦ બે રીતે લગાડાય છે. ૧) ઢાળની સમાંતર દિશામાં. ૨) પાયાની સમાંતર દિશામાં. બળમાં લાભ કયારે વધારે અને કયારે ઓછો થાય? ઢાળ વિષે કયો નિયમ યાદ રાખવા જેવો છે?

પાઠ ૮૦.

ફાચર=પાયા આગળ જોડાઇ ગએલા બે ઢાળવાળો કકડો
પેચ=ફેર; સ્ક્રૂ
સ્થાયી=કાયમ
વકાસ=ફાટ
ગોદી=બાંધેલી ખાડી; વહાણ સમારવાની જગા
મરોડી=ફેર
આંસ=ધરી
દુમકલાસ=એ નામનું યંત્ર, (એ ઘરના થાંભલા ઉંચકવા વગેરે કામમાં વપાય છે)
પસિઆરૂં=ખીલી ઘાલવાનું નાકું
અન્ય=બીજા
વા=અથવા
નર=ખીલીના દોરા

ફાચર વિષે સમજ—પાયા આગળ જોડાઇ ગએલા બે ઢાળને ફાચર કહે છે. એમાં બે ઢાળ એકઠા મળેલા હોય છે. ફાચરની લંબાઇ તે ઢાળનો પાયો છે સુથાર, લાકડા ફાડનાર વગેરે વાંસલો, કુહાડી અને છીણી વગેરે વાપરે છે તે ફાચર છે. તેનાપર ખેંચાણ કે દબાણ કરવાથી બળ લાગતું નથી. પણ ઉંચેથી ઘા માર્યાથી બળ લાગે છે. એવા આકારથી પાણી કાપવું સહેલું પડે છે, તેથીજ હોડી, વહાણ, પક્ષીની પાંખ, માછલાં વગેરેનો આકાર ફાચર જેવો કરેલો છે.

પેચ વિષે વિશેષ સમજ—પાયાને સમાંતર બળ લગાડેલા ઢાળને પેચ અથવા ફેર કહે છે; અંગ્રેજીમાં એને સ્ક્રૂ કહે છે. પેચ

ચોપડીઓ, ગાંસડીઓ વગેરે દાબવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

સાર—બધી યાંત્રિક શક્તિઓમાં આ નિયમ ખાસ યાદ રાખવાનો છે કે **"અંતરમાં જેટલો ટોટો થાય છે તેટલો બળમાં લાભ મળે છે."**

પાઠ ૮૧.

ગુરુત્વાકર્ષણ=(ગુરુત્વ=ભારેપણું+આકર્ષણ=ખેંચાણ)=પૃથ્વી ભારના પ્રમાણમાં બધા પદાર્થોને ખેંચે છે તે

આકર્ષણ=ખેંચાણ(આ=મર્યાદા+કૃષ=ખેંચવું+અન)=ખેંચવું તે; ખેંચાણ. આકર્ષણ મુખ્ય પાંચ જાતનું છે ૧) ગુરુત્વાકર્ષણ ૨) સ્નેહાકર્ષણ ૩) કેશાકર્ષણ ૪) લોહચુંબકાર્ષણ ૫) વિદ્યુતાકર્ષણ.

કેશાકર્ષણ=લુગડાની કોર પાણીમાં બોળીએ છીએ ત્યારે ઉંચે પણ લુગડું ભિંજાય છે તે

તત્ત્વવેત્તા=તત્વજ્ઞાની

નિરીક્ષા=ધારીને જોવું તે

ચાંપનો કાંટો=કાટલાં વગર તોળી શકાય એવો કાંટો

ઉપયોગી સાર—બધી વસ્તુઓને આકર્ષણ બે પ્રમાણમાં લાગે છે. ૧) રજકણના પ્રમાણમાં. ૨) અંતરના પ્રમાણમાં. રજકણનું સમ પ્રમાણ એટલે રજકણ ઓછા તેમ આકર્ષણ ઓછું; અને અંતરનું વ્યસ્ત પ્રમાણ એટલે અંતર વધારે તેમ આકર્ષણ ઓછું. ને અંતર થોડું તેમ આકર્ષણ વધારે. ધુમાડો, વરાળ વગેરે ગુરુત્વાકર્ષણ તોડીને ઉપર ચઢે છે તેનું કારણ એ છે, કે હવાપર વધારે આકર્ષણ થવાથી તે ચારે તરફ દબાણ કરી નીચે આવે છે, ને ધુમાડો, વરાળ વગેરે હલકાં હોવાથી તેના પર તરે છે. મતલબ કે હવા તેને ટેકવી રાખે છે, જો હવા ન હોય તો ધુમાડો, વરાળ વગેરે નીચેજ પડે. ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ કહ્યો છે તે ન હોત તો પૃથ્વીના પૃષ્ઠ

ઉપર મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, પથરા, ઘરો, નદીઓ, સરોવરો અને મહાસાગર હોઈ શકતજ નહિ. પૃથ્વી પણ ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને લીધેજ પોતાની સ્થિતિમાં રહેલી છે. આકર્ષણની શોધ સર ઐસાક ન્યૂટન નામના એક વિદ્વાને કરી છે. એ વિદ્વાન ઈ. સ. ૧૬૪૧થી ૧૭૨૭માં થઇ ગયો.

પાઠ ૮૨.

ગુરુત્વમધ્યબિંદુ=ભારની વચ્ચેનું ઠેકાણું; હરકોઈ પદાર્થના જે ઠેકાણુંને ટેકો લેવાથી તે પદાર્થ બરાબર તોળાય તે ઠેકાણાને તેનું ગુરુત્વમધ્યબિંદુ કહે છે. ગુરુત્વમધ્યબિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય એમ નથી; પણ ભારની વચ્ચેજ હોય છે,

ગુરુત્વરેખા=પદાર્થના મધ્યબિંદુથી પૃથ્વીના મધ્યબિંદુ સુધી દોરેલી જે લીટી તે (પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો આધાર એના પર રહેલો છે)

સમતોલ=સરખો ભાર

સાર—ગુરુત્વમધ્યબિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય છે એમ નથી. પણ ભારની વચ્ચે હોય છે. પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો આધાર ગુરુત્વરેખાપર રહેલો છે. જો ગુરુત્વરેખા પાયામાંથી ખસી જાય તો પદાર્થ પડી જાય છે, ને પાયાની વચ્ચે હોય ત્યાં સુધી પડતો નથી. કુસ્તી કરનારા પગ પહોળા રાખે છે તેનું કારણ એજ છે કે ગુરુત્વરેખા પાયાની વચ્ચે રહે.

પાઠ ૮૩.

ધ્વનિ=અવાજ; નાદ

ઇંદ્રિય બોધ=ઈંદ્રિયને જ્ઞાન

લોલક=લટકણ

બેશક=(બે+શક) નક્કી

પડઘો=સામો અવાજ; પ્રતિધ્વનિ

તરંગો=મોજાં

મુંઝવણ=અવઘડ; અગવડ

સવાલ—અવાજ એટલે શું તે સમજાવો. મોજાં શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે દાખલો આપી સમજાવો. અવાજ બધી દિશામાં સંભાળવાનું કારણ શું ? અવાજને ગતિ કોણ આપે છે ? અવાજ દર સેંકડે કેટલા ફુટ ચાલે છે ? અવાજ કાને શા કારણથી સંભળાય છે ?

પાઠ ૮૪.

ઉષ્ણતા=(ઉષ=ઉનું થવું+તા)=ગરમી
ઈથર=ઘણો ઠંડો અને પાતળો વાયુ રૂપી પદાર્થ
ઘટ=જાડો
પ્રકાશિત=(પ્રકાશ+ઇત)=તેજસ્વી
ત્વરા=ઝડપ
પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક)=દરેક
મોજાં=તરંગો
ગતિ=બળ; શક્તિ
અવકાશ=બે જગા વચ્ચેનું છેટું
પસરે=ફેલાય
સહજ=થોડી મહેનતે
અણુ=રજકણ
પ્રતિસારક=છૂટું પાડનાર
મનોરંજક=આનંદકારક
વિરંગી=(વિ+રંગ+ઈ)=તરેહ તરહના રંગવાળું
જ્યોતિ=દીવાની સળગતી વાટ

પાઠ ૮૫.

વાહક=લઇ જનાર; લેનાર
મંદવાહક=(મંદ=ધીમું+વાહક=લેનાર)=ધીમે ધીમે ગરમી લઇ જનાર
મધાર્ક=દારૂનો અર્ક
સંસર્ગ=સંબંધ
ભ્રમણ=ભટકવાપણું
ઉષ્ણતાનયન=રાજકણોને સાથે લઇને ગરમીનું પસાર થવું તે
ઉષ્ણતાવહન=રજકણોમાં થઇને ગરમીનું પસાર થવું તે.
આંદોલન=(આંદોલ=ડોલાવવું+અન)=હાલ્યા કરવું તે; ગતિ; હાલવાની ક્રિયા.

પાઠ ૮૬.

દ્રાવણ=ઓગાળવું
દ્રાવણબિંદુ=ઓગાળવાની હદનું બિંદુ

અંદોલી=હાલી
કૃતિમ=બનાવટી
અભ્યાસ=મનન; અધ્યયન
ઉષ્ણુતાબિંદુ=ગરમીનું બિંદુ
નિકટ=પાસે
કોલોનવોટર=એક અંગ્રેજી દવા

સવાલ—સેંટિગ્રેડ ઉષ્ણુતામાપક યંત્રમાં બરફ, સીસું, રૂપું, તથા સોનું કેટલે અંશે ઓગળે છે? બરફનું પાણી થતી વખતે ઉષ્ણુતા-માપક યંત્ર પર ગરમીની અસર શા માટે જણાતી નથી? તે ગરમી ક્યા કામમાં ખપે છે અને તેને કેની ગરમી કહે છે? વરાળની છુપી ગરમી સમજાવો. પાણીને સો અંશ ગરમ કરવાનો સહેલો પ્રયોગ કહો. કૃતિમ ઠંડી ઉત્પન્ન કરી પાણીનું બરફ ક્યા નિયમે બનાવવામાં આવે છે તે કહો. માથું દુખતું હોય ત્યારે કોલોનવોટરના અથવા ઠંડા પાણીના પોતા શા માટે મૂકે છે? કુજામાંનું પાણી શા કારણથી ઠંડું રહે છે?

પાઠ ૮૭.

સ્વપ્રકાશક=(સ્વ+પ્રકાશક)=પોતાની મળે પ્રકાશનાર; જે પદાર્થમાંથી પ્રકાશ નીકળે છે તે. જેવા કે સૂર્ય. દીવો, બળતા પદાર્થ વગેરે
પરપ્રકાશક=(પર+પ્રકાશક)=બીજાના તેજથી પ્રકાશનાર, જેવા કે ચંદ્રમા, કાચ, લાકડું, માટી વગેરે
પરાવર્તન પામી=(પરા=પાછું+વર્ત=વળવું+અન)=પાછો ફેંકાઈ
ત્વચા=ચામડી
જ્ઞાનતંતુ=(જ્ઞાન+તંતુ) શરીરમાં ઝીણા તાર જેવી મગજને ખબર પહોંચાડનારી નસો; જ્ઞાનરજ્જુ
કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ
તેજસ્વી=પ્રકાશિત
ભેદીને=અંદર પેસીને

સવાલ—અજવાળા ને ગરમીનું મોટું મૂળ કયું? આંધળા માણુસ શા માટે દેખી શકતા નથી? હરકોઈ પદાર્થ જોવા માટે કઈ

કઇ ત્રણ ચીજો જોઈએ ? જ. પદાર્થ, અજવાળું ને આંખ. સ્વપ્રકાશક અને પરપ્રકાશક પદાર્થો ગણાવો. પ્રકાશ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? પ્રકાશનાં કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે એ વાત પ્રયોગથી સાબીત કરો. અપારદર્શક પદાર્થનો ઓળો શા માટે પડે છે તે સમજાવો. છાયડામાં અને આપણા ઘરમાં પ્રકાશ જોઇ શકીએ છીએ તેનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૮૮.

ઘાડાઇ=જાડાપણું; જાડાઈ

અસમાનતા=(અ+સમાન+તા)= સરખાપણું નહિ તે

અનિયમિત=(અ+નિયમ+ઇત)= નિયમ વગર

વક્રીભવન=(વક્રી=વાંકું+ભવન= થવું)=એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશના કિરણ વાંકા વળે છે તે.

પ્રમાણ=માપ

બેશ=સારી

પ્રતિબિંબ=(પ્રતિ+સામું+બિંબ= આકાર)=સામો આકાર

ઉંધી=અવળી; સામી

અસ્થિર=(અ+સ્થિર)=સ્થિર નહિ તે

અસમાન=(અ+સમાન=સરખી) સરખી નહિ તે.

સવાલ—આરસી સુરજની સામી ધરવાથી આપણી મરજી પ્રમાણે કિરણો હરકોઇ દિશામાં શા કારણથી ફેરવી શકીએ છીએ ? આરસીમાંથી કિરણો શા માટે પરાવર્તન પામે છે ? અપારદર્શક પદાર્થનું પ્રતિબિંબ શા કારણથી પડતું નથી ? આરસીની સામે સીસાપેનની અણી ધરી પ્રતિબિંબ તરફ નજર કરીએ તો શું માલમ પડશે ?

પાઠ ૮૯.

રેખા=લીટી

બહુધા=ઘણું કરીને

ક્ષિતિજ=પૃથ્વી ને આકાશ મળી ગએલું બતાવનાર લીટી

વસ્તુતઃ=ખરી રીતે

પાઠ ૮૭, ૮૮, ૮૯, નો સાર—અજવાળા તથા ગરમીનું મૂળ સુરજ છે. પ્રકાશના કિરણ વસ્તુઓ પર પડે છે, તે ત્યાંથી પાછા ફેંકાઇ આપણી આંખમાં પેસે છે તેથી હરેક વસ્તુઓ આપણે જોઇ શકીએ છીએ. હરકોઈ પદાર્થ જોવાને માટે તે પદાર્થ, અજવાળું અને આંખ એ ત્રણ જોઇએ. પ્રકાશનાં કિરણના ગુણ–(૧) પ્રકાશનાં કિરણ પરાવર્તન પામે છે. જે પદાર્થનાં પૃષ્ટ ચળકતાં છે તે ઉપરથી પરાવર્તન ઘણું થાય છે, ને ઝાંખા પદાર્થ પરથી પરાવર્તન થોડું થાય છે. (૨) પાણી અને કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાંથી પ્રકાશ આરપાર જઇ શકે છે. પણ અપારદર્શક પદાર્થમાં તેમ થતું નથી, કેમકે ત્યાંથી કિરણો પાછા ફેંકાઇ બીજે રસ્તે ચાલ્યાં જાય છે. પ્રકાશનાં કિરણ દબાતા જાય તેમ સામેના પદાર્થનો ઓળો પડે છે. (૩) પ્રકાશના કિરણ એક જગાએથી બીજી જગાએ બહુ ઝડપથી જાય છે. પ્રકાશ એક સેકંડમાં એક લાખ ૮૬ હજાર મૈલ ચાલે છે. સૂર્યથી પ્રકાશને આવતાં ૮। મિનિટ લાગે છે, એની શોધ રીમર નામે ડેન્માર્કના ખગોળવેત્તાએ ઇ.સ. ૧૬૭૫માં કરી. (૪) હીરા વગેરે ચળકતા પદાર્થોમાં પોતાનું તેજ નથી, પણ બીજાનું તેજ તેમના ઉપર પડીને તે બધું પરાવર્તન પામે છે; તેથી તે વધારે ચળકતા જણાય છે. પ્રકાશના કિરણ આપના મોં ઉપર પડીને ત્યાંથી પરાવર્તન પામી આરસીપર પડે છે ને ત્યાંથી પાછા પરાવર્તન પામી આપણી આંખમાં પેસે છે, તેથી આરસીમાં આપણું મોં દેખાય છે. પ્રકાશના કિરણનો પતન કોણ=પડતી વખતનો ખુણો અને પરાવર્તન કોણ=પાછા ફેંકાતી વખતે જે ખુણો થાય છે તે બરાબર હોય છે. (૫) પ્રકાશનાં કિરણ ત્રાંસી લીટીમાં જવાથી તેનો આકાર સામેના પદાર્થ પર ઉંધો દેખાય છે તેને લીધેજ પાણીમાં

ઝાડની ટોચ નીચે અને થડ ઉંચે જણાય છે. અથવા આરસીમાં જોઇએ તો ડાબો ભાગ જમણી તરફ અને જમણો ભાગ ડાબી તરફ દેખાય છે. બીજું પરાવર્તન પામવાથી પદાર્થ મોટા પણ દેખાય છે. (૬) પ્રકાશનાં કિરણ વક્રીભવન પામે છે એટલે એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણ વાંકાં વળે છે. એજ કારણથી દીવાના કોડીઆમાં મૂકેલી સળી તથા પાણીમાં મૂકેલી લાકડી વાંકી જણાય છે. કારણ કે કોડીઆમાં જે સળી મૂકેલી છે તેમાંથી નીકળતાં કિરણ દીવેલની બહાર સીધી લીટીમાં જતાં નથી પણ મરડાય છે તેથી સળી વાંકી જણાય છે. વક્રીભવનથી નાના પદાર્થ મોટા દેખાય છે અને આઘેનાં પદાર્થ પાસે જણાય છે, સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં અથવા દૂરબીનમાંથી જોતાં પદાર્થ મોટા તથા પાસે દેખાય છે. વક્રીભવન થવાથી અજવાળાના કિરણનું પૃથક્કરણ થાય છે ને તેથી તેના સાતે રંગ જુદા જણાય છે.

પાઠ ૯૦.

ગર=અંદરનો માવો; ગર્ભ
ઘર્ષણવીજળી=બે પદાર્થોને ઘસવાથી જે વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે તે
આકર્ષાય=ખેંચાય

સવાલ—ઘર્ષણ વીજળી એટલે શું તે પ્રયોગ કરી સમજાવો. કયા કયા પદાર્થમાં વિદ્યુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકે? કાચમાં વિદ્યુત વહેતી નથી તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. વિરૂદ્ધ ગુણવાળી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી બતાવો. વિદ્યુતનો ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૯૧.

ઢઢ્ઢો=પતંગની વચ્ચેની ઉભી દાંડી
ઘનઘોર=અંધારાએલું
ભંગ=નાશ

વિદ્યુતવાહક=(વિદ્યુત+વાહક)=જેમાં થઇને વીજળી ઝટ વહી શકે છે તે

સર્પાકાર=(સર્પ+આકાર)સાપના જેવો ઘાટ

ધારણા=અટકળ; અનુમાન

ધ્વનિ=અવાજ

સવાલ—વાદળામાંથી વીજળીને નીચે ઉતારવા માટે ફ્રેંકલીને શી યોજના કરી ? વાતાવરણમાં વીજળી ક્યારે ક્યારે હોય છે એ બાબત કંઈ નિયમ છે? વીજળી ક્યારે પડે છે ? મોટી ઇમારતનો વીજળીથી બચાવ કરવાને શી ગોઠવણ કરેલી હોય છે ? કેવા પદાર્થપર વીજળી પડવાનો સંભવ વધારે છે? વીજળીનો ચમકારો પહેલો થાય છે ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે તેનું કારણ શું ?

સાર—વીજળી કોઈ પદાર્થ પર પડી નુકસાન કરે છે તેમ એનાથી લાભ પણ ઘણા છે. ૧) હલકી ધાતુપર કીમતી ધાતુ ચઢાવી શકાય છે. ૨) આગબોટ ચાલે છે. ૩) ભાંગેલા વહાણના ખોખાં દરીઆમાંથી ઉડાવી દે છે. ૪) પહાડ ફાડી રસ્તા બનાવે છે. ૫) લાખો ગાઉની ખબર ટુંક વખતમાં પહોંચાડે છે. ૭) આગગાડી ચાલે છે. ૮) છબીઓ પડે છે. ૯) દીવા થાય છે. ૧૦) સંચાઓ એની મદદથી ચલાવાય છે. વગેરે વગેરે.

પાઠ ૯૨.

નાવિક=(નૌ=વહાણ+ઇક)=વહાણવટી; સુકાની; ટંડેલ

અન્વય—(લોહ)ચુંબક લોહને નચવે (છે) (અને) ઉત્તર દિશામાં રાખે (છે;) નાવિક હોકાયંત્રથી ખરેખર આશીશ દે (છે)

સમજુતી—લોહચુંબક લોઢાને નચવે છે અને (હોકાયંત્રની સોયને) ઉત્તર દિશામાં રાખે છે; માટે હોકાયંત્રથી વહાણવાળા ખરેખર

આશીશ દે છે.

લોહકાંત=લોઢાને ખેંચનાર;લોહચુંબક

ચમકબાણુ=એક જાતનું મટોડી સાથે મળી ગએલું લોઢું

આકર્ષણ શકિત=ખેંચાણુ શકિત

ઘુમરી=ચકરી

આભ=વાદળ

માલમ=કપ્તાનના હાથ નીચેનો અમલદાર

ઘર=હરકોઇ વસ્તુ મૂકવા માટે અંદરથી પોલી જે વસ્તુ તે; ખોખું

સવાલ—લોઢાને ખેંચવાનો ગુણ શેમાં હોય છે? લોઢાને આપણે એવો ગુણ આપી શકીએ છીએ તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. લોહચુંબકના કયા ભાગપર ચુંબક ગુણ હોય છે? લોહચુંબકનો ગુણ કઇ દિશા તરફ વળી રહેવાનો છે, એ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હોકાયંત્રની શોધ આજથી કેટલા વર્ષપર થઇ અને જયારે એ યંત્ર નહોતું ત્યારે શી શી શાહરકતો પડતી હતી? હોકાયંત્રની રચના સમજાવો, જમીનપર વાપરવાનું હોકાયંત્ર અને દરીઆમાં વાપરવાનું હોકાયંત્ર એ બેમાં શું ફેર હોય છે?

પાઠ ૯૩.

ઘટના=બનાવટ

અદ્રશ્ય=દેખાય નહિ તેવું; ગુપ્ત

વહેર=ઝીણો ભુકો

કિંચિત=જરા જેટલો; થોડો

દહન=સળગવું તે; બળવું તે

સેંદ્રિય=(સ+ઇંદ્રિય)=ઇંદ્રિયવાળા

અંશ=ભાગ

સવાલ—હવામાં ઓકિસજન શા પ્રમાણમાં છે? હવામાં ઓકિસજન પાંચમા ભાગ જેટલો છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હવામાં બીજું કયું મુખ્ય તત્ત્વ છે? નાઇટ્રોજનનો ગુણ કહો. હવા કયા કયા મુખ્ય તત્ત્વના સંયોગથી બનેલી છે? હવામાં એ બે તત્ત્વ સિવાય બીજા કયા કયા પદાર્થો છે? પાણીની વરાળ શા પ્રમા-

ણુમાં છે? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શા પ્રમાણમાં છે?

પાઠ ૯૪.

ઘટકાવયવ=(ઘટ=તત્ત્વ+અવયવ=ભાગ)=તત્ત્વનો ભાગ

પેશી=ઝીણા તંતુ

તેજાબ=એસિડ

સોડાવોટર=(સોડા+વોટર=પાણી)=સોડાવાળું પાણી

ઉચ્છ્વાસ=(ઉત્=ઉંચો+શ્વાસ=દમ કાઢવો તે) દમ મૂકવો તે.

પૂર્તી=પૂરણી

ઉત્કૃષ્ટ=ઘણું સારું; શ્રેષ્ઠ

સવાલ—ઓક્સિજનના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. નાઈટ્રોજનના ગુણ તથા ઉપયોગ ગણાવો. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શું શું મળીને બનેલો છે? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ હવા કરતાં ભારે છે તે તમે શાથી જાણ્યું? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ કોને ફાયદો કરતા છે? પ્રાણીઓ શ્વાસમાં હવામાંથી શું લે છે ને શું બહાર કાઢે છે?

સાર—શીશીમાં દીવો બાળવાથી કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, એજ શીશીમાં જો આપણે દીવો મૂકીએ તો તે હોલવાઈ જાય છે. કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ એ ઝેરી હવા છે, પ્રાણીને તે કામનો નથી;પણ વનસ્પતિને તે ઘણો જરૂરનો છે; પ્રાણીઓ જે વાયુ લે છે તે ઓક્સિજન. ઓક્સિજન વગર પ્રાણીઓ જીવી શકે નહિ, માટે એને પ્રાણવાયુ પણ કહે છે. જો આપણે બરણીમાં ફોસ્ફરસ બાળીશું તો તેમાં ફોસ્ફરસ એસિડ બનશે અને તેમાંની હવામાંનો નાઈટ્રોજન તેમાં રહેશે. એ દહન ક્રિયાને મદદ કરતો નથી, અને એ જીવતાં પ્રાણીને ઉપયોગી નથી, વળી તેમાં ઉંદરો મુકવાથી તેઓ તરત મરી જાય છે. એમાં સ્વાદ અને વાસ નથી. ઓક્સિજન વાયુ એકલો લેવાથી નુકસાન થાય છે કારણ કે તે બહુ જલદ છે, માટે તેને મંદ કરવાને

નાટ્રોજન ઉપયોગી છે, જો તમે સ્લેટપર ઉચ્છ્વાસ મૂકશો તો તે ભીની થશે. એ ઉપરથી જણાય છે કે હવામાં પાણીની વરાળ છે. જો હવામાં પાણીની વરાળ ન હોય તો સઘળી વનસ્પતિ સુકાઇ જાય અને પ્રાણીઓ મરી જાય. એને લીધેજ વનસ્પતિ લીલી રહે છે, ચુનામાં નવસાર મેળવવાથી એમોનીઆ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. વાતાવરણમાં (હવામાં) ઓક્સિજન, નાટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ, પાણીની વરાળ ને એમોનીઆ હોય છે. ૧૦૦ ભાગ વાતાવરણ (હવા) માં ૨૧ ભાગ ઓક્સિજન, ૭૮$\frac{૪}{૧૦}$ ભાગ નાટ્રોજન અને $\frac{૪}{૧૦}$ભાગ કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ; પાણીની વરાળ, એમોનીઆ, અને ઝીણી રજ વગેરે હોય છે.

પાઠ ૯૫.

કાળજું=કલેજું; પેટમાંનું જમણી તરફનું એક અંગ

બરોળ=પેટમાંની ડાબી બાજુની ગાંઠ; તલી

મૂત્રપિંડ=ગુરદા: પેઢુમાં રહેલી પિશાબની ગાંઠ

ઉદર=પેટ

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લી

પરોક્ષ=અદ્રશ્ય; ગુપ્ત

પિત્તાશય=(પિત્ત+આશય=ઠેકાણું) પિત્તને રહેવાનું ઠેકાણું; કાળજું

યકૃત=હૃદય; કાળજું

આંતરડું=પેટના ડાબા છેડાથી ગાંડની કુલ્લી સુધીની જે નળીમાં નર્ક રહે છે અને જેમાંથી નર્ક નીચે ઉતરે છે તે; મળનળી

રતુમડો=રતાશ પડતો

કોષો=શરીરમાં પાંચ ઘર કલ્પ્યા છે તે (પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, આનંદમય, અન્નમય)

માતાબર=બાડું ને મેલું

પિત્ત=કાળજામાં લોહીથી જુદો પડેલો પીળો પ્રવાહી પદાર્થ

દ્વાર=બારણાં; રસ્તા; કાણાં

માંસરસ=માંસગોળમાંથી નીકળેલો

રસ, જેમાંથી માંસ બને છે તે
શર્કરા=ખાંડ; સાકર
બેચેની=ઉદાસી; અસુખ
ગંભીર=ભયંકર
પ્લીહા=બરોળ
અંતર્ગોળ=માંહેથી ગોળ
ગુરદા=મૂત્રપિંડો
રગસીઆ=લાંબો વખત પહોંચે એવા

પાઠ ૯૬.

મુકાબલો=સરખામણી
પ્રકાશમાન=(પ્રકાશ+માન)=તેજસ્વી
તેજોમય=પ્રકાશિત
તેજાવરણ=(તેજ+આવરણ=ઢાંકણ) પ્રકાશનું ઢાંકણ
રંગાવરણ=(રંગ+આવરણ)=રંગનું ઢાંકણ.
મુકુટાવરણ=(મુકુટ+આવરણ)= કિરણોનું ઢાંકણ
વિલક્ષણ=નવાઈ જેવા

સવાલ—પૃથ્વીથી સુરજ કેટલો આઘો છે? પૃથ્વીથી સુરજ કેટલા ગણો મોટો છે? પૃથ્વીથી સુરજ જેટલા ઘણો મોટો છે તેટલા ગણો ભારે છે કે નહિ? અને નહિ તો તેનું કારણ શું? સૂર્ય પોતાની ધરીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં ફરી વળે છે? તેજાવરણ સિવાય બીજા આવરણ છે કે નહિ અને છે તો કયા કયા? રંગાવરણ શેનું બનેલું હોય છે? મુકુટાવરણ શેનું બનેલું છે? એ આવરણો દેખતાં કેમ નથી? એ આવરણો કયારે દેખી શકાય છે?

પાઠ ૯૭.

કળા=ચંદ્રબિંબનો ૧૬ મો ભાગ; તેજ
સૂર્યગ્રહણ=જ્યારે સૂર્ય અને પૃથ્વી એ બેની વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે ત્યારે ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર પડવાથી પૃથ્વીના લોકોને સૂર્ય દેખાતો નથી. (એ અમાસે થાય છે) કેમકે તેજ દિવસે સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વી એ ત્રણે સીધી લીટીમાં આવે છે સૂર્યગ્રહણ ત્રણ જાતનું થાય છે (૧) ખગ્રાસ, (૨) કંકણાકાર, (૩) ખંડીત

ગ્રહણ=(ગ્રહ=લેવું+અન=ક્રિયા બતાવનાર પ્રત્યય)=આકાશમાં એક પદાર્થનો છાયો બીજા પદાર્થપર પડે છે ત્યારે તે બીજા પદાર્થનું ગ્રહણ થયું કહેવાય છે

ધૂમકેતુ=પુછડીઓ તારો

ષષ્ઠાંશ=(ષષ્ઠ=છ+અંશ) છઠ્ઠો ભાગ

નિરીક્ષક=ધારી ધારીને જોનાર

નિરીક્ષણ=ધારી ધારીને જોવું તે.

સેંટિગ્રેડ=સો અંશનું ગરમીમાપકયંત્ર

અમાસ=સંસ્કૃત અમાવાસ્યા ઉપરથી (અમા=સાથે+વસ=રહેવું)

સવાલ—ચંદ્રને પૃથ્વીનો ગ્રહ શા માટે કહે છે? પૃથ્વીની આસપાસ કેટલા દિવસમાં એક ફેરો ફરી વળે છે? ચંદ્રનો અર્ધોજ ભાગ આપણને શા માટેજ દેખાય છે? ચંદ્રની કળા સમજાવવા માટે શો પ્રયોગ કરશો? એ પ્રયોગ કરી બતાવો. સૂર્યગ્રહણ અને ચંદ્રગ્રહણ થવાનાં કારણ કહો. ચંદ્ર, પૃથ્વીથી કેટલે અંતરે છે? ચંદ્રમા કરતાં પૃથ્વીનું વજન કેટલા ગણું છે? પૃથ્વીપર જે પદાર્થનું વજન ૬ શેર થાય તેજ પદાર્થ ચંદ્રમાં લઇ જવાથી તેનું કેટલું વજન થશે અને શા કારણથી? ચંદ્રને દુરબીનમાંથી જોવાથી તેમાં શું શું દેખાય છે? ચંદ્રમાં કેટલા દિવસનો દહાડો ને કેટલા દિવસની રાત હોય છે? આપણા જોવામાં જેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ આવે છે તેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ ચંદ્રમાં કેમ જીવી શકતા નથી?

પાઠ ૯૮

કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીને ફરવાનો માર્ગ

મુખ્ય ગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરનાર ગ્રહ; એ આઠ છે. (૧) પૃથ્વી ૨) બુધ ૩) શુક્ર ૪) મંગળ ૫) બૃહસ્પતિ ૬) શનિ ૭) યુરેનસ ૮) નેપચ્યુન

ખગોળવેત્તા=(ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળા+વિદ્=જાણવું+તા=પણું)=આકાશ સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનાર

અવગણના=(અવ+ગણના=ગણતરી)=તીરસ્કાર

સવાલ—સૂર્યની આસપાસ કયા કયા ગ્રહો ફરે છે ? અંદરના ને બહારના ગ્રહોનાં નામ દો. ક્યા બે ગ્રહો દેખાતા નથી અને શા કારણથી ? કયા દેશમાં બુધને જોવાનું અઘરૂં છે ? બુધ અને શુક્ર સૂર્યથી કેટલે દૂર છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસ કેટલા વખતમાં ફરી રહે છે ? બુધનો અને શુક્રનો દિવસ કેટકેટલા કલાકનો છે ? આપણી પૃથ્વીથી શુક્ર વધારેમાં વધારે ને ઓછામાં ઓછો કેટલો દૂર છે ? આપણે ત્યાંની સાધારણ હવા કરતાં શુક્રની હવા શા કારણથી વધારે ગરમ હોવી જોઈએ ? આપણી પૃથ્વીપર જેમ ઋતુ ભેદ થાય છે તેમ શુક્ર પર થતાં હશે કે નહિ ?

સમાપ્ત